

Установа адукацыі
«Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь»

**В.К. Мароз,
А.В. Каценка**

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА
(ПРАФЕСІЙНАЯ
ЛЕКСІКА)**

*Рэкамендавана вучэбна-метадычным аб'яднаннем
на гуманітарнай адукацыі
ў якасці вучэбна-метадычнага дапаможніка
для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцяў
устаноў вышэйшай адукацыі*

Мінск
Акадэмія МУС
2022

УДК 808.26
ББК 81.2 Бел
М80

Рэцэнзенты:

кафедра беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;
галоўны навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі, доктар педагагічных навук,
прафесар *Г.М. Валочка*

Мароз, В.К.

М80 Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэбна-метадычны дапаможнік / аўт.-склад.: В.К. Мароз, А.В. Каценка ; установа адукацыі «Акад. М-ва ўнутр. спраў Рэсп. Беларусь». – Мінск : Акадэмія МУС, 2022. – 114, [2] с.
ISBN 978-985-576-369-8.

Вучэбна-метадычны дапаможнік змяшчае асноўныя праграмныя звесткі па вучэбнай дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)»: апорныя палажэнні, тэрміналагічны апарат, практычныя заданні, лексічны мінімум па кожнай тэме, а таксама тэксты для перакладу з рускай мовы на беларускую, навуковыя тэксты для падрыхтоўкі вусных паведамленняў і інш.

Адрасаваны навучэнцам дзённай формы навучання і слухачам завочнай формы навучання ўстаноў адукацыі юрыдычных спецыяльнасцяў вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь.

УДК 808.26
ББК 81.2 Бел

ISBN 978-985-576-369-8 © УА «Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь», 2022

Уступ

Вучэбная дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» выступае неад'емным кампанентам сацыяльна-гуманітарнага блока ў сістэме падрыхтоўкі спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй Рэспублікі Беларусь. Змест вучэбна-метадычнага дапаможніка скіраваны на фарміраванне кампетэнцый, якія замацоўваюць навыкі прымянення базавых навукова-тэарэтычных ведаў для вырашэння практычных задач у камунікатыўна-справавой, арганізацыйна-кіраўнічай, навукова-даследчай сферах. Укараненне атрыманых ведаў у прафесійна-вучэбную дзейнасць прадугледжвае прымяненне метадыкі комплекснага аналізу моўных з'яў, авалоданне сістэмным і параўнальным аналізам. Фарміраванне моўных кампетэнцый адбываецца на аснове пашырэння прафесійнага лексічнага запasu, увядзення ў практыку ўжывання тэрміналогіі і прафесійнай лексікі па абранай спецыяльнасці. Устаноўка на практычнае ўкараненне атрыманых ведаў у прафесійнай і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці непасрэдным чынам звязана з выхаваннем павагі да нацыянальнай мовы як духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа.

Тэматыка вучэбных заняткаў дазваляе паглыбіць веды, развіць асноўныя камунікатыўныя якасці, засвоіць нормы літаратурнай мовы, азнаёміцца з асноўнымі лексікаграфічнымі крыніцамі і персаналіямі беларускай лінгвістыкі, навучыцца адрозніваць тэрміналагічную лексіку ад агульнаўжывальнай, вызначаць адметныя асаблівасці навуковага і афіцыйна-справавога стыляў, умець аналізаваць з'явы білінгвізму, бачыць прычыны і вынікі інтэрферэнцыі, выпрацоўваць рацыянальныя моўныя паводзіны, валодаць сітуацыяй у прафесійнай сферы і эфектыўна выкарыстоўваць сродкі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці, кваліфікавана перакладаць спецыяльныя навуковыя тэксты з іншых моў на беларускую, засвоіць прыёмы кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання, правільнага афармлення службовых папер, развіць навыкі самастойнай даследчай працы з перспектывай увядзення інавацый у прафесійную дзейнасць. Істотную ролю ў сістэме заняткаў маюць разнастайныя віды аналізу навуковага тэксту і пераклад спецыяльнага тэксту з рускай мовы на беларускую. Веданне спецыяльных тэкстаў на беларускай мове, уменне іх дакладна перадаць (пераказаць) выпрацоўвае навыкі лагічнага і дакладнага выказвання ўласных думак у арыентацыі на ўзоры літаратурнай мовы.

Адзначаныя пазіцыі непасрэдным чынам звязаны з патрабаваннем высокага ўзроўню культуры маўлення, з практыкай пашырэння беларускай мовы на асноўныя сферы грамадскага жыцця. Культура маўлення як сукупнасць камунікатыўных якасцяў прадугледжвае правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, багацце, дарэчнасць, чысціню выказвання. Выпрацоўка адпаведнага ўзроўню маўленчай культуры садзейнічае падрыхтоўцы кваліфікаваных спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы функцыянавання сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Праз беларускую мову як крыніцу інфармацыі ствараюцца магчымасці пашырэння і развіцця кагнітыўнай (пазнавальнай) функцыі мовы, мэтанакіраванага развіцця сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый навучэнца.

Асноўным прынцыпам, які пакладзены ў аснову метадычнай канцэпцыі выкладання гуманітарных дысцыплін, з'яўляецца адзінства навучання і выхавання: неад'емным кампанентам практычных заняткаў па беларускай мове выступаюць індывідуальныя творчыя заданні, скіраваныя на праяўленне здольнасцяў лагічнага мыслення і паслядоўнага выкладу думак.

Мэты і задачы вучэбнай дысцыпліны

Мэты выкладання вучэбнай дысцыпліны:

- выпрацоўка і замацаванне практычных уменняў і навыкаў карыстання вуснай і пісьмовай формамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- пашырэнне і ўзбагачэнне прафесійнага лексічнага запasu будучых спецыялістаў, выпрацоўка ўмення практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці;
- фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых ведаў у прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці;
- развіццё моўна-эстэтычнага густу, звязанага з чысцінёй і правільнасцю маўлення.

Задачи вывучэння вучэбнай дысцыпліны:

- фарміраванне ўсведамлення пра неабходнасць валодання і выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай дзейнасці;
- набыццё ведаў пра лексічны склад беларускай мовы, тэрміналогію і маўленчую культуру;
- садзейненне ў падрыхтоўцы высокаадукаваных спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы функцыянавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Тэма 1

Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульнаадукацыйных і нацыянальных каштоўнасцяў

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Прадмет і задачы вучэбнай дысцыпліны. Роля вучэбнай дысцыпліны ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускніка ўстаноў вышэйшай адукацыі.

Мова і сацыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Канцэпцыі паходжання беларускай мовы. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Паланізацыя і русіфікацыя. Моўныя рэформы савецкага часу. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пачатку XXI ст.

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) набыць веды пра асноўныя функцыі мовы і гіпотэзы яе паходжання;
- 2) разгледзець адметныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі;
- 3) вызначыць этапы гістарычнага развіцця беларускай мовы;
- 4) раскрыць асаблівасці прафесійна арыентаванага маўлення, адпаведнага нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы;

выхаваўчая: наданне належнай увагі беларускай мове як аснове нацыянальнай культуры.

Апорныя палажэнні тэмы

Камунікацыя (ад лац. communic – звязваю, раблю агульным) – від дзейнасці, зместам якога з'яўляецца абмен інфармацыяй паміж членамі адной моўнай супольнасці для дасягнення ўзаемаразумення і ўзаемадзеяння.

Функцыі мовы: камунікатыўная, намінацыўная, кагнітыўная, экспрэсіўная, эстэтычная, рэгулятыўная, этнічная, апелятыўная.

Гіпотэзы паходжання мовы: рэлігійная, канцэпцыя «грамадскага дагавору», натуралістычная (гукапераймальна, выклічнікаў), матэрыялістычная (працоўная).

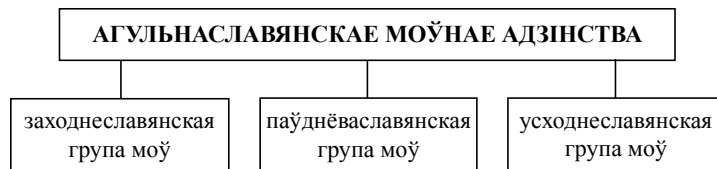
Вытокі і асноўныя этапы гістарычнага развіцця беларускай мовы: індаеўрапейскае моўнае адзінства, агульнаславянскае моўнае адзінства, усходнеславянскае моўнае адзінства; старажытная беларуская мова (XIV–XVIII стст.); працэсы паланізацыі (XVII–XVIII стст.) і русіфікацыі (XIX ст.); развіццё сучаснай беларускай мовы ў XX – пачатку XXI ст.

Апорныя схемы тэмы

№ 1

№ 2

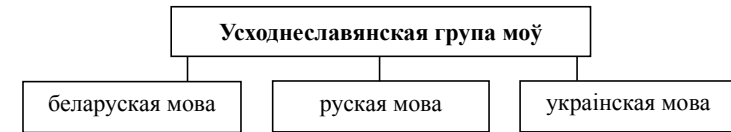
№ 3

№ 4

№ 5

Пытанні да разгляду

Што такое мова? У чым выяўляецца сацыяльная прырода мовы?
 Як суадносяцца мова і маўленне?
 Што такое ўнутранае і вонкавае маўленне?
 У чым розніца паміж вусным і пісьмовым выказваннем?
 У чым сутнасць камунікатыўнай функцыі мовы?
 У чым сутнасць намінацыўнай функцыі мовы?
 У чым сутнасць пазнавальнай функцыі мовы?
 У чым сутнасць эстэтычнай функцыі мовы?
 У чым сутнасць экспрэсіўнай функцыі мовы?
 Якія існуюць гіпотэзы паходжання мовы?
 Якія этапы гістарычнага развіцця прайшла беларуская мова?

Тэставыя заданні

- Вызначце аптымальнае значэнне тэрміна **мова**:
 - мова – жывая знакавая сістэма;
 - мова – адметная форма культуры народа;
 - мова – інструмент пазнання;
 - мова – важны аб'яднальны фактар грамадства;
 - мова – натуральная знакавая сістэма, галоўны сродак камунікацыі і мыслення ў чалавечай супольнасці.
- Вызначце аптымальнае значэнне тэрміна **маўленне**:
 - маўленне – камунікатыўная дзейнасць чалавека з выкарыстаннем мовы ў працэсе зносінаў;

- б) маўленне – сказы, аб’яднаныя агульнай тэмай;
 в) маўленне – думка, якая рэалізуецца ў форме маналога;
 г) маўленне – акт рэалізацыі мысліцельнай дзейнасці носьбіта мовы;
 д) маўленне – своеасаблівая форма мовы.

3. *Функцыя мовы, якая перадае эмацыйны стан чалавека:*

- а) камунікатыўная;
 б) экспрэсіўная;
 в) эстэтычная.

4. *Функцыя мовы, якая служыць для называння з’яў рэчаіснасці:*

- а) рэгулятыўная;
 б) намінацыўная;
 в) акумулятыўная.

5. *Функцыя мовы, якая дазваляе праз пэўны набор моўных сродкаў выказаць пажаданне, просьбу, загад, каманду:*

- а) этнічная;
 б) кагнітыўная;
 в) апелятыўная.

6. *Беларуская мова ўваходзіць у моўную сям’ю:*

- а) уральскую;
 б) індаеўрапейскую;
 в) кітайска-тыбецкую.

7. *Беларуская мова ўваходзіць у моўную групу:*

- а) германскую;
 б) раманскую;
 в) славянскую.

8. *Беларуская мова ўваходзіць у моўную падгрупу:*

- а) заходнеславянскую;
 б) усходнеславянскую;
 в) паўднёваславянскую.

Практычныя заданні

Заданне 1. *Растлумачце, як праяўляецца апелятыўная функцыя мовы ў прафесійным маўленні супрацоўнікаў органаў унутраных спраў.*

Складзіце вусны дыялог на тэму «Вучэбныя стрэльбы» з выкарыстаннем слоў і словазлучэнняў: Увага! Выдаць патроны! Магазін заправіць! На агнявы рубеж – марш! Падрыхтавацца да стрэльбы! Зараджай! Агонь! Стой! Стой, спыніць агонь! Разраджай! Зброю да агляду! Адбой!

Заданне 2. *Вызначце адпаведнасць паміж помнікамі пісьменства і гістарычнымі перыядамі іх стварэння.*

Судзебнік караля
 Казіміра Ягелонавіча
 Руская Праўда
 Статут Вялікага
 княства Літоўскага

Заканадаўчыя зводы
 1529 г., 1566 г. і 1588 г.
 Зборнік прававых нормаў XV ст.
 Зборнік нормаў права, датаваны
 рознымі гадамі ад 1016 г.

Заданне 3. *Аўтарам якога з пералічаных дапаможнікаў па беларускай мове з’яўляецца Браніслаў Тарашкевіч?*

?	?	?	?
«Як правільна пісаць па-беларуску» (1917)	«Беларуская граматыка для школ» (1918)	«Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматычным» (1918)	«Беларускі правапіс» (1918)

Заданне 4. *Параўнайце змест артыкулаў у Законе «Аб мовах у Беларускай ССР» 1990 г. і ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 г. (са змяненнямі і дапаўненнямі), прынята на рэспубліканскіх рэферэндах 24 лістапада 1996 г. і 17 кастрычніка 2004 г.*

Артыкул 2 Закона «Аб мовах у Беларускай ССР»: «У адпаведнасці з Канстытуцыяй (Асноўным Законам) Беларускай ССР дзяржаўнай мовай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з’яўляецца беларуская мова.

Беларуская ССР забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Беларуская ССР забяспечвае права свабоднага карыстання рускай мовай як мовай міжнацыянальных зносін народаў Саюза ССР.

Беларуская ССР праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаюцца насельнікі Беларусі».

Артыкул 17 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь (1996 г.): «Дзяржаўнымі мовамі ў Рэспубліцы Беларусь з’яўляюцца беларуская і руская мовы».

Заданне 5. *Прачытайце тэксты. Адкажыце, чаму беларуская мова па-рознаму называецца ў Статуце ВКЛ 1588 г., навуковым трактаце XIX ст. Адама Міцкевіча і публіцыстычнай прадмове да зборніка «Дуд-*

ка беларуская» (1891) Францішка Багушэвіча? Паразважайце, чым матывавана зменнасць назваў беларускай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця.

«А писар земский маеть по-руску литерами и словы рускими все листы, выписы и позвы писати, а не иным языком и словы» (1-ы параграф 4-га раздзела Статута ВКЛ 1588 г.).

«На беларускай мове, якую называюць русінскай альбо літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, якая ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы высокія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі». (Адам Міцкевіч)

«Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, да і не адны мы, а ўсе людзі “цёмныя” “мужыцкай” завуць, а завецца яна “беларускай”. <...> Шмат было такіх народаў, што страцілі найперш мову сваю, так як той чалавек прадскананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі! Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы». (Ф. Багушэвіч. Прадмова да зборніка «Дудка беларуская»)

Заданне 6. У якіх краінах свету будзе нескладана паразумецца па-беларуску ў побытавай сферы? Аргументуйце свой адказ.

Заданне 7. Пакажыце адметныя лексічныя, фанетычныя, марфалагічныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі.

Па-беларуску	Па-руску	Па-ўкраінску	Па-польску	Па-сербску
добры дзень!	здравствуйте!	здрастуйте!	vitajcie!	добра дан; здраво!
добрага здароўя!	здравия желаю!	здоров'я бажаю!	zdrowia życzk!	здраво желим!
вітаю вас!	приветствую вас!	вітаю вас!	pozdrawiam was!	поздрав!
як маеіся?	как поживаешь?	як маєш?	jak masz?	како сте?
шчыра вітаю!	сердечно приветствую!	сердечно вітаю!	serdeczne pozdrawiam!	срдачан поздрав!

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Развіце думку Янкі Купалы, які параўноўваў мову з сонцам:

«Для мовы, гэтай выразіцелькі душы і думак чалавека, не патрэбна ні скіпетраў, ні каронаў, як не патрэбна для сонца якога-небудзь яшчэ пазалочанага абручча, рамак. Сонца само па сабе адна аздобнасць – і золата, і брыльянт. Таксама і мова якога-небудзь народа ёсць для яго і скіпетрам, і каронай, яго нічым не апаганенай аздобнасцый».

2. Дайце тэрміналагічнае вызначэнне словазлучэння **родная мова** з выкарыстаннем аргументацыі паводле выказвання Аляксандра Ельскага:

«Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі: праз яе найлягчэй пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страсцямі, ствараць дабрачыннасці».

Лексічны мінімум

Адміністрацыйна-гаспадарчыя абавязкі	Административно-хозяйственные обязанности
Бездакорныя паводзіны	Безупречное поведение
Цяжарная жанчына	Беременная женщина
Блізкія сваякі	Бликие родственники
На карысць грамадства	В пользу общества
Выбуховыя рэчывы	Взрывчатые вещества
Спагнанне	Взыскание
Хабарніцтва	Взяточничество
Вінаваты	Виновный
Свядомасць	Вменяемость
Паветраная прастора	Воздушное пространство
Кампенсацыя маральнай шкоды	Возмещение морального вреда
Недапушчэнне	Воспрепятствование
Аднаўленне	Восстановление
Шкода	Вред
Вымаганне	Вымогательство

Тэмы вусных паведамленняў

1. Канстытуцыйны статус беларускай мовы.
2. Беларуская мова як форма нацыянальнай культуры.
3. Формы функцыянавання нацыянальнай мовы: народна-дыялектная і літаратурная.

Тэма 2

Лексічная сістэма беларускай мовы

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага ўжывання. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. Тэрміналогія. Галіновыя тэрміналагічныя сістэмы. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі (прадуктыўныя спосабы і сродкі). Тэрміны, запазычаныя з іншых моў, іх асваенне беларускай мовай.

Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Тыпы слоўнікаў. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. Звесткі з гісторыі беларускай навукавай тэрміналогіі і тэрміналагічнай лексікаграфіі. Сучасная тэрміналагічная база беларускай мовы.

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) набыць веды пра лексічны запас беларускай мовы;
- 2) вызначыць асноўныя лексічныя пласты беларускай мовы: паводле паходжання, паводле сферы ўжывання, паводле ступені ўжывання;
- 3) разгледзець адметныя рысы беларускай мовы, у параўнанні з іншымі славянскімі мовамі;
- 4) вызначыць этапы гістарычнага развіцця лексічнага складу беларускай мовы;

выхаваўчая: выхаванне імкнення да пашырэння прафесійнага моўнага запasu ў выкарыстанні лексічнай разнастайнасці сучаснай беларускай мовы.

Апорныя палажэнні тэмы

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання: словы спрадвечна беларускія (індаеўрапейскі, агульнаславянскі, усходнеславянскі і ўласнабеларускі лексічныя пласты) і запазычаныя (лацінізмы, грэцызмы,

паланізмы, германізмы, англіцызмы, літуанізмы, украінізмы, цюркізмы, русізмы і інш.).

Лексіка беларускай мовы паводле ступені ўжывання: актыўная і пасіўная (устарэлыя словы (гістарызмы і архаізмы) і неалагізмы).

Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання: агульнаўжывальная і абмежаванага ўжывання (спецыяльная, дыялектная, жаргонная, аргатычная).

Спецыяльныя словы: тэрміны, прафесіяналізмы, наменклатурныя назвы.

Тэрмін (ад лац. *terminus* – мяжа, граніца) – слова ці словазлучэнне, якое дакладна абазначае навуковае паняцце.

Тэрмінасістэма – упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў у межах пэўнай галіны навукі (*грамадска-палітычная, юрыдычная, гандлёвая, прамысловая, вайсковая, мовазнаўчая, тэхнічная*), якая прайшла стандартызацыю і ўніфікацыю.

Суадноснасць тэрміна з навуковым паняццем забяспечваецца праз *дэфініцыі* – *пералічальныя, апісальныя, рода-відавыя*.

Тыпы і спосабы ўтварэння тэрмінаў: марфалага-сінтаксічны, марфалагічны, лексіка-семантычны.

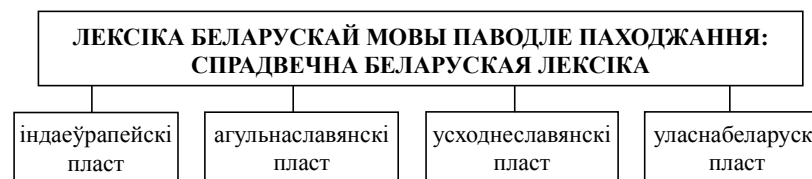
Тэрміналагічная лексікаграфія XX ст.: *энцыклапедычныя і лінгвістычныя слоўнікі* (арфаграфічныя, анамастычныя, гістарычныя, дыялектныя, марфемныя, тлумачальныя, тэрміналагічныя, частотныя, этымалагічныя і інш.).

Лексікаграфія – галіна лінгвістыкі, якая займаецца тэорыяй і практыкай складання слоўнікаў (ад грэч. *lexikos* – слоўнікавы, *grapho* – пішу).

Тэрмінаграфія (ад грэч. *terminus* 'мяжа, граніца', *grapho* 'пішу') – адзін з напрамкаў сучаснай лексікаграфіі, а таксама сукупнасць тэрміналагічных слоўнікаў.

Апорныя схемы тэмы

№ 1

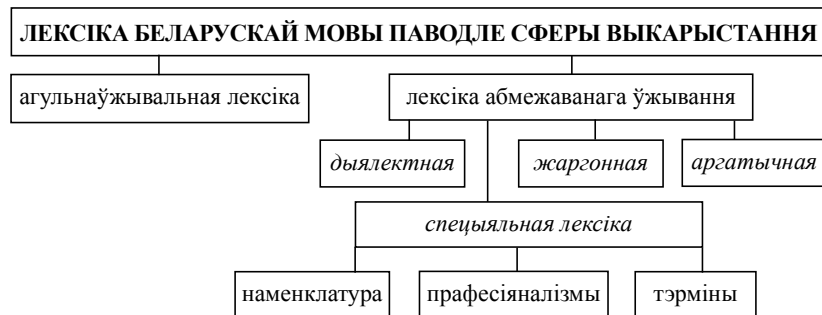
№ 2

№ 3

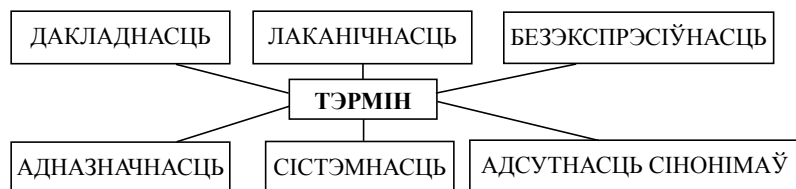
№ 4

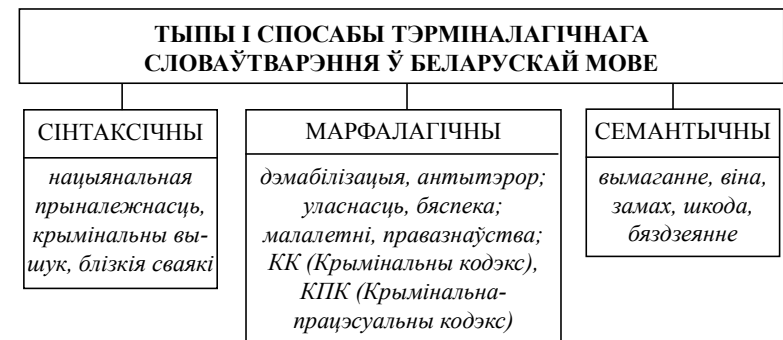
№ 5

№ 6

№ 7

Пытанні да разгляду

Што такое *лексіка*?

На якія разрады падзяляецца лексіка беларускай мовы паводле паходжання?

На якія разрады падзяляецца лексіка абмежаванага ўжывання?

На якія разрады падзяляецца лексіка паводле ступені ўжывання?

Што такое *тэрмін*? Асноўныя характарыстыкі тэрміна.

На якія віды падраздзяляюцца слоўнікі?

Тэставыя заданні

1. Да спрадвечна беларускай лексікі адносяцца:

- а) мова, душа, розум;
- б) тэмперамент, характар, культура;
- в) спрадвечна беларуская лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

2. Да агульнаславянскай лексікі адносяцца:

- а) матэрыя, рамкі, справа;
- б) жыць, сіла, віна;
- в) агульнаславянская лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

3. Да ўласнабеларускай лексікі адносяцца:

- а) хлеб, выхад, месца;
- б) моватворчы, справа, дзейнічаць;
- в) уласнабеларуская лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

4. Да запазычанай лексікі адносяцца:

- а) індывідуальнасць, норма, культура;
- б) мова, душа, сіла;
- в) запазычаная лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

5. Слова **адміністрацыйны** запазычана:

- а) з лацінскай мовы;
- б) з французскай мовы;
- в) з грэчаскай мовы.

6. Спецыяльнаму тэрміну **маёмасны** ў рускай мове адпавядае:

- а) собственный;
- б) имущественный;
- в) личный.

7. Слова **бяспека, правы, свабоды, вышук, крымінальны** адносяцца:

- а) да агульнаўжывальнай лексікі;
- б) да спецыяльнай лексікі;
- в) да дыялектнай лексікі.

8. Тэрміналагічныя слоўнікі:

- а) упарадкоўваюць правільнасць напісання і гучання слоў;
- б) сістэматызуюць і тлумачаць спецыяльныя тэрміны розных галін навукі і вытворчасці;
- в) падаюць сінонімы і сінанімічныя ўстойлівыя словазлучэнні да слова.

Практычныя заданні

Заданне 1. Запоўніце табліцы *апорных схем № 1–4 прыкладамі з выкарыстаннем, дзе гэта магчыма, юрыдычных тэрмінаў, прафесіяналізмаў і наменклатурных назваў.*

Заданне 2. Прачытайце тэкст, складзіце план пераказу з улікам асаблівасцяў вуснага выказвання.

Паводле ўзнікнення і паходжання словы падзяляюцца на спрадвечна-беларускія і запазычаныя. Спрадвечная лексіка ўвабрала словы, якія ўзыходзяць да агульнаславянскіх і агульнаўсходнеславянскіх вытокаў. Узбагачэнне слоўніка ўсходнеславянскага перыяду адбывалася пераважна за кошт словаўтварэння на аснове слоў агульнаславянскіх; у сваю чаргу ўсходнеславянскія лексічны пласты служылі базай для ўласнабеларускіх.

Напрыклад, ваенная тэрміналогія, што ўзыходзіць да перыяду ўсходнеславянскага моўнага адзінства, была ўтворана з выкарыстаннем усіх асноўных спосабаў: семантычнага (*конны, начынне, рукавіцы*), марфалагічнага (*парахаўніца, ротны, абаронны*), сінтаксічнага (*халодная зброя, людзі ратныя, бліжні бой*). Значную частку тэрмінаў перыяду ўсходнеславянскага моўнага адзінства складаюць ваенныя найменні іншамоўнага паходжання, якія пазней увайшлі ў старажытную белару-

скую мову і на працягу XVI–XVII стст. склалі да 50 % аднакампанентных намінацый: *гвардыя, гетман, гусар, жаўнер, капітан* і інш.

У перыяд самастойнага функцыянавання беларускай мовы ўзнік і развіваецца пласт уласнабеларускіх спецыяльных слоў: *вайсковец, карнік, акружэнец, допыт* і інш. Уласнабеларуская тэрміналогія ўтрымлівае нацыянальныя адметныя кампаненты адлюстраванні канкрэтна-гістарычных рэалій. Так, лексема *лісоўчыкі (лесаўчыкі)* – найменне лёгкай беларускай кавалерыі – узнікла ў першай палове XVII ст. па аналогіі з імем Аляксандра Язэпа Лісоўскага – военачальніка, які стварыў датуль невядомыя ва Усходняй Еўропе аддзелы з адметнай тактыкай і арганізацыяй.

Заданне 3. Вызначце лексічныя дыялектызмы ў вершы В. Віткі «Мая мова».

Мы на Случы ўсе – сакуны, // Завомса сакунамі. // Спрадвечу хлеб наш сакаўны // І мова сакаўная. // Звязала ручніком рака, // Тугім вузлом злучыла // З лесавіком палевіка // І дружбе навучыла. // Здаўён адзін на аднаго // Мы не глядзелі скосо, // І хоць пабачылі ўсяго – // Усё перажы-лоса. // Наб’е гузак, хто вытнецца, // Пацэліць той, хто меціцца. // Бо як яно рабіцьмецца, // Дык так яно і мецьмецца. // Яшчэ ў калысцы спіць сысун, // А толькі абазваўса, // І ўжо ён – выліты сакун, // Увесь у бацьку ўдаўса. // Глядзіш, мацнейшыя харчы // У місе падварушвае, // Не трэба нават і вучыць – // Так лыжкай апігушвае. // Расце сабе і ў вус не дзьме, // Наказ шануе дзеда: // На Случчыне Андрэй Кузьме – // Заўсёды родны Хведар.

Патлумачце сэнс жартоўнай прыказкі: **на Случчыне Андрэй Кузьме заўсёды родны Хведар**; падбярыце вядомыя вам сінанімічныя ўстойлівыя выслоўі.

Заданне 4. Вызначце спрадвечна-беларускія словы і запазычаныя. «Рэспубліка Беларусь – унітарная дэмакратычная сацыяльная прававая дзяржава». (Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. Артыкул 1)

Дайце апісальныя дэфініцыі да наступных тэрмінаў: **унітарная, дэмакратычная, сацыяльная**.

Заданне 5. Прачытайце тэкст. Выпішыце па некалькі прыкладаў агульнаўжывальных слоў і слоў абмежаванага ўжытку.

Норма беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. характарызавалася невысокім узроўнем абавязковасці і вялікай варыянтнай разнастайнасцю, што натуральна ва ўмовах адсутнасці нарматыўных кодэксаў і шырокай аўдыторыі карыстальнікаў нормы. Тагачасную нор-

му мэтазгодна лічыць хутчэй дыспазіцыйнай, гэта значыць такой, якая прапануе выбар з некалькіх варыянтаў. Нарматыўнасць такога тыпу праяўлялася ў тым, што ў межах нормы прапаноўвалася не бясконцае мноства варыянтаў, а іх сфарміраваны закрыты спіс.

Заданне 6. *Разгледзьце назоўнікі, якія ўжываліся ў газеце «Наша ніва» (1906–1915) як у форме мужчынскага, так і жаночага роду. Вызначце, якія з іх захавалі варыянтнасць у сучаснай беларускай літаратурнай мове.*

Акцыз (м. р.) – акцыза (ж. р.), амбон (м. р.) – амбона (ж. р.), бутэль (м. р.) – бутля (ж. р.), жаваранак (м. р.) – жаваранка (ж. р.), клас (кляс) (м. р.) – кляса (ж. р.), лішак (м. р.) – лішка (ж. р.), недахват (м. р.) – недахватка (ж. р.), неспадзевак (м. р.) – неспадзеўка (ж. р.), папер (м. р.) – папера (ж. р.), продаж (м. р.) – прадажа (ж. р.), прастор (м. р.) – прастора (ж. р.), пратока (ж. р.) – праток (м. р.).

Заданне 7. *Ахарактарызуйце паказаныя ў схеме № 5 адметныя фанетычныя і словаўтваральныя асаблівасці ўласнабеларускай лексікі. Дапоўніце адказ прыкладамі.*

Заданне 8. *Выпішыце з тэксту ўстарэлую лексіку, растлумачце значэнне трох слоў на выбар.*

Традыцыі беларускага гарадскога самакіравання, якія ўзыходзяць да веча – агульнага сходу гараджан, што, у сваю чаргу, вынікала з вядомых яшчэ ад VI ст. племянных сходаў славян, у той ці іншай ступені знайшлі адлюстраванне ў беларускім летапісанні. Летапісныя крыніцы засведчылі важную ролю веча ў палітычным і грамадскім жыцці Полацка, пра што ёсць звесткі ў Хроніцы Быхаўца і Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай. З часам у беларускіх гарадах на месца веча прыйшлі прызначаныя князем намеснікі і ваяводы з падпарадкаванымі ім старастамі, кашталянамі і іншымі дзяржаўнымі асобамі, якія выконвалі адміністрацыйна-гаспадарчыя функцыі. На XIV – першую палову XVI ст. прыпадае інтэнсіўны працэс урбанізацыі: крыніцы даюць звесткі пра 530 гарадскіх паселішчаў, 387 з якіх мелі ў ВКЛ статус горада. Найбольш значнымі цэнтрамі з насельніцтвам да 10 тыс. чалавек на XVI ст. былі Берасьце, Віцебск, Магілёў, Менск, Пінск і іншыя гарады.

Зацікаўленасць у эканамічным росце гарадоў прывяла да неабходнасці стварэння спрыяльных умоў для росту ў іх гандлю і рамёстваў. У XIV–XVI стст. амаль усе беларускія гарады і мястэчкі атрымалі граматы на магдэбурскае права, заснаванае на выбарным самакіраванні ў

адміністрацыйнай, судовай і фінансавай дзейнасці. У адпаведнасці з прывілеем горадам кіраваў магістрат, які спалучаў функцыі адміністрацыйныя і судовыя, таму адпаведна складаўся з дзвюх калегій – рады і лавы.

Заданне 9. *Разгледзьце значэнні тэрміна **вижсь** паводле Статута ВКЛ 1588 г.: 1. службовая асоба, абавязкам якой было засведчанне прымет злачынстваў, удзел у інвентарызацыі маёнткаў; 2. асоба, прыцягнутая да засведчання фактаў, якія датычаць аднаго асобнага злачынства; 3. даносчык, шпіён.*

Якое з гэтых значэнняў захавалася ў сучаснай беларускай мове?

Заданне 10. *Вызначце крыніцу запазычання слоў: акадэмія, дыялектыка, бібліятэка, атэстат, літара, семінар.*

Заданне 11. *Падбярэце сінанімічныя адпаведнікі да запазычаных слоў: аўтограф, камфартабельны, манархія, эпізод, матэль, хобі, лайнер, абрэвіатура, іронія, фрагмент, анархія, дыспут.*

Заданне 12. *Карыстаючыся схемай № 7, ахарактарызуйце тыпы тэрміналагічнага словаўтварэння ў беларускай мове.*

Заданне 13. *Запішыце па 2–3 правазнаўчыя тэрміны з прэфіксамі дэ-, анты-, інтэр-, суфіксами -ізм-, -лог-.*

Заданне 14. *Вызначце, да якой галіны ведаў адносяцца тэрміны і тэрміналагічныя словазлучэнні:*

культура – сукупнасць культурных каштоўнасцяў, арыентаваных на задавальненне духоўных патрэбаў і створаных (пераўтвораных) у выніку дзейнасці чалавека або цесна звязаных з ёй;

культурная дзейнасць – дзейнасць па стварэнні, аднаўленні (адраджэнні), захаванні, ахове, вывучэнні, папулярызацыі, выкарыстанні і распаўсюджванні культурных каштоўнасцяў, эстэтычным выхаванні, мастацкай і культуралагічнай адукацыі, арганізацыі культурнага адпачынку (вольнага часу) насельніцтва;

культурныя каштоўнасці – створаныя (пераўтвораныя) чалавекам або цесна звязаныя з яго дзейнасцю матэрыяльныя аб’екты і нематэрыяльныя праяўленні творчасці чалавека, якія маюць мастацкае, гістарычнае, навуковае або іншае значэнне;

дзяржаўная палітыка ў галіне культуры – комплекс мер, якія прымяоцца дзяржаўнымі органамі Рэспублікі Беларусь па захаванні, раз-

віцці і распаўсюджванні культуры, арганізацыйным, прававым, фінансавым, матэрыяльна-тэхнічным, кадравым, інфармацыйным і іншым забеспячэнні культурнай дзейнасці;

аб'екты культурнай інфраструктуры – будынкі, пабудовы, памяшканні, прызначаныя для ажыццяўлення і забеспячэння культурнай дзейнасці.

Заданне 15. *Размяркуйце словы паводле марфемнага спосабу ўтварэння.*

Спагнанне, тлумачэнне, хабарніцтва, пакаранне, бандытызм, злачынства, уласнасць, дзеянне, дыспазіцыя, правіннасць, затрыманне, заканадаўства, банкруцтва, выканаўца, кваліфікацыя, канвенцыя, неданясенне, дэкрывіналізацыя, крывіналістыка, крывіналогія, ілжэпрадпрымальніцтва, махлярства, наркаманыя, непрытомнасць, парушэнне.

Заданне 16. *Вызначце тып дыфініцыі:*

барацьба з тэрарызмам – дзейнасць па папярэджанні, выяўленні, спыненні і мінімізацыі вынікаў тэрарыстычнай дзейнасці;

грамадзянін – грамадзянін Рэспублікі Беларусь, замежны грамадзянін або асоба без грамадзянства, калі іншае не агаворана ў гэтым Законе;

заложник – фізічная асоба, захопленая і (або) якая ўтрымліваецца з мэтай прымусу дзяржавы, арганізацыі або асобных грамадзян учыніць какое-небудзь дзеянне або ўстрымацца ад учынення якога-небудзь дзеяння як умова вызвалення ўказанай асобы;

тэрарызм – учыненне выбуху, падпалу або іншых дзеянняў, што ствараюць небяспеку гібелі людзей, нанясення ім цялесных пашкоджанняў, нанясення ўрон у буйным памеры ці наступлення іншых цяжкіх вынікаў, з мэтай запалохвання насельніцтва, або аказання ўздзеяння на прыняцце рашэнняў дзяржаўнымі органамі, або перашкоды палітычнай ці іншай грамадскай дзейнасці, а таксама пагроза ўчынення ўказаных дзеянняў у гэтых жа мэтах; замах на жыццё дзяржаўнага або грамадскага дзеяча, учыненая ў сувязі з яго дзяржаўнай або грамадскай дзейнасцю з мэтай дэстабілізацыі грамадскага парадку, або ўздзеяння на прыняцце рашэнняў дзяржаўнымі органамі, або перашкоды палітычнай ці іншай грамадскай дзейнасці, або з помсты за такую дзейнасць; арганізацыя ўчынення або ўчыненне на тэрыторыі замежнай дзяржавы выбуху, падпалу або іншых дзеянняў, накіраваных на знішчэнне людзей ці нанясенне ім цялесных пашкоджанняў, разбурэнне ці пашкоджанне будынкаў, збудаванняў, шляхоў і сродкаў зносін, сродкаў сувязі ці іншай маёмасці з мэтай правакацыі міжнародных ускладненняў, вайны ці дэстабілізацыі

ўнутранага становішча гэтых дзяржаў, або забойства ці нанясенне цялесных пашкоджанняў дзяржаўным ці грамадскім дзеячам замежных дзяржаў, або нанясенне шкоды іх маёмасці з той жа мэтай.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Раскажыце пра дзяржаўна-прававое ўпарадкаванне Рэспублікі Беларусь, выкарыстоўваючы прыведзеныя ніжэй дэфініцыі.

Дзяржава – спецыяльная арганізацыя грамадства, аб'яднанага сацыяльнымі і культурнымі інтарэсамі; займае акрэсленую тэрыторыю, мае ўласную сістэму кіравання, валодае ўнутраным і знешнім суверэнітэтам.

Унітарная дзяржава – форма дзяржаўнага ладу, пры якой яго часткі з'яўляюцца адміністрацыйна-тэрытарыяльнымі адзінкамі і не маюць статусу дзяржаўнага ўтварэння. Ва ўнітарнай дзяржаве адзіныя вышэйшыя органы дзяржаўнай улады, адзіная прававая сістэма, адзіная канстытуцыя.

Прававая дзяржава – дзяржава, у якой ажыццяўляюцца прынцыпы вяршэнства канстытуцыі і прававога закону; забяспечваецца палітычны плюралізм, узаемная адказнасць дзяржавы і грамадзяніна; дзяржаўная ўлада падзяляецца на заканадаўчую, выканаўчую і незалежную судовую.

Суверэнітэт (дзяржаўны) – неадчужальная юрыдычная ўласцівасць незалежнай дзяржавы; абазначае яе палітыка-прававую самастойнасць, найвышэйшую адказнасць і каштоўнасць як першаснага суб'екта міжнароднага права, непадпарадкаванне ўлады іншай дзяржаве.

2. Складзіце паведамленне на тэму «Няведанне закона не вызваляе ад адказнасці» з выкарыстаннем наступнай інфармацыі:

Злачынства – самым агульным разуменні – гэта правапарушэнне, учыненне якога цягне прымяненне мер крывінальнай адказнасці;

спагнанне – прававое пакаранне, якое наступае за парушэнне адміністрацыйнага або дысцыплінарнага заканадаўства (*адміністрацыйнае спагнанне* – адказнасць за адміністрацыйнае правапарушэнне, *дысцыплінарнае спагнанне* – адказнасць за парушэнне працоўнай дысцыпліны).

Лексічны мінімум

Грамадзянства
Справавая рэпутацыя
Службовая асоба

Гражданство
Деловая репутация
Должностное лицо

Аднастайнае і дакладнае прымяненне	Единообразное и точное применение
Абарона	Защита
Здзек	Издевательство
Здрада дзяржаве	Измена государству
Згвалтаванне	Изнасилование
Выкрыццё	Изобличение
Вынаходніцкія правы	Изобретательские права
Маёмаснае і службовае становішча	Имущественное и должностное положение
Замежны грамадзянін	Иностранный гражданин
Скажэнне звестак	Искажение сведений
Выключная мера	Исключительная мера
Выканаўца	Исполнитель
Выпрабавальны тэрмін	Испытательный срок
Сканчэнне тэрміну даўніны	Истечение срока давности

Тэмы вусных паведамленняў

1. Уласнабеларуская лексіка ў беларускім іменаслове (прозвішчах, псеўданімах, мянушках).
2. Юрыдычная лексіка ў Статуце ВКЛ 1588 г.
3. Тэрміналогія правазнаўства: устойлівыя выразы з кампанентам чыніць.

Тэма 3

Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Паняцце білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. Віды інтэрферэнцыі.

Паняцце моўнай нормы.

Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: асноўныя змяненні.

Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.

Назоўнік (несупадзенне ў родзе, ліку і склоне назоўнікаў у беларускай і рускай мовах; скланенне асабовых і ўласных назоўнікаў).

Прыметнік (якасныя, прыналежныя, адносныя; ступені параўнання якасных прыметнікаў, склонавыя канчаткі прыметнікаў).

Скланенне лічэбнікаў.

Займеннік (асаблінасці ўтварэння і ўжывання).

Прыслоўе (асаблінасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеняў параўнання).

Дзеяслоў (інфінітыў, спрагальныя формы дзеяслова). Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе (асаблінасці ўтварэння, варыянтнасць формаў).

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) засвоіць асноўныя адметныя рысы беларускай мовы;
- 2) навучыцца вызначаць адрозненні ў галіне лексікі, марфалогіі, сінтаксісу беларускай мовы і рускай;

выхаваўчая: выпрацоўваць імкненне да пашырэння прафесійных кампетэнцый у беларускай мове.

Апорныя палажэнні тэмы

Білінгвізм (двухмоўе) – папераменнае свабоднае валоданне двума мовамі.

Інтэрферэнцыя – узаемадзеянне моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму, якое выражаецца ў адхіленні ад нормаў абедзвюх моў.

Віды інтэрферэнцыі: фанетычная, акцэнталагічная, лексічная, марфалагічная, словаўтваральная, сінтаксічная.

Кадыфікацыя – узаконьванне моўных нормаў.

Моўныя нормы – замацаваныя ў маўленчай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, сінтаксічнай арганізацыі тэкстаў.

Арфаграфічныя нормы – правільнае напісанне слоў.

Арфаэпічныя нормы – правільнае вымаўленне гукаў, спалучэнняў гукаў у слове (аканне, яканне, прыпадабненне па мяккасці, глухасці-звонкасці, шыпячых да свісцячых і свісцячых да шыпячых, падоўжанае вымаўленне і інш.).

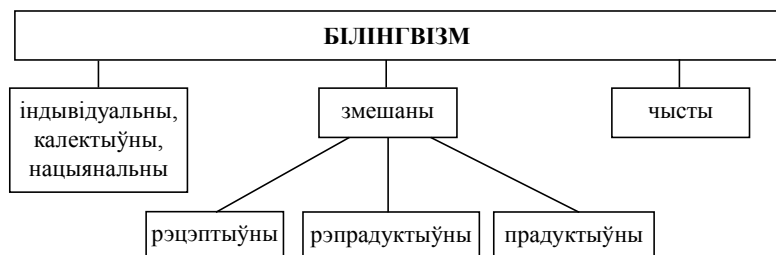
Акцэнталагічныя нормы – правільная пастаноўка націску ў слове.

Сінтаксічныя нормы – правільная граматычная сувязь слоў у прыназоўнікавых і беспрыназоўнікавых канструкцыях.

Словаўтваральныя нормы – найбольш трывалыя словаўтваральныя тыпы слоў пэўнай часціны мовы.

Марфалагічныя нормы – правільнае выкарыстанне моўных сродкаў паводле іх прыналежнасці да пэўных самастойных часцін мовы.

Апорныя схемы тэмы

№ 1

№ 2

Канчаткі 1-га скланення назоўнікаў у беларускай мове

Склоны	Цвёрдая аснова (<i>вярба</i>)	Аснова на зацвярдзелы (<i>пушча</i>)	Мякая аснова (<i>зямля</i>)	Аснова на з, к, х (<i>дарога, гутарка, страх</i>)
Н.	-а	-а	-я	-а
Р.	-ы	-ы	-і	-і
Д.	-е	-ы	-і	-е (з/з, х/с), -э (к/ц), -ы (к/ц)
В.	-у	-у	-ю	-у
Т.	-ой (-ою) / -ай (-аю)	-ой (-ою) / -ай (-аю)	-ёй (-ёю) / -яй (-яю)	-ой (-ою) / -ай (-аю)
М.	-е	-ы	-і	-е (з/з, х/с), -э (к/ц), -ы (к/ц)

Канчаткі 2-га скланення назоўнікаў у беларускай мове

Склоны	Цвёрдая аснова (<i>стол</i>)	Аснова на зацвярдзелы (<i>мора</i>)	Мякая аснова (<i>поле</i>)	Аснова на з, к, х (<i>луг, паверх, абеліск</i>)
Н.	□	-а	-е	□
Р.	-а (-я), -у (-ю)			
Д.	-у (-ю)			
В.	-а (-я) – адушаўлёныя, □ – неадушаўлёныя			
Т.	-ом (-ём) – пад націскам, -ам (-ем) – без націска			
М.	-е	-ы, -у	-і, -ю	-е (з/з, х/с), -у (на з, к, х)

№ 3

№ 4

Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду

канчаткі -а (-я): назвы асоб ці жывых істот (<i>брата, мядзьведзя</i>); назвы канкрэтных прадметаў (<i>алоўка, мазалі</i>); назвы арганізацый, устаноў (<i>інстытута, гатэля</i>); геаграфічныя назвы (<i>Мінска, Лепеля</i>); адзінкі часу і вымярэння (<i>года, дня, кіламетра</i>); навуковыя тэрміны (<i>лічэбніка, бемоля</i>)	канчаткі -у (-ю): разумовыя паняцці, пачуцці (<i>інтэлект, смутку, жэлю</i>); навуковыя тэорыі, фармацыі (<i>дарвінізму, класіцызму, феадалізму</i>); дзеянне, стан (<i>крыку, сну, спакою</i>); зборныя (<i>бору, арэшніку, гаю</i>); рэчывыя, хімічныя элементы матэрыялы (<i>гіпсу, кіслароду, металу, глею</i>); з'явы прыроды (<i>ветру, дажджу, урагану</i>); прасторавыя і часавыя вымярэнні (<i>нізу, часу, веку</i>)
---	--

№ 5

Ступені параўнання прыметнікаў

Ступені параўнання	Простая форма	Складаная форма
Вышэйшая	-эйш- (-ейш-), -ш- + за <i>спраўнейшы за;</i> <i>лепшы за</i>	<i>больш / менш + прыметнік</i> <i>больш / менш спраўны,</i> <i>больш / менш добры</i>
Найвышэйшая	най- + простая форма вышэйшай ступені параўнання <i>найспраўнейшы,</i> <i>найлепшы</i>	<i>самы, найбольш, найменш + прыметнік</i> <i>самы, найбольш, найменш спраўны;</i> <i>самы, найбольш, найменш добры</i>

№ 6

Скланенне лічэбнікаў АДЗІН (АДНА, АДНО)

Склоны	Мужчынскі род	Жаночы род	Ніякі род
Н.	<i>адзін</i>	<i>адна</i>	<i>адно</i>
Р.	<i>аднаго</i>	<i>адной</i>	<i>аднаго</i>
Д.	<i>аднаму</i>	<i>адной</i>	<i>аднаму</i>
В.	<i>адзін (аднаго)</i>	<i>адну</i>	<i>адно</i>
Т.	<i>адным</i>	<i>адной</i>	<i>адным</i>
М.	<i>(у) адным</i>	<i>(у) адной</i>	<i>(у) адным</i>

№ 7

Скланенне лічэбнікаў ДВА (ДЗВЕ), ТРЫ, ЧАТЫРЫ

Н.	<i>два</i>	<i>дзе</i>	<i>тры</i>	<i>чатыры</i>
Р.	<i>двух</i>	<i>дзвюх</i>	<i>трох</i>	<i>чатырох</i>
Д.	<i>двум</i>	<i>дзвюм</i>	<i>тром</i>	<i>чатыром</i>
В.	<i>два (двух)</i>	<i>дзе (дзвюх)</i>	<i>тры (трох)</i>	<i>чатыры (чатырох)</i>
Т.	<i>двума</i>	<i>дзвюма</i>	<i>трыма</i>	<i>чатырма</i>
М.	<i>(у) двух</i>	<i>(у) дзвюх</i>	<i>(у) трох</i>	<i>(у) чатырох</i>

№ 8

Скланенне лічэбнікаў ПЯЦЬ – ДВАЦЦАЦЬ, ТРЫЦЦАЦЬ

Н.	<i>пяць</i>	<i>дваццаць</i>	<i>трыццаць</i>
Р.	<i>пяці</i>	<i>дваццаці</i>	<i>трыццаці</i>
Д.	<i>пяці</i>	<i>дваццаці</i>	<i>трыццаці</i>
В.	<i>пяць</i>	<i>дваццаць</i>	<i>трыццаць</i>
Т.	<i>пяццю</i>	<i>дваццаццю</i>	<i>трыццаццю</i>
М.	<i>(у) пяці</i>	<i>(у) дваццаці</i>	<i>(у) трыццаці</i>

№ 9

Скланенне лічэбнікаў ТЫСЯЧА, МІЛЬЁН, МІЛЬЯРД

Н.	<i>тысяча</i>	<i>мільён</i>	<i>мільярд</i>
Р.	<i>тысячы</i>	<i>мільёна</i>	<i>мільярда</i>
Д.	<i>тысячы</i>	<i>мільёну</i>	<i>мільярду</i>
В.	<i>тысячу</i>	<i>мільён</i>	<i>мільярд</i>
Т.	<i>тысячай</i>	<i>мільёнам</i>	<i>мільярдам</i>
М.	<i>(у) тысячы</i>	<i>(у) мільёне</i>	<i>(у) мільярдзе</i>

№ 10

Скланенне лічэбнікаў ПЯЦЬДЗЯСЯТ – ВОСЕМДЗЕСЯТ

Н.	<i>пяцьдзясят</i>	<i>семдзясят</i>	<i>восемдзясят</i>
Р.	<i>пяцідзясяці</i>	<i>сямідзясяці</i>	<i>васьмідзясяці</i>
Д.	<i>пяцідзясяці</i>	<i>сямідзясяці</i>	<i>васьмідзясяці</i>
В.	<i>пяцьдзясят</i>	<i>семдзясят</i>	<i>восемдзясят</i>
Т.	<i>пяціюдзясяццю</i>	<i>сямюдзясяццю</i>	<i>васьмюдзясяццю</i>
М.	<i>(у) пяцідзясяці</i>	<i>(у) сямідзясяці</i>	<i>(у) васьмідзясяці</i>

№ 11

Скланенне лічэбнікаў ДЗВЕСЦЕ – ДЗЕВЯЦЬСОТ

Н.	<i>дзвесце</i>	<i>трыста</i>	<i>дзевяцьсот</i>
Р.	<i>двухсот</i>	<i>трохсот</i>	<i>дзевяцісот</i>
Д.	<i>двумстам</i>	<i>тромстам</i>	<i>дзевяцістам</i>
В.	<i>дзвесце</i>	<i>трыста</i>	<i>дзевяцьсот</i>
Т.	<i>двумастамі</i>	<i>трымастамі</i>	<i>дзевяціцямі</i>
М.	<i>(у) двухстах</i>	<i>(у) трохстах</i>	<i>(у) дзевяцістах</i>

№ 12

Скланенне састаўных колькасных лічэбнікаў

Н.	<i>пяцьсот трыццаць два</i>
Р.	<i>пяцісот трыццаці двух</i>
Д.	<i>пяцістам трыццаці двум</i>
В.	<i>пяцьсот трыццаць два</i>
Т.	<i>пяціцямі трыццаццю двума</i>
М.	<i>(у) пяцістах трыццаці двух</i>

№ 13

Скланенне дробавых лічэбнікаў

Н.	<i>адна пята</i>	<i>тры восьмыя</i>	<i>сем дзясятых</i>
Р.	<i>адной пятай</i>	<i>трох восьмых</i>	<i>сямі дзясятых</i>
Д.	<i>адной пятай</i>	<i>тром восьмым</i>	<i>сямі дзясятым</i>
В.	<i>адну пятую</i>	<i>тры восьмыя</i>	<i>сем дзясятых</i>
Т.	<i>адной пятай</i>	<i>трыма восьмымі</i>	<i>сямю дзясятымі</i>
М.	<i>(у) адной пятай</i>	<i>(у) трох восьмых</i>	<i>(у) сямі дзясятых</i>

№ 14

Скланенне зборных лічэбнікаў

Н.	<i>трое</i>	<i>пяцёра</i>	<i>абодва</i>	<i>абедзве</i>	<i>абое</i>
Р.	<i>траіх</i>	<i>пяцёх</i>	<i>абодвух</i>	<i>абедзвюх</i>	<i>абаіх</i>
Д.	<i>траім</i>	<i>пяцём</i>	<i>абодвум</i>	<i>абедзвюм</i>	<i>абаім</i>
В.	<i>траіх</i>	<i>пяцёх</i>	<i>абодвух</i>	<i>абедзвюх</i>	<i>абаіх</i>
Т.	<i>траімі</i>	<i>пяцямі</i>	<i>абодвума</i>	<i>абедзвюма</i>	<i>абаімі</i>
М.	<i>(у) траіх</i>	<i>(у) пяцёх</i>	<i>(у) абодвух</i>	<i>(у) абедзвюх</i>	<i>(у) абаіх</i>

№ 15

Скланенне асабовых займеннікаў

Склоны	Адзіночны лік			Множны лік
Н.	<i>я</i>	<i>ты</i>	<i>ён, яна, яно</i>	<i>мы, вы, яны</i>
Р.	<i>мяне</i>	<i>цябе</i>	<i>яго, яе</i>	<i>нас, вас, іх</i>
Д.	<i>мне</i>	<i>табе</i>	<i>яму, ёй</i>	<i>нам, вам, ім</i>
В.	<i>мяне</i>	<i>цябе</i>	<i>яго, яе</i>	<i>нас, вас, іх</i>
Т.	<i>мноі (-ою)</i>	<i>табой (-ою)</i>	<i>ім, ёй (ёю)</i>	<i>намі, вамі, імі</i>
М.	<i>(пры) мне</i>	<i>(пры) табе</i>	<i>(пры) ім, ёй</i>	<i>(пры) нас, вас, іх</i>

№ 16

Скланенне займеннікаў *сам, самы*

Склоны	Адзіночны лік				Множны лік	
	м. р., н. р.	ж. р.	м. р., н. р.	ж. р.		
Н.	<i>сам, само</i>	<i>сама</i>	<i>самы, самае</i>	<i>самая</i>	<i>самі</i>	<i>самыя</i>
Р.	<i>самога</i>	<i>самой</i>	<i>самага</i>	<i>самай</i>	<i>саміх</i>	<i>самых</i>
Д.	<i>самому</i>	<i>самой</i>	<i>самаму</i>	<i>самай</i>	<i>самім</i>	<i>самым</i>
В.	<i>як н./р. склон</i>	<i>саму</i>	<i>як н./р. склон</i>	<i>самую</i>	<i>як н./р. склон</i>	<i>як н./р. склон</i>
Т.	<i>самім</i>	<i>самой (-ою)</i>	<i>самым</i>	<i>самай (-аю)</i>	<i>самімі</i>	<i>самымі</i>
М.	<i>(пры) самім</i>	<i>(пры) самой</i>	<i>(пры) самым</i>	<i>(пры) самай</i>	<i>(пры) саміх</i>	<i>(пры) самых</i>

№ 17

Скланенне неазначальных займеннікаў

Н.	<i>нехта</i>	<i>штосьці</i>	<i>абы-які</i>	<i>чый-небудзь</i>
Р.	<i>некага</i>	<i>чагосьці</i>	<i>абы-якога</i>	<i>чыйго-небудзь</i>
Д.	<i>некаму</i>	<i>чамусьці</i>	<i>абы-якому</i>	<i>чыйму-небудзь</i>
В.	<i>некага</i>	<i>штосьці</i>	<i>як н. ці р. склон</i>	

Т.	<i>некім</i>	<i>чымсьці</i>	<i>абы-якім</i>	<i>чыйм-небудзь</i>
М.	<i>(пры) некім</i>	<i>(пры) чымсьці</i>	<i>(пры) абы-якім</i>	<i>(пры) чыйм-небудзь</i>

№ 18

Скланенне адмоўных займеннікаў

Н.	<i>ніхто, нішто</i>	<i>нічый</i>	<i>ніякі</i>
Р.	<i>нікога, нічога</i>	<i>нічыйго</i>	<i>ніякага</i>
Д.	<i>нікому, нічому</i>	<i>нічыйму</i>	<i>ніякаму</i>
В.	<i>нікога, нішто, ні на кога, ні на што</i>	<i>нічыйго, нічый</i>	<i>ніякага, ніякі</i>
Т.	<i>нікім, нічым, ні з кім, ні з чым</i>	<i>нічый, ні з чым</i>	<i>ніякім</i>
М.	<i>ні па кім, ні па чым</i>	<i>ні на чым</i>	<i>ні на якім</i>

№ 19

Скланенне займеннікаў *колькі, столькі, гэтулькі, некалькі*

Н.	<i>колькі</i>	<i>столькі</i>	<i>гэтулькі</i>	<i>некалькі</i>
Р.	<i>колькіх</i>	<i>столькіх</i>	<i>гэтулькіх</i>	<i>некалькіх</i>
Д.	<i>колькім</i>	<i>столькім</i>	<i>гэтулькім</i>	<i>некалькім</i>
В.	<i>як н. ці р. склон</i>			
Т.	<i>колькімі</i>	<i>столькімі</i>	<i>гэтулькімі</i>	<i>некалькімі</i>
М.	<i>(пры) колькіх</i>	<i>(пры) столькіх</i>	<i>(пры) гэтулькіх</i>	<i>(пры) некалькіх</i>

№ 20

Спражэнне дзеясловаў

I спражэнне

Асоба	Адзіночны лік	Множны лік
1-я	<i>-у (-ю)</i>	<i>-ём (-ем, -ом, -ам)</i>
2-я	<i>-еш (-эш, -аш)</i>	<i>-еце (-аце, -яце, -ацё, -яцё)</i>
3-я	<i>-е (-э, -а)</i>	<i>-уць (-юць)</i>

II спражэнне

Асоба	Адзіночны лік	Множны лік
1-я	<i>-у (-ю)</i>	<i>-ім (-ым)</i>
2-я	<i>-іш (-ыш)</i>	<i>-іце (-ыце)</i>
3-я	<i>-іць (-ыць)</i>	<i>-аць (-яць)</i>

Праваніс канчаткаў дзеясловаў І спражэння

Пытанні да разгляду

Што такое білінгвізм?

Якія віды інтэрферэнцыі назіраюцца ў мове білінгваў?

Што такое моўная норма?

Што такое норма арфаграфічная / арфаэпічная / акцэнталагічная / словаўтваральная / лексічная / фразеалагічная / марфалагічная / сінтаксічная?

Асаблівасці ўжывання назоўнікаў.

Асаблівасці змянення назоўнікаў 1-га скланення.

Канчаткі -а (-я) / -у (-ю) ў назоўніках 2-га скланення.

Змяненне рознаскланяльных назоўнікаў мужчынскага роду на -а (-я).

Асаблівасці скланення ўласных назоўнікаў.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання прыналежных прыметнікаў. Утварэнне ступеняў параўнання якасных прыметнікаў.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання займеннікаў.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеняў параўнання якасных прыслоўяў.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.

Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.

Тэставыя заданні

1. У якім склоне пры ўтварэнні патрэбнай формы назоўніка назіраецца чаргаванне зычных гукаў:

- а) ісці па (вуліца);
- б) расці на (луг);
- в) прыехаць да (дзядуля);

г) радавацца (падарунак);

д) сад у (квецень).

2. Дадзіце канчаткі назоўнікаў:

а) у глыб лес (-а, -у);

б) каля кіёск (-а, -у);

в) насыпаць цукр (-а, -у);

г) рэктар універсітэт (-а, -у);

д) без уздым (-а, -у).

3. Адзначце назоўнік, род якога не супадае ў беларускай і рускай мовах:

а) цень;

б) рубель;

в) голас;

г) сон;

д) дождж.

4. У словазлучэннях **роднае** слова, **родная** натура, **родная** Беларусь ужыты прыметнікі:

а) прыналежныя;

б) якасныя;

в) адносныя.

5. Прыметнік **найгалоўнейшы** перакладаецца на рускую мову як:

а) главное;

б) наиглавнейший;

в) главнейший.

6. Ці могуць прыметнікі **галоудны, халаудны, хмуруны** набываць у беларускай мове форму **голаудзен, халаудзен, хмуран**:

а) могуць;

б) не могуць;

в) могуць – у мастацкім стылі.

7. Прыналежныя прыметнікі з суфіксамі -оў- (-ёў-), -ёў- (-еў-), -аў- утвараюцца ад асноў:

а) ніякага роду;

б) жаночага роду;

в) мужчынскага роду.

8. Рускаму лічэбніку **обе** адпавядае ў беларускай мове:

а) дзве;

б) абедзве;

в) абодва.

9. Адзначце лічэбнікі, у напісанні якіх дапушчана памылка:

а) семдзесят;

б) абодвух;

- в) дзясяты;
- г) дзвюх;
- д) дзве трэція.

10. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 1-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага часу маюць канчаток *-ем*:

- а) несці;
- б) даць;
- в) браць;
- г) рашаць;
- д) гнаць.

11. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца **мяккі знак**:

- а) шэсц...сот;
- б) восем...сот;
- в) абедз...вюма;
- г) сем...сот;
- д) дз...весце.

12. Адзначце сказ, у якім ужыты займеннік **сам**:

- а) Спыніліся адразу на самым версе перавалу.
- б) *Самы* лепшы адпачынак – гэта чытанне.
- в) Нашаму дзядулю, *самаму* чуламу чалавеку, мы заўсёды рады.
- г) *Самае* непрыемнае, калі табе не давяраюць.
- д) *Самога* сонца было не разгледзець за хмарамі.

13. Адзначце сказ з няправільным ужываннем дзеепрыслоўя:

- а) Дрэвы, вызваліўшы галіны з-пад цяжару, шумяць весялей.
- б) Развітваючыся з сябрамі, сэрца маё прадчувала бяду.
- в) У садочку, схіліўшыся, стаялі дзве вярбы старыя.
- г) Гледзячы ў неба, не стаміцца, не стаміцца зоркі ў ім лічыць.
- д) Правёўшы дазнанне, следчы перадаў справу на судовы разгляд.

14. Для таго, каб утварыць дзеепрыслоўі закончанага трывання ад дзеясловаў **акрэсліць, адступіцца, апынуцца**, неабходна выкарыстаць суфіксы:

- а) -учы- (-ючы-);
- б) -шы- (-ўшы-);
- в) -ачы- (-ячы-).

15. Суфіксы *-учы-(-ючы-), -ачы-(-ячы-)* ужываюцца:

- а) у дзеепрыслоўях незакончанага трывання;
- б) у дзеепрыметніках залежнага стану цяперашняга часу;
- в) у дзеепрыслоўях закончанага трывання.

16. Адзначце сказ з памылковай формай дапасавання:

- а) 3 малых і старых смяяцца грэх.
- б) Па дарозе ў вырай вадаплаўныя птушкі прыпыняюцца на азёрах.
- в) Госць пачаў расказваць пра навіны з родных мясцінаў.
- г) Мінулае і сучаснасць моцна злучаны паміж сабой.
- д) Два летніх дні на Нарачы запамняцца надоўга.

Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: асноўныя змяненні

1 верасня 2010 г. уступіў у сілу Закон Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (2008 г.).

У ім пашыраны прынцып перадачы акання пры напісанні запазычаных слоў: *трыа, адажыа, Токіа* замест *трыо, адажыю, Токіо*.

У словах іншамоўнага паходжання канцавыя элементы *-эр, -эль* перадаюцца як *-ар, -аль*: *прынтар, камп'ютар, пэйджар* замест *прынтэр, камп'ютэр, пэйджэр*.

У большасці слоў іншамоўнага паходжання пашырана напісанне нескладовага ў: *ва ўніверсітэце, пасля ўніфікацыі, фаўна*.

Лічэбнікі *дзявяты, дзясяты, сямнаццаць, сямнаццаты, васьмнаццаць, васьмнаццаты, пяцьдзясят* пішуцца паводле агульнага правіла перадачы на пісьме якання ў першым пераднаціскным складзе.

Уніфікавана напісанне мяккага знака *ва ўтвораных ад уласных назваў прыметніках на -ск (і): чаньчунскі, цяньшанскі, як і любанскі, астраханскі*.

Уведзены новы параграф «Вялікая і малая літары ў назвах асоб, звязаных з рэлігіямі, у назвах міфалагічных і казачных герояў». З вялікай літары прапанаецца пісаць *Бог, Усявышні, Святая Тройца* і інш.

На пачатку і ў сярэдзіне слоў спалучэнне гукаў [й] + галосны перадаецца ётаванымі галоснымі, як і ў словах уласнабеларускіх: *Нью-Ёрк, маёр, раён*.

Рэгламентавана ўжыванне ў беларускай мове дзеясловаў іншамоўнага паходжання з суфіксамі *-ава- (-ява-)* і *-ірава- (-ырава-)*: *ліквідаваць, акліматызаваць*; але *камандзіраваць, будзіраваць* і інш.

Спрошчаны правілы пераносу слоў у адпаведнасці з сучаснымі выдавецкімі тэхналогіямі.

Рознаскланяльныя назоўнікі мужчынскага роду на **-а (-я)**

Агульныя і ўласныя назоўнікі мужчынскага роду з націскам на канчатку *-а, -я* скланяюцца як назоўнікі жаночага роду 1-га скланення з адпаведнай асновай: *суддзя, старшыня, Краніва, Кузьма* (як і *зямля*).

Назоўнікі мужчынскага роду на *-а (-я)* з націскам на аснове ў давальным і месным склонах маюць канчаткі *-у (-ю)*, а ў творным – *-ам (-ем)*: *дзядзьку, Янку, Лёню; дзядзькам, Янкам, Лёнем*.

Скланенне прозвішчаў у беларускай мове

Уласныя назоўнікі ў беларускай мове маюць свае асаблівасці скланення. Прозвішчы на *г, к, х* з ненаціскным канчаткам *-а*, якія суадносяцца з агульнымі назоўнікамі жаночага роду (*кніга, трэска, муха*) у давальным і месным склонах набываюць канчаткі ў залежнасці ад полу асобы: адносна асоб жаночага полу скланяюцца як назоўнікі 1-га скланення (*Алёне Кнізе, Марыне Трэсцы, Ірыне Мусе*), адносна асоб мужчынскага полу набываюць канчаткі рознаскланяльных назоўнікаў (*Івану Кнігу, Пятру Трэску, Васілю Муху*).

Прозвішчы, якія суадносяцца з агульнымі назоўнікамі жаночага роду (акрамя прозвішчаў на *-ь* і ненаціскныя *-га, -ка, -ха*) скланяюцца незалежна ад полу асобы па тыпу адпаведных агульных назоўнікаў з мяккай, цвёрдай і зацвярдзелай асновамі (*Зязюля, Луста, Гушча – Зязюляй, Лустай, Гушчай – Зязюлі, Лусце, Гушчы*).

Калі ж прозвішчы на *-а / -я* суадносяцца з назоўнікамі ніякага роду ці род якіх вызначыць немагчыма, яны скланяюцца, калі іх носьбітамі з’яўляюцца асобы мужчынскага полу (*Панчанка, Пічэта, Сапа – Панчанкам, Пічэтам, Сапам – Панчанку, Пічэту, Сапу*). Такія прозвішчы адносна асоб жаночага полу не скланяюцца.

Не скланяюцца жаночыя прозвішчы, якія заканчваюцца на зычны (*Ніны Верас, Ніне Верас, Нінай Верас*) і якія суадносяцца з назоўнікамі ніякага роду (*Шыла Ганна, Шыла Ганне, Шыла Ганнай*).

Не скланяюцца прозвішчы асоб мужчынскага і жаночага полу на націскны *-о* (*Крыўко, Ралько, Манько*), на *-ых, -іх* (*Баранавых, Макрынных, Язэпавых*).

Мужчынскія прозвішчы на *-аў, -еў, -оў (-ёў), -ін (-ын)* і жаночыя на *-ав (-а), -ев (-а), -ов (-а), -ін (-а), -ын (-а)* змяняюцца па змешаным тыпе скланення. Мужчынскія прозвішчы маюць канчаткі назоўнікаў 1-га скланення з цвёрдай асновай у родным (*Войтаў – Войтава*), давальным (*Войтаў – Войтаву*), вінавальным (*Войтаў – Войтава*) склонах; у творным склоне набываюць канчатак *-ым* (*Войтаў – Войтавым*); у месным склоне – канчатак *-е* (*Войтаў – пры Войтаве*). Жаночыя прозвішчы ў вінавальным склоне маюць канчатак назоўнікаў 1-га скланення (*Войтава – Войтаву*), у родным, давальным, творным, месным склонах – канчатак *-ай* (*Войтава – Войтавай*).

Асаблівасці кіравання і дапасавання ў беларускай мове

Дзеясловы *смяцца, кпіць, здэквацца, глуміцца, насміхацца, жартаваць, рагатаць, цешыцца, дзівіцца* + *з* + назоўнік ці займеннік у родным склоне: *дзівіцца з моўнага багацця*.

Дзеясловы ветлівасці *дзякаваць / падзякаваць, выбачыць / выбачаць* + назоўнік ці займеннік у давальным склоне: *выбачайце мне за спазненне*.

Дзеясловы руху *ісці, хадзіць, бегчы, ехаць, плыць, ляцець, выправіць, паслаць* + *па* + назоўнік ці займеннік у вінавальным склоне (са значэннем мэты дзеяння): *паслаць па вучэбныя дапаможнікі ў бібліятэку*.

Назоўнікі *арэхі, грыбы, ягады, кветкі* ў такіх словазлучэннях ставяцца ў вінавальным склоне з прыназоўнікам *у*: *выправіцца восеньскай раницай у грыбы*.

Дзеясловы маўлення, думкі, пачуцця (*гаварыць, казаць, распываць, разважаць, думаць, клапаціцца*) + *пра* + назоўнік ці займеннік у вінавальным склоне: *думаць пра будучыню*.

Дзеясловы *хварэць, захварэць* + *на* + назоўнік у вінавальным склоне: *хварэць на ангіну*.

Дзеясловы *ажаніць, ажаніцца* + *з* + назоўнік ці займеннік у давальным склоне: *ажаніцца з Настуляю*.

Практычныя заданні

Заданне 1. Якія адметныя рысы беларускага вымаўлення ілюструюць словы: лічба, носьбіт, адкласці, стрыгчы, расшыфраваць, грэбці, смяешся, дарадца, фламандскі, абедзвюма, дождж, падчарка, малацьбіт, сшытак, пераезд?

Заданне 2. Падкрэсліце літары і спалучэнні літар, якія перадаюць такія асаблівасці беларускай арфаэпіі, як асіміляцыя па мяккасці, падаўжэнне зычных, аглушэнне зычных на канцы слова.

Карысць, спагнанне, свядомасць, недапушчэнне, аднаўленне, вымаганне, подзвіг, выкрыццё, крадзеж.

Заданне 3. Якія адметныя рысы фанетычнай сістэмы беларускай мовы, у параўнанні з рускай, ілюструюць наступныя словы: зацішша (затишье), воўк (волк), мядзведзь (медведь), джала (жало), вуліца (улица), імхі (мхи), гнаць (гнать), паняцце (понятие).

Заданне 4. Прывядзіце прыклады слоў з прыстаўнымі гукамі (*а, і, в, г*), аканнем і яканнем, падаўжэннем зычных, чаргаваннем *л – ў, у – ў*,

дзекааннем, цеканнем, зацвярджэннем шыпячых і р, плаўным (фрыкатыўным) г, чаргаваннем у аднакаранёвых словах складоў ро – ры, ло – лы.

Неабходна выбраць словы правазнаўчай галіны з лексічных мінімумаў, змешчаных у вучэбна-метадычным дапаможніку.

Заданне 5. Запішыце словы ў адпаведным парадку: 1) назоўнікі, якія могуць утвараць форму адзіночнага і множнага ліку; 2) назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме адзіночнага ліку; 3) назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме множнага ліку.

Закон, кодэкс, чалавецтва, права, правы, свабода, свабоды, дазнанне, зняволенне, асоба, вышук, правазнаўства.

Заданне 6. Перакладзіце на беларускую мову словы: совершеннолетний, подросток, собственность, имущество, кража, хищение, наказание. Падрыхтуйце вуснае выказванне на тэму «Маёмасныя правы».

Заданне 7. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Важное торжество, большое мужество, очередная перепись, острое зрение, целебное средство, яркое электричество, витиеватая подпись, большой округ, широкая степь, бойкая продажа, последняя остановка, короткая запись, боевая медаль, длинная шинель, высокая насыпь.

Заданне 8. Вызначце лексічныя значэнні мнагазначных слоў: выхад, курс, пропуск. Складзіце словазлучэнні, паставіўшы названыя назоўнікі ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

Заданне 9. Запішыце ў 1-ы слупок назоўнікі роднага склону адзіночнага ліку з канчаткам -а (-я), у 2-і слупок – з канчаткам -у (-ю).

Брат, гром, грам, малюнак, канчатак, малаток, палец, дзень, цукар, сорама, позірк, дождж, цень, край, поўдзень, колер, выгляд, ход, сын, холад, боль, натоўп, бор, кісларод, цэмент, рух, друк.

Заданне 10. Пастаўце назоўнікі ў месным склоне з адпаведным прыназоўнікам (пры, на, у, аб).

Аб'ява, аварыя, адліга, бацька, хата, вада, вольха, вячэра, завязка, зорка, адрас, акіян, аўтобус, білет, дырэктар, інжынер, кіламетр, чэрвень, гарох, малако, матор, цэмент.

Заданне 11. Дапішыце канчаткі назоўнікаў меснага склону: пры гаспадар...; на футбол...; па факт...; аб настаўнік...; пры інжынер..., у цір...

Заданне 12. Пастаўце назоўнікі ў творным і месным склонах адзіночнага ліку.

Старшыня, старшыня, стараста, дзядзька, дзядуля, тата, Бядуля, Глебка, Кузьма, Мікіта, Міця, Янка.

Заданне 13. Пасклянйце словазлучэнні: горад Жодзіна, вёска Крынкі, мястэчка Старына, станцыя Койданава, пасёлак Заслаўе.

Заданне 14. Якія з прыведзеных назоўнікаў спалучаюцца з прыслоўямі **многа**, **мала**: цукар, адбой, чалавек, азот, акцёр, спорт, бокс, балет, вугаль, гнеў, гром, гурт, дождж, жаль, фронт, след.

Заданне 15. Пастаўце сваё прозвішча і вядомыя вам прозвішчы свайго роду на бацькавай і матчынай лініі ў форме давальнага склону. Растлумачце правапіс канчаткаў, выкарыстоўваючы інфармацыю паграфа «Скланенне прозвішчаў у беларускай мове».

Заданне 16. Ад якіх прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя формы ступеняў параўнання: значны, карысны, малады.

Заданне 17. Ад назоўнікаў утварыце прыналежныя прыметнікі: (старшыня) загад, (начальнік) выступленне, (курсант) кіцель, (выкладчык) парада, (Купала) творы, (Брыль) зборнік, (Сымон) атэстат, (Марына) кнігі.

Заданне 18. Утварыце адносныя прыметнікі ад слоў: юнак, сакавік, швед, Цімавічы, Хатынь, Парыж, Прага, Гомель, Тбілісі.

Заданне 19. Вызначце разрад прыметнікаў: духмяны, курсанцкі, загадкавы, чалавечны, народны, магілёўскі, адважны, сіні.

Заданне 20. Перакладзіце на беларускую мову: летние дни длиннее зимних, земляника вкуснее клубники, мед слаще сахара, скальпель острее ножа, железо легче золота, Припять длиннее и шире Щары, озеро Нарочь больше и глубже Свитязи, Полоцк древнее Могилёва.

Заданне 21. Да прыметнікаў падбярыце адпаведныя назоўнікі.

Цікавы, цікаўны (артыкул, апавяданне, пытанне, хлопчык); ганарысты, ганаровы (госць, месца, званне, чалавек, абавязак, прэзідыум, грамата, вахта); чалавечы, чалавечны (род, учынак, жыццё, адносіны, голас, жыллё); эфектыўны, эфектны (вынікі, праца, слова).

Заданне 22. Падбярыце да выдзеленых прыметнікаў сінонімы.

На вялікія справы – і сэрца вялікае, на вялікае сэрца – і лёс надзвычайны. (У. Караткевіч) Вясне так хочацца прысесці на сакавітую траву – // Каштанаў факельнае шэсце ёй ускружыла галаву (П. Панчанка) Хоць і разлукі горкія былі, а толькі ўспамінаюцца сустрэчы і шчаслівыя часы, што і цяпер здаюцца нам вясною. (С. Грахоўскі)

Заданне 23. Утварыце складаныя формы ступеняў параўнання ад прыметнікаў.

Смелы, старанны, сумленны, прынцыповы, гераічны, дакладны, складаны, бадзёры, актыўны.

Заданне 24. Перакладзіце тэкст. Падкрэсліце адметныя формы ступеняў параўнання якасных прыметнікаў і прыслоўяў у беларускай мове.

В детстве все было иным. Светлыми и чистыми глазами мы смотрели на мир, и все нам казалось гораздо более ярким. Ярче было солнце, сильнее пахли поля, громче был гром, выше трава. (К. Паўстоўскі)

Заданне 25. Праскланяйце лічэбнікі.

Нуль, дзве, сем, чатырнаццаць, дзевяноста, восемсот, чатырыста пяцьдзясят дзевяць, тысяча пяцьсот семдзясят тры.

Заданне 26. Утварыце парадкавыя лічэбнікі ад колькасных.

Адзін, тры, пятнаццаць, сямнаццаць, дваццаць адзін, пяцьдзясят, семдзясят, дзвесце, шэсцьсот, сто тысяч, дзесяць мільёнаў, тры мільярды.

Заданне 27. Утварыце парадкавыя лічэбнікі ад словазлучэнняў: чатыры аўдыторыі, сем гадзін, дзесяць заданняў, чатырнаццаць аўтакалон, васьмнаццаць гадоў, дваццаць пяць кіламетраў, сто трынаццаць боекамплектаў.

Заданне 28. Запішыце дробавыя лічэбнікі словамі: $\frac{2}{3}$, $\frac{11}{4}$, $\frac{34}{79}$, $\frac{458}{19}$, $\frac{712}{235}$.

Заданне 29. Праскланяйце словазлучэнні: пяць дзён, дзевятнаццаць гадоў, дваццаць стагоддзяў, дваццаць першае стагоддзе.

Складзіце сказ са словазлучэннем на выбар.

Заданне 30. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

В Республике Беларусь в обращении находятся банкноты номиналом 5, 10, 20, 50, 100, 200 и 500 рублей, а также монеты номиналом 1, 2, 5, 10, 20 и 50 копеек, 1 и 2 рубля. Белорусский рубль (белорус. рубель; код ISO – BYN) – официальная денежная единица Беларуси. Символ – Br.

Заданне 31. Перакладзіце словазлучэнні на рускую мову.

Сустрэча а дванацатай гадзіне; падзея адбылася дзён пяць таму; зараз а палове на пятую гадзіну; адолелі чатыры першыя кіламетры; праехалі дзве трэція трасы; знаходзіцца больш за сто тысяч міль ад берага; чалавек гадоў за пяцьдзясят.

Заданне 32. Пастаўце ў адпаведным родзе, ліку і склоне назоўнікава-прыметнікавыя словазлучэнні ў спалучэнні з колькаснымі лічэбнікамі: абодва (дзяжурны курсант), два (адказнае заданне), дзве (сур'ёзная праблема), абедзве (замежная камандзіроўка), тры (параграф падручніка), чатыры (складаны экзамен).

Заданне 33. Раскрыйце сэнс прыказак.

Ніхто не зробіць горш табе, чым сам сабе. Горш, калі баішся – і ліха не мінеш, і надрыжышся. Добра рызыка разумная.

Заданне 34. Складзіце сказы са словазлучэннямі.

Прывучаю сябе, здабыў сабе, крытычна адносіцца да самога сябе, перамагчы з самым значным вынікам, расказаць пра самое жаданне, знаходзіцца ў тым самым пакоі.

Заданне 35. Пастаўце займеннік сябе ў патрэбнай форме:

Не чуць зямлі пад ...; ганарыцца ...; выдаць ... з галавой; узяць ... у рукі; убачыць ... у люстэрку.

Заданне 36. Праскланяйце займеннікі: штосьці, нехта, іхні, усё, які-ніякі.

Заданне 37. Спішыце сказы, устаўляючы літары замест кропак і раскрываючы дужкі, вызначце разрад займеннікаў.

Н...хта спяшаецца, камус...ці не спіцца, н...кага гоніць радасць адкрыцця, хтос...ці марыць аб н...чым.

Заданне 38. *Вызначце спражэнне дзеясловаў:* баяцца, бегчы, вырашаць, гукаць, гнаць, даглядаць, каціцца, ліць, ляцець, непакоіцца, паведаміць, паведамляць, сачыць, сесці, сядзець, трывожыць, хацець, частаваць, чырванець.

Заданне 39. *Паспрагайце дзеясловы:* аддаць, высветліць, паглядзець, дапамагаць, браць, вучыць.

Заданне 40. *Перакладзіце словы на беларускую мову, пастаўце націскі, параўнайце формы ў беларускай і рускай мовах.*

Живём, ведём, отдаём, бережём, стережём, берём; живёте, ведёте, отдаёте, бережёте, стережёте, берёте.

Заданне 41. *Падкрэсліце дзеясловы, якія ў форме 2-й асобы множнага ліку цяперашняга часу маюць канчатак -іце (-ыце):* спяваць, спаць, гаварыць, хацець, затрымліваць, рабіць, вызначаць, мераць, вызваляць, усведамляць, гнаць, караць, варыць, пераконваць, дзяліць, спаганяць.

Заданне 42. *Перакладзіце на беларускую мову дзеяслоўныя словазлучэнні:* изучать закон о языках, знать лучше всего, пойти в библиотеку за учебниками, разместиться по аудиториям, беспокоиться о Родине, читать по вечерам, стоять у реки, опоздать из-за происшествия, находится метрах в сорока от дороги, говорить сквозь смех, идти вдоль пруда, смеяться над незадачливым случаем, извинить незнакомца за бестактность, искать по указанному адресу.

Заданне 43. *Перакладзіце на рускую мову словазлучэнні.*

Заможнасць, што дазваляе чалавеку быць шчодрым; багацце, якое не купіш ні за якія грошы; жыццёвы досвед, што асвятляе шлях у будучыню; набытыя веды, якія нікому не дадзена адабраць; вера ў дзень заўтрашні, што дае крылы нашым марам.

Заданне 44. *Вызначце словазлучэнні, у якіх парушана норма кіравання.*

Ажаніцца з ёй; кпіць над слабейшымі, хварэць запаленнем лёгкіх, думаць пра справядлівасць, паехаць у млын, дзякаваць лёсу, пайсці ў крыніцу за вадою, клапаціцца пра бацькоў, падысці к самай мяжы, рыхтавацца да семінарскіх заняткаў, выбачыць неасцярожнаму слову, знаходзіцца ў пяцідзесяці кіламетрах ад горада, дзівіцца з прыгожых кветак.

Заданне 45. *Запішыце словазлучэнні, якія адпавядаюць сінтаксічным нормам беларускай мовы.*

Ісці па ваду / ісці за вадою; збірацца за грыбамі / збірацца ў грыбы / збірацца па грыбы; жартаваць над ім / жартаваць з яго; больш яго / больш за яго; падзякаваць вас / падзякаваць вам; вялікі дзякуй / вялікае дзякуй; ісці к берагу / ісці да берага.

Заданне 46. *Перакладзіце на беларускую мову дзеепрыметнікі.*

Бегущий, сидящий, летящий, удлиняющий, платящий, переходящий, гуляющий, принадлежащий, руководящий, повеселевший, постаревший, пробежавший, побледневший, осмелевший, подготовивший, брошенный, раскрашенный.

Заданне 47. *Ад дзеясловаў утварыце дзеепрыслоўі незакончанага трывання; зрабіце вусны пераклад на рускую мову.*

Ісці, чытаць, асвятляць, расказваць, прыносіць, рэзаць, браць, шыць, пісаць, радавацца, развітвацца, слухаць.

Заданне 48. *Выдзеленыя дзеепрыслоўі пастаўце ў правільнай форме.*

Выступіўшы на канферэнцыі, дакладчык гаварыў пра экалогію Беларусі.

Даведваючыся пра поспехі курсантаў, старшыня курса склаў спіс на заахвочванне.

Сустракаючыся з калегамі, мы ўспаміналі гады маладосці.

Выйшаўшы на вуліцу, трэба апрагнацца па надвор'і.

Заданне 49. *Перакладзіце на беларускую мову вылучаныя ў тэксце дзеепрыметнікі.*

Указанный раздел сконцентрировал все нормы, регламентирующие особенности уголовной ответственности несовершеннолетних, включая наказание, его назначение, а также освобождение от уголовной ответственности и наказания.

Имущественную ответственность по сделкам, совершенным в соответствии с пунктом 1 настоящей статьи несовершеннолетними в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет, несет несовершеннолетний, а субсидиарную ответственность – лицо, давшее письменное согласие на совершение соответствующей сделки.

Несовершеннолетние в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет самостоятельно несут имущественную ответственность по сделкам, совершенным ими в соответствии с пунктом 2 настоящей статьи.

За *причиненный* ими вред такие несовершеннолетние несут ответственность в соответствии с главой 58 настоящего Кодекса.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. *Развіце думку прафесара Уладзіміра Калесніка: «Мова – матэрыя душы: у мове жыве індывідуальнасць таго, хто гаворыць, – яго розум, тэмперамент, характар, культура. І ўсё гэта не проста жыве, а дзейнічае, прымаючы форму моватворчае сілы. Калі моватворчая сіла выходзіць за рамкі сярэдняй нормы, тады мы маем справу з мастаком слова».*

2. *Падрыхтуйце паведамленне пра функцыянальна істотныя характарыстыкі беларускай мовы: яе месца ў сістэме камунікацыйных рангаў моў (сусветная, міжнародная, нацыянальная, рэгіянальная, мясцовая).*

Ахарактарызуйце юрыдычны статус беларускай мовы (дзяржаўная мова, афіцыйная, нацыянальная, часова дзяржаўная, афіцыйная мова штата, мова саюзнай (аўтаномнай) рэспублікі, мова міжнацыянальных зносін, мова нацыянальных меншасцяў, мова народнасці і інш.).

Лексічны мінімум

Захворванне	Заболевание
Зняволены	Заключенный
Замацоўваць	Закреплять
Заробак	Заработок
Захоп заложніка	Захват заложника
Абарона	Защита
Абаронца	Защитник
Здзек	Издевательство
Здрада дзяржаве	Измена государству
Выкрыццё	Изобличение
Маёмаснае і службовае становішча	Имущественное и должностное положение
Замежны грамадзянін	Иностранный гражданин
Скажэнне звестак	Искажение сведений
Выключная мера	Исключительная мера
Выканаўца	Исполнитель
Выпрабавальны тэрмін	Испытательный срок
Сканчэнне тэрміну даўніны	Истечение срока давности
Вылічэнне тэрміну	Исчисление срока

Паклёп
Канстытуцыйны лад
Ускосны намер
Крадзеж

Клевета
Конституционный строй
Косвенный умысел
Кража

Тэмы вусных паведамленняў

1. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы.
2. Лексіка-стылістычная разнастайнасць беларускай літаратурнай мовы.
3. Беларуская мова ў кантэксце афіцыйных вынікаў перапісу насельніцтва 2019 г.

Функцыянальныя стылі маўлення

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Паняцце пра сістэму функцыянальных стыляў. Агульная характарыстыка размоўнага (гутарковага), мастацкага, публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавога стыляў.

Узаемапрапаніраванне стыляў.

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) набыць веды пра функцыянальныя стылі маўлення;
- 2) умець вызначаць асноўныя адрозненні паміж мастацкім, навуковым, публіцыстычным, афіцыйна-справавым і размоўным стылямі;

выхаваўчая: выпрацоўка моўнага густу ў адборы інфармацыі на пашырэнне асобасна-прафесійных кампетэнцый.

Апорныя палажэнні тэмы

Стылістыка – раздзел мовазнаўства, які вывучае ўжыванне разнастайных моўных сродкаў у адпаведнасці з мэтай і зместам выказвання.

Моўны стыль – разнавіднасць мовы, моўная падсістэма, што характарызуецца своеасаблівым слоўнікам, адборам і арганізацыяй моўных сродкаў у залежнасці ад задач камунікацыі і сферы грамадскай дзейнасці.

Кніжныя (пісьмовыя) стылі: навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкай літаратуры.

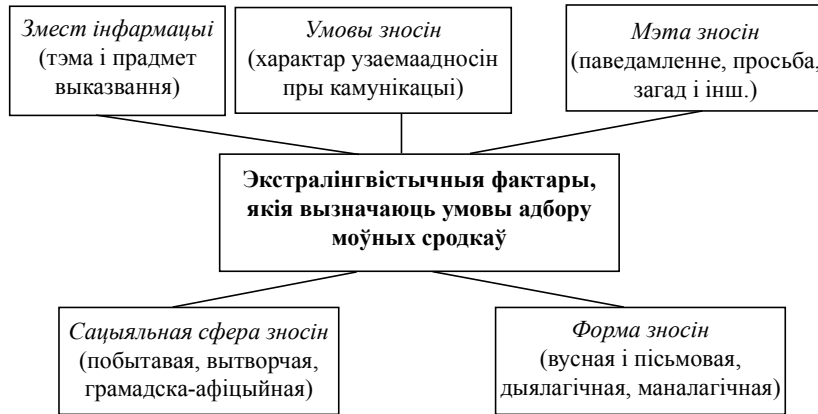
Вусны стыль – размоўны (гутарковы).

Апорныя табліцы і схемы тэмы

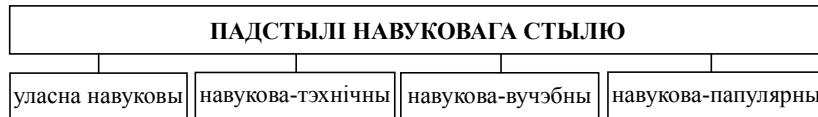
Табліца 4.1

Стыль	Адметныя паказчыкі	Віды тэкстаў
Афіцыйна-справавы абслугоўвае афіцыйныя сферы грамадскай, дзяржаўнай і вытворчай дзейнасці	Строгая дакладнасць і паслядоўнасць выкладання фактаў, іх аб'ектыўнасць, наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ), адсутнасць эмацыйна-афарбаваных слоў, фразеалагізмаў, выклічнікаў, ужыванне выказнікаў-інфінітываў, аднаасобных сказаў і інш.	<i>Дакументы:</i> афіцыйныя і службовыя (законы, статуты, пастановы, указы, дагаворы, загады, рэзалюцыі, распіскі, прагаколы, рапарты і інш.)
Навуковы выкарыстоўваецца ў галіне навукі, тэхнікі, навучальным працэсе	Лагічны, паслядоўны, абстрактна-абагульнены выклад матэрыялу, дакладнасць, інфармацыйная насычанасць, выкарыстанне тэрміналагічнай лексікі і сінтаксічных канструкцый у арыентацыі на развіццё сказу з ускладнёнай структурай, адсутнасць вобразных сродкаў	Даклады, лекцыі, выступленні, тэзісы, навуковыя артыкулы, манаграфіі, водгукі, рэцэнзіі і інш.
Публіцыстычны выкарыстоўваецца ў перыядычным друку, грамадска-палітычным жыцці	Дакументалізм, факталагічная дакладнасць, даступнасць, афіцыйнасць, адкрытасць аўтарскай пазіцыі, выкарыстанне агітацыйна-прапагандысцкіх сродкаў, уласна-апісальнай лексікі і фразеалогіі, эпітэтаў, метафар, паўтараў, рытарычных зваротаў і інш.	Газетныя і часопісныя артыкулы, нарысы, замалёўкі, даклады, лекцыі, выступленні і інш.
Мастацкі – стыль твораў мастацкай літаратуры розных жанраў	Характарызуецца ўзаемапрапаніраваннем элементаў розных стыляў, экспрэсіўнасцю, эмацыйнасцю, выкарыстаннем вобразных тронаў (параўнанне, эпітэт, метафара, метанімія, сінеклаха, перыфраз), дыялектызмаў, жарганізмаў, прафесіяналізмаў і інш.	Апавяданне, апавесць, раман, эсэ, паэма, верш, п'еса, казка і інш.

№ 1

№ 2

Табліца 4.2

Назва стылю	Мэты зносін і сфера выкарыстання	Стылёвыя рысы	Моўныя сродкі	Від тэксту
Мастацкі				
Публіцыстычны				
Навуковы				
Афіцыйна-справавы				
Размоўны (гутарковы)				

Пытанні да разгляду

Што такое моўны стыль?

Моўныя асаблівасці размоўнага (гутарковага) стылю адносна пісьмовых (кніжных) стыляў мовы – мастацкага, публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавага.

Назавіце агульныя і адметныя рысы стыляў (мастацкага, публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавага).

Ахарактарызуйце падстылі навуковага стылю.

Тэставыя заданні

1. Вызначце вузкаспецыяльны тэрмін:

- трыбунал;
- кааліцыя;
- суд;
- прэзумпцыя невінаватасці;
- юрыст.

2. Вызначце міжгаліновы тэрмін:

- злачынная дзейнасць;
- злачынства;
- заахвочванне;
- заяўнік;
- спагнанне.

3. Вызначце агульнанавуковы тэрмін:

- недапушчэнне;
- пазбаўленне волі;
- пастанова;
- пацярпелы;
- гіпотэза.

4. Які тып утварэння тэрміналагічных словазлучэнняў: **спецыялізаваныя міжнародныя суды, антыгітлераўская кааліцыя, мірнае насельніцтва?**

- сінтаксічны;
- марфемны;
- лексіка-семантычны.

5. Які спосаб марфемнага ўтварэння тэрміна **катаванне**?

- прэфіксальны;
- прэфіксальна-суфіксальны;
- суфіксальны;
- нульсуфіксальны;
- аснова- і словаскладанне.

6. Які спосаб марфемнага ўтварэння тэрміна **непаўналетні**?

- прэфіксальны;
- прэфіксальна-суфіксальны;
- суфіксальны;
- нульсуфіксальны;
- аснова- і словаскладанне.

7. Які спосаб марфемнага ўтварэння тэрміна **заклад**?

- прэфіксальны;

- б) прэфіксальна-суфіксальны;
- в) суфіксальны;
- г) нульсуфіксальны;
- д) аснова- і словаскладанне.

8. Які спосаб марфемнага ўтварэння тэрміна **фальшываманецтва**?

- а) прэфіксальны;
- б) прэфіксальна-суфіксальны;
- в) суфіксальны;
- г) нульсуфіксальны;
- д) аснова- і словаскладанне.

9. Які спосаб марфемнага ўтварэння тэрміна **проціпраўны**?

- а) прэфіксальны;
- б) прэфіксальна-суфіксальны;
- в) суфіксальны;
- г) нульсуфіксальны;
- д) аснова- і словаскладанне.

Практычныя заданні

Заданне 1. *Вызначце стыль тэксту. Пакажыце яго адметныя асаблівасці паводле табліцы 4.1.*

На звычайнай лясной паляне – звычайная старая леснікова хата. Адрына з павеццо, хлёў, пагрэбнік. Некалькі вулляў на градах. Пагрозліва, пякуча зумкаюць, уюцца нябачныя пчола. Каля будкі паскавытвае час ад часу, а то і гаўкне ад назолаў-мух сякі-такі Шарык ці Мурза. Ледзь-ледзь сакоча недзе, у сонечнай млявасці, самая гаваркая курыца.

Вакол сялібы дазорам стаяць векавыя дубы.

Праз зараснік прабіраецца чыстая рачулка, нагадваючы мне памятна са школы радкі.

... Не, гэта не звычайная крынічная вада, не звычайная леснікова сяліба, не звычайны наш вераснёвы залаталісты лес. У гэтай хаце прайшло маленства паэта. Па гэтай траве пад дубамі, па пясчанай дарозе, па грыбных верасах хадзілі яго парэпанія ножкі. У гэтым васьм сумным акне асеннімі ды зімовымі вечарамі ныва агеньчык газоўкі, пакуль па першых у жыцці старонках бегалі яго захопленыя вочы. Можа, якраз над гэтай крыніцай, у зялёнай загадкавай засені дрэў нараджаўся той першы наіўны вершык, за які яму бацька-ляснік адмераў авансам важкі ганарар – цяжкай службай здабыты царскі рубель.

... Стаяць дазорам дубы. Маўчаць – у магутнай, надоўга разлічанай стрыманасці.

Над кронай аднаго, у вышыні – белае воблака ў сонцы. Як летам. Па-маладому не верыцца, радасна, дзіўна ад думкі, што іменна пра гэтую мясціну ён пісаў за кратамі турмы: «Мой родны кут...».

Наш родны кут – так будзе дакладней. (Янка Брыль)

Заданне 2. *Вызначце стыль тэксту. Пакажыце яго адметныя асаблівасці паводле табліцы 4.2.*

«МІЖНАРОДНЫЯ ВАЕННЫЯ ТРЫБУНАЛЫ, спецыялізаваныя міжнародныя суды, створаныя краінамі антыгітлераўскай кааліцыі ў 1945–46 гг. для прыцягнення да адказнасці галоўных ваенных злачынцаў фашысцкай Германіі і Японіі, вінаватых у планаванні, падрыхтоўцы і вядзенні Другой сусветнай вайны, забойствах, катаваннях ваеннапалонных і мірнага насельніцтва акупаваных дзяржаў». (Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік. – Мінск, 1995. – С. 320)

Заданне 3. *Вызначце стыль тэксту. Пакажыце яго адметныя асаблівасці паводле табліцы 4.2.*

МІЛІЦЫЯ (ад лац. *militia* – ваенная служба) у Рэспубліцы Беларусь – дзяржаўны ўзброены праваахоўны орган, прызначаны абараняць жыццё, здароўе, правы, свабоды і законныя інтарэсы грамадзян, грамадства і дзяржавы ад злачынстваў і іншых проціпраўных замахаў. Задачамі міліцыі з’яўляюцца: ахова грамадскага парадку, асабістай і маёмаснай бяспекі грамадзян; абарона ўсіх форм уласнасці; прадукцыйнае і спыненне злачынстваў і іншых правапарушэнняў; выяўленне і раскрыццё злачынстваў, вышук асоб, якія іх учынілі; выкананне крымінальных пакаранняў і адміністрацыйных спагнанняў у межах сваёй кампетэнцыі.

Заданне 4. *Вызначце стыль прыведзеных тэкстаў.*

Тэкст 1. Існуюць некаторыя асаблівасці юрыдычнага тэксту, якія выклікаюць цяжкасці пры яго семантычнай інтэрпрэтацыі. «Энцыклапедычны юрыдычны слоўнік» выдзяляе юрыдычны тэрмін як элемент юрыдычнай тэхнікі і вызначае юрыдычныя тэрміны як «слоўныя абазначэнні дзяржаўна-прававых паняццяў, з дапамогай якіх вызначаецца і замацоўваецца змест нарматыўна-прававых прадпісанняў дзяржавы». Улічваючы праведзены аналіз, немагчыма пагадзіцца з тым, што гэта азначэнне з’яўляецца дакладным, таму што няма сумнення, што паняцці «спажывец» і «дабраахвотнік» з’яўляюцца прававымі, але іх нельга назваць дзяржаўнымі.

Тэкст 2. У адпаведнасці з палажэннямі «Энцыклапедычнага юрыдычнага слоўніка» юрыдычныя тэрміны дзеляцца на тры групы.

Агульнанавуковыя тэрміны характарызуюцца тым, што яны без абмежаванняў ужываюцца ў розных галінах навукі; да гэтай групы адносяцца, напрыклад, *бежанец, сведка, супрацоўнік*.

Спецыяльныя юрыдычныя тэрміны валодаюць асаблівым прававым зместам і выкарыстоўваюцца пераважна ў галіне права, напрыклад, *неабходная абарона, іскавая даўнасць, гандаль людзьмі*. Спецыяльны юрыдычны тэрмін ствараецца заканадаўцам, калі ў агульналітаратурнай мове няма неабходнага слова для абазначэння адпаведнага паняцця. Але існуе дастаткова многа разыходжанняў у дыферэнцыяльных прыметах, якія складаюць значэнне слоў, што робіць цяжкім разуменне тэрміна носьбітам мовы. Напрыклад, суаднясенне паміж словамі *беспрацоўны, мытня, банк, бежанец* як адзінкамі агульнаўжывальнай мовы і як юрыдычнымі тэрмінамі.

Спецыяльна-тэхнічныя тэрміны адлюстроўваюць галіну спецыяльных ведаў – тэхнікі, эканомікі, медыцыны. Гэтыя тэрміны пераважаюць у мове юрыстаў, якія з’яўляюцца спецыялістамі і ў іншай галіне, напрыклад, *недабраякасная прадукцыя, правілы тэхнікі бяспекі*.

Тэкст 3. Існуюць такія асаблівасці юрыдычнай тэрміналогіі, якія абцяжваюць працэс разумення юрыдычнага тэксту. У юрыспрудэнцыі нярэдка адсутнічаюць дакладныя дэфініцыі тэрмінаў, у той час як азначэнне тэрміна павінна строга адпавядаць аб’ёму выражанага ім паняцця. Сістэмны характар тэрміналогіі паказвае на месца тэрміна ў пэўнай паняццёвай сістэме. Значэнне тэрміна не павінна вызначацца праз тэрмін, які сам вызначаецца праз першы. У сувязі з гэтым няправільна лічыць, што заканадаўства вызначае некаторыя тэрміны праз аднакарэнныя словы і агульныя паняцці, напрыклад, тэрмін *грамадзянін* вызначаецца праз тэрмін *грамадзянства*, што прынцыпова абцяжвае многія прававыя адносіны, таму што *грамадзянін, асоба без грамадзянства і замежны грамадзянін* маюць у розных аспектах розныя правы і абавязкі; напрыклад, для неграмадзян абмежавана выбарчае права, права членства ў палітычных і грамадскіх аб’яднаннях.

Заданне 5. Параўнайце тэкст вайсковай прысягі на беларускай і рускай мовах. Выпішыце словы і словазлучэнні, якія маюць адметныя лексічныя, словаўтваральныя і марфемныя асаблівасці ў абедзвюх мовах.

«Я, грамадзянін Рэспублікі Беларусь (прозвішча, імя, імя па бацьку), урачыста клянуся быць адданым свайму народу, свята трымацца Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, выконваць патрабаванні воінскіх статутаў і загады камандзіраў і начальнікаў.

Клянуся дастойна выконваць воінскі абавязак, можна і самааддана абараняць незалежнасць, тэрытарыяльную цэласнасць і канстытуцыйны лад Рэспублікі Беларусь».

«Я, граждаин Рэспублікі Беларусь (фамілія, імя, отчество), торжественно клянусь быть преданным своему народу, свято соблюдать Конституцию Рэспублікі Беларусь, выполнять требования воинских уставов и приказы командиров и начальников.

Клянусь достойно исполнять воинский долг, мужественно и самоотверженно защищать независимость, территориальную целостность и конституционный строй Рэспублікі Беларусь».

Заданне 6. Вызначце стыль тэксту. Выкажыце меркаванне, які загаловак – *прысяга ці клятва* – адпавядае яго зместу.

«Найгалоўнейшае, ад чаго не адступлюся, хоць апынуся ці ў акопе, ці ў шпіталі, хоць буду галодны і халодны, – маё роднае слова, родная нагура вялікага краю, родная Беларусь. Вы – мая радасць і ўцеха, вы – мая радасць і боль, вы – маё шчасце, жыццё». (Фёдар Янкоўскі)

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Развіце думку: «Я ведаю толькі тое, што я нічога не ведаю». А пасля таго, як гэта было падумана і сказана, чалавецтва назапасіла такую процьму культуры, што адчуваеш сябе зусім бездапаможным, каб хоць часткова, сяк-так у ёй разабрацца. (Янка Брыль)

2. Раскрыйце тэму «Надзвычайнае здарэнне» з выкарыстаннем матэрыялаў газеты «На страже».

Лексічны мінімум

Абгрунтавана	Обоснованно
Грамадскасць	Общественность
Агнястрэльная зброя	Огнестрельное оружие
Небяспека	Опасность
Вызначаць	Определять
Арганізацыйна-распарадчы	Организационно-распорядительный
Вызваленне	Освобождение
Апаганьванне будынкаў	Осквернение зданий
Знявага	Оскорбление
Падстава	Основание
Асаблівая частка	Особенная часть
Адпраўленне правасуддзя	Отправление правосудия

Адтэрміноўка	Отсрочка
Абцяжваючыя абставіны	Отягчающие обстоятельства
Ахова	Охрана
Пералік	Перечень
Уцёкі	Побег
Паглыннанне	Поглощение
Падробныя грошы	Поддельные деньги
Падпал	Поджог
Падбухторшчык	Подстрекатель
Падначалены	Подчиненный
Пажыццёвае зняволенне	Пожизненное заключение
Замах на злачынства	Покушение на преступление
Псаванне маёмасці	Порча имущества
Наступствы	Последствия
Памагаты	Пособник
Пры дапамозе	Посредством
Пацярпелы	Потерпевший
Выкраданне	Похищение
Папярэдняе зняволенне	Предварительное заключение
Папярэдняя змова	Предварительный сговор

Тэмы вусных паведамленняў

1. Здабыткі беларускай стылістыкі і красамоўства.
2. Праблемы культуры маўлення ў працах беларускіх мовазнаўцаў.

Тэма 5

Навуковы стыль

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Характарыстыка навуковага стылю: агульныя патрабаванні, сфера выкарыстання, моўныя асаблівасці.

Лексіка-граматычныя сродкі арганізацыі навуковага стылю (абстрактныя назоўнікі, зваротныя дзеясловы, неасабова-прэдыкатыўныя словы).

Сінтаксічныя канструкцыі (актыўныя і пасіўныя). Лексічны склад навуковага стылю. Устойлівыя спалучэнні тэрміналагічнага характару. Спасылкі на крыніцу інфармацыі.

Кампазіцыйна-структурная арганізацыя навуковага тэксту (тэма, падтэма; апісанне, апавяданне, разважанне). Сродкі лагічнай сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту.

Сістэма жанраў навуковай літаратуры: агульная характарыстыка, сфера выкарыстання, адметныя рысы. Структурна-семантычны аналіз анатацый. Віды анатацый. Жанр рэзюмэ і яго асаблівасці. Тыповыя лексіка-сінтаксічныя канструкцыі рэферата. Лексіка-сінтаксічныя канструкцыі афармлення вывадаў.

Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) раскрыць паняцце сістэмы жанраў навуковай літаратуры;
- 2) даць агульную характарыстыку сферы выкарыстання, адметных рыс навуковага стылю;
- 3) разгледзець лексіку навуковага стылю ў параўнанні з афіцыйна-справавым, публіцыстычным, мастацкім;

выхаваўчая: выпрацоўка навыкаў дыферэнцыяванага падыходу да маўленчых сітуацый, фарміраванне высокага ўзроўню валодання беларускай мовай.

Апорныя палажэнні тэмы

Сфера выкарыстання: у галіне навукі і тэхнікі, навуковых працах (манаграфія, артыкул, рэцэнзія, рэферат, анатацыя), падручніках, лекцыях, дакладах на навуковыя тэмы.

Форма праяўлення: навуковая інфармацыя падаецца ў пісьмовай форме, апісанне і тлумачэнне фактаў, з’яў ажыццяўляецца ў форме маналoga.

Асноўная функцыя: паведамленне і тлумачэнне навуковых фактаў, вынікаў навуковых даследаванняў.

Стылёвыя адзнакі: навуковая думка ці гіпотэза, а таксама спосабы іх моўнага афармлення заўсёды папярэдне абдумваюцца. Навуковаму выказванню ўласцівы аб’ектыўнасць і дакладнасць, строгае лагічнасць і доказнасць, завершанасць і паўната выказанай думкі.

Тэкст (лац. *Textum* ‘тканіна, сувязь, будова’) – напісанае, надрукаванае або вуснае паведамленне, якое характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю. Паводле тэматычнага прынцыпу тэкст падзяляецца на кампаненты: *тэма – падтэма – мікратэма*. Тэма ахоплівае агульную сутнасць выказвання і падказваецца сітуацыяй і кантэкстам. Сказы, аб’яднаныя падтэмай, утвараюць частку тэксту, якая называецца абзацам. У першым сказе абзац змяшчае фармулёўку тэмы, у наступных – яе развіццё, у апошніх – вынік. Падтэмы могуць уключаць у сябе некалькі мікратэм.

Сказ атрымлівае канчатковае сэнсавое напаўненне толькі ў моўнай плыні, у сувязі з іншымі сказамі, якія разам утвараюць так званыя звышфразавыя адзінствы. Яны характарызуюцца адзінствам думкі і тэмы, лагічнай злітнасцю ўсіх элементаў.

Абзац – найбольш распаўсюджаны тып звышфразовага адзінства, які фармальна ўяўляе сабой адрэзак любога тэксту ад аднаго новага радка да другога і выражае адносна закончаную думку.

Складанае сінтаксічнае цэлае – сэнсавыя блокі ў форме паслядоўнасці двух і больш сказаў, аб’яднаных агульнасцю тэмы. Сувязь забяспечваецца агульнасцю тэмы, разгортваннем часткі папярэдняга сказа ў наступным, паўторнай намінацыяй, сінтаксічным паралелізмам.

Апісанне – дэталёвая характарыстыка стану рэчаіснасці.

Формы апісання – *статычнае і дынамічнае*. У статычным апісанні даецца характарыстыка прадметаў ці з’яў праз пералічэнне іх прымет і ўласцівасцяў, якія дазваляюць даць цэласнае ўяўленне пра гэтыя прадметы ці з’явы.

Апавяданне – тып маўлення для выражэння часавай, храналагічнай паслядоўнасці дзеянняў або з’яў.

Асновай зместу з’яўляецца часавая паслядоўнасць падзей, дынамічная змена фаз дзеяння. Паслядоўнасць перадаецца фактычным ходам падзей, а таксама з дапамогай паступовага спосабу сувязі сказаў у тэксце, калі адзін сказ дапаўняе і развівае другі. У апавяданні асноўную тэму выказвання перадае састаў выказніка, з дапамогай якога фіксуецца ўвага на дзеянні і ў якім сканцэнтравана ўся інфармацыя.

Разважанне – функцыянальна-сэнсавы тып маўлення з абагульненым прычынна-выніковым значэннем, прызначаны для тлумачэння паяўлення ці з’явы, для доказу ці абвяржэння пэўнай думкі. У разважанні разгляд пэўных пытанняў, праблем падаецца паслядоўна, аргументавана, з канкрэтнымі вывадамі і заключэннямі.

Асноўны змест разважання складае *доказ ці абвяржэнне* пэўнай думкі або меркавання з дапамогай іншых меркаванняў, што нельга ажыццявіць без устанаўлення лагічных сувязей, без выяўлення прычынна-выніковай залежнасці паміж імі.

Тыповае разважанне мае тры часткі: 1) тэзіс (тая частка, у якой заключана асноўнае палажэнне, што патрабуе доказу ці тлумачэння), 2) доказ тэзіса і 3) вывад.

Жанры навуковай літаратуры: *анатацыя, рэферат, рэзюмэ*.

Анатацыя (ад лац. *annotatio* – заўвага) – кароткае, абагульненае апісанне (характарыстыка) тэксту кнігі, артыкула. Перад тэкстам анатацыі ў намінацыўнай форме даюцца звесткі пра аўтара, назву, месца і час выдання.

Рэферат (ад лац. *Refere* – дакладаць, паведамляць) – кароткі выклад зместу дакумента або яго часткі, які ўключае асноўныя фактычныя звесткі, вывады, неабходныя для першапачатковага азнаямлення з дакументам і вызначэння мэтазгоднасці звароту да яго. Мэта рэферыравання – стварыць «тэкст пра тэкст».

Рэзюмэ (фр. *Resume*, ад *resumer* – выкладаць сцісла) – кароткае абагульненне навуковага даследавання ў выданнях (артыкул, манаграфія, навуковы зборнік) і рукапісных працах (дысертацыя, аўтарэферат дысертацыі, навуковы даклад) і інш.

Сінтаксіс навуковага стылю

Сінтаксіс навуковага стылю вылучаецца шматкампанентнымі складанымі сказамі злучнікавага злучэння, складанымі сінтаксічнымі канструкцыямі: *Заканадаўчыя помнікі, з’яўляючыся каштоўным комплексам юрыдычных крыніц, адлюстравалі гісторыю Беларусі за тысячагадовы перыяд яе існавання. Гэта найперш прывілеі, што выдаваліся вялікімі князямі Вялікага Княства Літоўскага і каралямі Рэчы Паспалітай гарадам на самакіраванне, свецкім і царкоўным магнатам на зямельнае ўладанне і вызваленне ад выплаты падаткаў, а таксама такія кодэкс феодалнага права, як Судзебнік Казіміра (1468) і Статуты ВКЛ (1529, 1566, 1588).*

Структура сінтаксічных адзінак навуковага стылю характарызуецца ўскладненасцю. Актыўна пашыраюцца стандартызаваныя сінтаксічныя

канструкцыі. Навуковы выклад інфармацыі патрабуе дакладнасці, таму ў навуковых тэкстах пашыраны складаназалежныя сказы з падпарадкавальнай злучнікавай сувяззю.

Дадатковыя заўвагі, звесткі, тлумачэнні ў іх могуць пачынацца словамі *напрыклад, у прыватнасці, тым самым, асабліва, у тым ліку і інш.*: *Акрамя рашэння задачы, камп'ютар выконвае разнастайныя функцыі, у прыватнасці: кіраванне інтэрпрэтацыяй каманд, апрацоўку і захоўванне інфармацыі.*

Навуковаму стылю ўласцівыя пабочныя і ўстаўныя канструкцыі, якія паказваюць на крыніцу паведамлення, парадак афармлення думак, служаць для сувязі сказаў: *На думку экспертаў, лік камп'ютарных вірусаў дасягнуў дзясяткаў тысяч, але рэальна цыркулююць толькі некалькі соцень.*

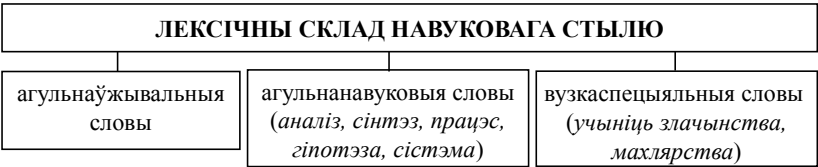
Навуковым тэкстам не ўласцівыя пабочныя словы, якія выражаюць эмацыйную ацэнку ці экспрэсію (*на жаль, здаецца, прынамсі, кажучы*), а таксама сказы з персаніфікацыяй. У навуковым стылі, наадварот, пашырана ўжыванне безасабова-прэдыкатыўных слоў і пасіўных канструкцый (*было прынята, было вырашана, за аснову прымаецца, маецца на ўвазе*).

Апорныя схемы і табліцы тэмы

№ 1

№ 2

Табліца 5.1

Моўныя асаблівасці навуковага стылю

Марфалагічныя	Сінтаксічныя
аддзяслоўныя назоўнікі з суфіксамі <i>-нн-, -энн- (-енн-), -анн-, -к-</i> : <i>адлюстраванне, вырашэнне, абавязальнае, высадка</i>	шматкампанентныя складаныя сказы злучнікавага злучэння
рэчывыя назоўнікі множнага ліку: <i>солі, газы, смолы</i>	складаныя сінтаксічныя канструкцыі з дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі
назоўнікавыя словазлучэнні: <i>захоп заложніка, скажэнне звестак, замах на злачынства</i>	складаназалежныя сказы з падпарадкавальнай злучнікавай сувяззю
прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў, у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў: <i>аўтамат Калашнікава, пісталет Макарава</i>	пабочныя і ўстаўныя канструкцыі
складаныя прыметнікі-тэрміны: <i>умоўна-датэрміновае вызваленне, арганізацыйна-распарадчыя дакументы, індывідуальна-пэўная асоба</i>	
субстантываваныя прыметнікі ў форме адзіночнага ці множнага ліку: <i>памагаты, вінаваты</i>	
субстантываваныя дзеепрыметнікі ў форме адзіночнага ці множнага ліку: <i>узнагароджаны, асуджаны, падначалены, падазраваны</i>	
дзеясловы-інфінітывы ў спалучэнні з мадальнымі словамі (са значэннем абавязковасці): <i>трэба адзначыць, неабходна размяжоўваць, варта прызнаць</i>	
зваротныя дзеясловы са значэннем пастаянства: <i>інфармацыя запісваецца, счытваецца, перадаецца</i>	

№ 3

№ 4

Табліца 5.2

Тэкст		
Ад лац. <i>textum</i> 'тканіна, сувязь, будова' – напісанае, надрукаванае або вуснае паведамленне, якое характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю		
Паводле тэматычнага прынцыпу тэкст падзяляецца:		
НА ТЭМУ	НА ПАДТЭМУ	НА МІКРАТЭМУ
Ахоплівае агульную сутнасць выказвання і падказвае сітуацыі і кантэкстам	Складае частку тэксту	Некалькі мікратэм утвараюць падтэму
Структурныя адзінкі тэксту		
СКАЗ	АБЗАЦ	СКЛАДАНАЕ СІНТАКСІЧНАЕ ЦЭЛАЕ
Характарызуецца адзінствам думкі і тэмы, лагічнай злітнасцю ўсіх элементаў	Фармальна ўяўляе сабой адрэзак любога тэксту ад аднаго новага радка да другога і выражае адносна закончаную думку	Сэнсавыя блокі ў форме паслядоўнасці двух і больш сказаў, аб'яднаных агульнасцю тэмы

Пытанні да разгляду

Пералічыце асноўныя паказчыкі навуковага стылю.

Назавіце лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя асаблівасці навуковага стылю.

На якія кампаненты падзяляецца навуковы тэкст?

Якія існуюць тыпы маўлення?

Ахарактарызуйце апавяданне, апісанне і разважанне з пункту гледжання структуры і граматычных асаблівасцяў.

Чым адрозніваецца статычнае і дынамічнае апісанне?

Якія існуюць віды рэфератаў?

Адметныя рысы анатацыі, рэферата, рэзюмэ.

Тэставыя заданні

1. *Навуковы стыль – гэта:*

- а) сістэма моўных сродкаў, прызначаная для перадачы і захоўвання навуковых ведаў;
- б) мова дакладаў, лекцый, манаграфій, падручнікаў;
- в) мова афіцыйнай, юрыдычнай, канцылярскай сфер.

2. *Адзначце рысу маўлення, якая не характэрна для навуковага стылю:*

- а) аб'ектыўнасць;
- б) абстрактнасць;

- в) дакладнасць;
- г) аргументаванасць;
- д) эмацыйнасць.

3. *Сферы функцыянавання навуковага стылю:*

- а) грамадская, дзяржаўная і вытворчая дзейнасць;
- б) навука, тэхніка, навучальны працэс;
- в) перыядычны друк, грамадскае жыццё.

4. *Якія з моўных асаблівасцяў характэрны для навуковых тэкстаў:*

- а) выкарыстанне абстрактнай лексікі, шматступенных складаных сінтаксічных канструкцый;
- б) выкарыстанне моўных штампаў і клішэ, няпоўных сказаў;
- в) выкарыстанне вобразна-выяўленчых сродкаў мовы, разнастайных сінтаксічных канструкцый.

5. *Да жанраў навуковага стылю адносіцца:*

- а) дысертацыя;
- б) анатацыя;
- в) тэзісы;
- г) дыпломны праект;
- д) эсэ.

6. *Рэферат – гэта:*

- а) кароткі пераказ зместу або яго часткі з выкладам асноўных фактычных звестак, неабходных для першапачатковага азнаямлення з дакументам і вызначэння мэтазгоднасці звароту да яго;

- б) кароткая характарыстыка арыгінала, якая перадае змест у выглядзе пераліку асноўных пытанняў, нярэдка з крытычнай ацэнкай;

- в) газетная або часопісная публікацыя навуковага ці публіцыстычнага характару.

7. *Словы **трыбунал, суд, кааліцыя** з'яўляюцца:*

- а) агульнанавуковымі тэрмінамі;
- б) вузкасפעцыяльнымі тэрмінамі;
- в) прафесійнымі словамі.

8. *Тып утварэння тэрміналагічных словазлучэнняў: **спецыялізаваныя міжнародныя суды, антыгітлераўская кааліцыя, мірнае насельніцтва:***

- а) сінтаксічны;
- б) марфалагічны;
- в) лексіка-семантычны.

Практычныя заданні

Заданне 1. *Выпішыце з тэксту словы і сінтаксічныя канструкцыі, якія нясуць на сабе адзнакі навуковага стылю.*

Тэкст 1. Канфлікталогія – галіна ведаў тэарэтычнага характару, накіраваная на вырашэнне прыкладных пытанняў. Яе мэта – пазбяганне канфліктаў. Асноўныя спосабы такіх захадаў – кампраміс (характарызуецца ўзаемнымі саступкамі бакоў), ухіленне ад праблемы (адзін з бакоў пачынае ігнараваць канфлікт і адмаўляецца ад рэалізацыі сваіх інтарэсаў), саступкі аднаго з бакоў (прыстасавальніцкі спосаб вырашэння праблемы, аднак нярэдка непазбежны і выгадны), прыцягненне трэцяга боку (могуць дапамагчы вырашыць канфліктную сітуацыю бакі, не зацікаўленыя ў аб’екце рознагалоссяў), супрацоўніцтва (найбольш прадуктыўны спосаб, які характарызуецца ўменнем убачыць інтарэсы іншага боку і на ўзаемавыгаднай аснове дапамагчы апаненту дамагчыся сваёй мэты).

На стыку двох навук – канфлікталогіі і юрыспрудэнцыі – сфарміравалася юрыдычная канфлікталогія. Гэтая галіна ведаў вывучае спосабы папярэджання канфліктаў, што ўзнікаюць пры сутыкненні суб’ектаў права. Яна заклікана выявіць заканамернасці, характэрныя менавіта для дадзенай катэгорыі рознагалоссяў. Юрыдычная канфлікталогія спалучае праблематыку як псіхалагічнага, так і прававога характару. Сфера яе прымянення дэманструе прыярытэт прававых нормаў у спалучэнні з сацыялагічнымі і псіхалагічнымі ведамі.

Тэкст 2. Засяленне тэрыторыі сучаснай Беларусі пачалося каля 100–35 тысяч гадоў назад. Магчыма, першымі, хто спрабаваў асвоіць рэгіён, былі неандэртальцы. Самыя старажытныя знаходкі адносяцца ўжо да людзей сучаснага тыпу – краньёнцаў.

Людзі зніклі і зноў з’яўляліся перыядычна, па меры таго як ледавік пакрываў тэрыторыю Беларусі і зноў адступаў. Каля 18 тысяч гадоў назад ледавік дасягнуў тых месцаў, дзе сёння знаходзяцца Гродна, Вілейка, Орша. На паўднёвай частцы тады склаліся прырода і клімат, уласцівыя для тундры. Прадстаўнікі тагачаснай фаўны – маманты, шарсцістыя насарогі, паўночныя алені, лемінгі, белыя курапаткі і інш. Шматлікія валуны, якія сёння пакрываюць тэрыторыю Беларусі, былі шмат тысячагоддзяў назад прынесены сюды ледавікамі. Мноства азёр на поўначы Беларусі таксама ўтвораны колішнімі ледавікамі.

Заданне 2. Разгледзьце ўзоры анатацый. Аргументуйце, якая з іх інфарматыўная, індывідуальная, бібліятэчная картка.

Анатацыя 1

Кулеш, Г.І. Мова беларускага заканадаўства XX стагоддзя. Генезіс і эвалюцыя / Г.І. Кулеш. – Мінск : БДУ, 2015. – 303 с.

Даследуюцца фарміраванне і ўпарадкаванне лінгвістычных сродкаў заканадаўства XX ст. на матэрыяле беларускамоўных тэкстаў канстытуцый і кодэксаў. Ахарактарызаваны перадумовы закладвання асноў заканадаўчай разнавіднасці афіцыйна-справаводчага стылю. Праведзены агляд беларускай юрыдычнай лексікаграфіі. Асэнсаваны погляды беларускіх, польскіх, рускіх, украінскіх лінгвістаў і правазнаўцаў на статус мовы закона ў сістэме стыляў, на патрабаванні, якія ставяцца да мовы закона, і іх рэалізацыю. З прыцягненнем значнай колькасці ілюстрацыйнага матэрыялу паказана выпрацоўка лексічных, марфалагічных, сінтаксічных сродкаў для заканадаўчай сферы, прасочаны тэндэнцыі іх удасканалення на працягу мінулага стагоддзя.

Анатацыя 2

Быстроў, В.В. Крымінальнае права / В.В. Быстроў. – Мінск, 1999. – 247 с.

У падручніку адлюстраваны ідэі і прынцыпы крымінальнага права, якое адпавядае сучаснаму этапу дэмакратычных рэформ у нашай краіне. Гэта і прызнанне прыярытэту агульначалавечых каштоўнасцяў, і адлюстраванне ў ім спецыфікі беларускай дзяржаўнасці, і адпаведнасць крымінальна-прававых забарон умовам пераходу да рыначнай эканомікі і агульнапрызнаным нормам і прынцыпам міжнароднага права.

Для студэнтаў, аспірантаў, выкладчыкаў юрыдычных вуні і факультэтаў, супрацоўнікаў праваахоўных органаў і судоў.

Анатацыя 3

Каценка, А.В. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. / А.В. Каценка, В.К. Мароз ; М-ва ўнутр. спраў Рэсп. Беларусь, установа адукацыі «Акад. М-ва ўнутр. спраў Рэсп. Беларусь». – Мінск : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2017. – 137 с.

Вучэбны дапаможнік па вучэбнай дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Для курсантаў і студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі па юрыдычных спецыяльнасцях.

Заданне 3. Складзіце ў адпаведнасці з агульнапрынятымі патрабаваннямі спіс літаратуры на рэфератыўнай тэме «З гісторыі беларускай мовы».

Заданне 4. Параўнайце рэзюмэ на беларускай, рускай і англійскай мовах. Выпішыце тэрміналагічную лексіку, якая запазычана з лацінскай мовы і захоўвае падабенства ў трох мовах.

Узор: аб’ект – объект – object.

Ключавыя словы: *крымінальны працэс, правы асобы, свабоды асобы, абарона, працэсуальныя гарантыі, судовы кантроль, пракурорскі назгляд, абмежаванне правоў асобы, пакрыццё шкоды, рэабілітацыя.*

Аб'ект даследавання: крымінальна-працэсуальныя праваадносіны, звязаныя з аднаўленнем парушаных правоў і свабод асобы.

Прадмет даследавання: сутнасць, мэта і забеспячэнне абароны правоў і свабод асобы, крытэрыі правамернасці мер абмежавання правоў і свабод асобы, умовы і парадак пакрыцця шкоды, прычыннай незаконнымі дзеяннямі органа, што вядзе крымінальны працэс.

Мэта даследавання: распрацаваць тэарэтычныя асновы абароны правоў і свабод асобы ў крымінальным працэсе і практычныя прапановы, накіраваныя на павышэнне эфектыўнасці дзейнасці суда і органаў крымінальнага пераследвання па яе забеспячэнні.

Ключевые слова: *уголовный процесс, права личности, свободы личности, защита, процессуальные гарантии, судебный контроль, прокурорский надзор, ограничение прав личности, возмещение вреда, реабилитация.*

Объект исследования: уголовно-процессуальные правоотношения, связанные с восстановлением нарушенных прав и свобод личности.

Предмет исследования: сущность, цель и обеспечение защиты прав и свобод личности, критерии правомерности мер ограничения прав и свобод личности, условия и порядок возмещения вреда, причиненного незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс.

Цель исследования: разработать теоретические основы защиты прав и свобод личности в уголовном процессе и практические рекомендации, направленные на повышение эффективности деятельности суда и органов уголовного преследования по ее обеспечению.

Keywords: *criminal procedure, human rights, human freedoms, protection, restriction of human rights, procedural guarantees, justice control, public prosecutor's supervision, indemnification, discharge.*

The object of the Thesis is public relations arising in criminal procedure connected to restoration of broken human rights and freedoms.

The subject of the research is essence, aim, ensuring of protection of human rights and freedoms, requirements of legitimacy of measures of restriction of human rights and freedoms, conditions and the order of indemnification of damage caused by illegal actions of criminal enforcement agency.

The purpose of the research is to build up a theoretical bases of protection of human rights and freedoms in the criminal procedure as well as to advise the improvement of the activities of court and criminal prosecutors' guaranteed this protection.

Метадэлагічную аснову даследавання складаюць агульнанавуковыя і прыватныя метады пазнання: сістэмны, аналізу і сінтэзу, абгульчэння, індукцыі і дэдукцыі, гістарычны, параўнальна-прававы, фармальна-лагічны, сацыялагічны.

У дысертацыі ўпершыню даследаваны тэарэтычныя асновы рэалізацыі ў крымінальным працэсе Рэспублікі Беларусь абароны правоў і свабод асобы як комплекснай прававой з'явы. Забяспечана далейшае развіццё прававога рэгулявання канкрэтных аспектаў, змест якіх выкладзены на падставе новага крымінальна-працэсуальнага заканадаўства з улікам міжнародна-прававых патрабаванняў. Распрацаваны прапановы па ўдасканаленні нормаў, што рэгламентуюць дзейнасць суда і органаў крымінальнага пераследвання па забеспячэнні абароны правоў і свабод асобы ў крымінальным працэсе Рэспублікі Беларусь.

Вынікі даследавання магчыма ўкараніць у правапрымяняльную дзейнасць органаў крымінальнага пераследвання і суда, навукальны працэс, а таксама выкарыстоўваць пры ўдасканаленні крымінальна-працэсуальнага заканадаўства.

Металогічную аснову пераследвання складаюць агульнанавуковыя і частныя метады пазнання: сістэмны, аналіза і сінтэза, абгульчэння, індукцыі і дэдукцыі, гістарычны, параўнальна-прававой, фармальна-логісцый, сацыялагісцый.

В дысертацыі ўпершыню пераследваны тэарэтычныя асновы рэалізацыі в уголовном працэсе Рэспублікі Беларусь зашчыты прав і свабод лчыносты как комплексного правового явления. Обеспечено дальнейшее развитие правового регулирования ее конкретных аспектов, содержания которых изложено на основе нового уголовно-процессуального законодательства с учетом международно-правовых требований. Разработаны предложения по совершенствованию норм, регламентирующих деятельность суда и органов уголовного преследования по обеспечению защиты прав и свобод личности в уголовном процессе Республики Беларусь.

Результаты исследования могут быть внедрены в правоприменительную деятельность органов уголовного преследования и суда, учебный процесс, а также использованы при совершенствовании уголовного процессуального законодательства.

The methodological basis of the Thesis consists of general and specific ways of cognition. The study uses system, analysis and synthesis, generalization, induction and deduction, historical, logical, comparative-and-legal, sociological methods.

Theoretical bases of the complex of legal phenomenon of the protection of human rights and freedoms in criminal procedure of Republic of Belarus is studied for the first time in the Thesis. The study secures further development of legal coordination of exact aspects of protection, new criminal procedure legislation applied in accordance with international legislation requirements. The study has developed new initiatives for improvements of norms regulated through guarantees of protection of human rights and freedoms by activities of court and criminal prosecutors in criminal procedure of Republic of Belarus.

The output of the Thesis could be exercised by activities of court and criminal prosecutors, academic process, as well as be used in improvement of the criminal procedure legislation.

Заданне 5. Падрыхтуйце паведамленне навуковага стылю на тэму «Правасвядомасць». Спалучыце ў ім асноўныя тыты маўлення: апісанне, апавяданне, разважанне.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Напішыце рэферат на тэму «Імя чалавека» з выкарыстаннем інфармацыі навуковых выданняў пра паходжанне беларускіх прозвішчаў, правілы іх напісання і скланення.

2. Карыстаючыся табліцай, напішыце рэферат на навуковых матэрыялах, змешчаных у вучэбна-метадычным дапаможніку.

Уводная частка рэферата	У артыкуле «...», змешчаным у часопісе «...» № ... за ... год, разглядаюцца пытанні (праблемы, шляхі, метады)... Артыкул пад назвай...		
Тэма артыкула, яго агульная характарыстыка	Тэма артыкула ... (Артыкул на тэму...) Артыкул прысвечаны (тэме, праблеме, пытанню (-ям))... Артыкул уяўляе сабой (абагульненне, пераказ, апісанне, аналіз, агляд)...		
Праблема артыкула		У артыкуле ідзе гаворка..., гаворыцца..., разглядаецца..., даецца ацэнка (аналіз, пераказ) ...	
		Сутнасць праблемы зводзіцца (да чаго?), заключаецца (у чым?)...	
Кампазіцыя артыкула	Артыкул	падзяляецца на ... часткі, складаецца з ... частак, пачынаецца з ..., заканчваецца ...	
Апісанне зместу артыкула	Ва ўводзінах	фармулюецца ..., даецца вызначэнне ...	
	У пачатку артыкула	вызначаюцца мэты	
	Агульная характарыстыка	выкладаюцца задачы	
	У артыкуле аўтар	раздзелаў, частак	даследавання
	У асноўнай частцы	ставіць наступныя праблемы	
Ілюстрацыя палажэнняў аўтара	Аўтар прыводзіць спасылка на аўтара	закранае асвятляе	
		даецца навуковае апісанне	
	У артыкуле таксама закранаюцца такія пытанні, як...		

Абагульненне тэмы рэферата	Аўтар	прыходзіць да ... робіць выснову ...	заклучэння...
	У заключнай частцы артыкула падводзяцца вынікі (чаго?)...		
	На завяршэнне сцвярджаецца, што...		
	Сутнасць пададзенага матэрыялу зводзіцца да (наступнага)		
Вывады і ацэнкі аўтара рэферата	У выніку	можна неабходна хацелася б	сказаць падкрэсліць адзначыць
	Такім чынам, знайшло адлюстраванне... у артыкуле атрымалі ўсебаковае асвятленне...		
	Ацэньваючы працу цалкам, можна сцвярджаць... Асноўная вартасць работы заключаецца (у чым?)...		
	Вартасцю, працы з'яўляецца недахопам		
	З тэарэтычнага пункту, погляду (гле- важна практычнага джання) істотна		
	Нельга (не) пагадзіцца з...		

Лексічны мінімум

Перадурхліць	Предотвратить
Прадугледжваць	Предусматривать
Папярэдняе пакаранне	Предыдущее наказание
Пагарджанне агульнапрынятымі правіламі сужыцця	Пренебрежение к общепринятым правилам общежития
Перашкода	Препятствие
Стрыманне	Пресечение
Злачынства	Преступление
Злачынны замах	Преступное посягательство
Прыцягвацца да адказнасці	Привлекаться к ответственности
Загад	Приказ
Прымусовыя меры	Принудительные меры
Навакольнае асяроддзе	Окружающая среда
Прыстасаванне	Приспособление
Прамежкавы закон	Промежуточный закон
Разбуральная сіла	Разрушительная сила
Рызыка	Риск
Вышук	Розыск

Тэмы вусных паведамленняў

1. Жанры навуковага стылю: рэферат.
2. Жанры навуковага стылю: анатацыя.
3. Жанры навуковага стылю: рэзюмэ.

Тэма 6

Афіцыйна-справавы стыль

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Характарыстыка афіцыйна-справавога стылю: агульныя патрабаванні, сфера выкарыстання.

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю (аддзяяслоўныя назоўнікі, рэгламентацыя парадку слоў у сказе, выкарыстанне безасабовых канструкцый).

Віды афіцыйна-справавых тэкстаў (заява, даверанасць, аўтабіяграфія, дакладная запіска, справавыя лісты), правілы іх напісання і афармлення.

Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Загалоўкі і іншыя рэквізіты як элементы тэксту службовага дакумента. Роля клішэ ў арганізацыі тэксту службовых дакументаў.

Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

1) разгледзець лексіку афіцыйна-справавога стылю ў параўнанні з навуковым, публіцыстычным, мастацкім;

2) даць паняцце сістэмы жанраў афіцыйна-справавой літаратуры;

3) раскрыць адметныя рысы афіцыйна-справавога стылю;

выхаваўчая: выпрацоўка ўважлівых адносін да заканадаўчых актаў у галіне моўнай палітыкі; далучэнне да працэсаў функцыянавання беларускай мовы ў сферы юрыспрудэнцыі.

Апорныя палажэнні тэмы

Сфера выкарыстання афіцыйна-справавога стылю: справаводства (афіцыйная службовая перапіска з установамі, загады, пратаколы, распіскі), права і заканадаўства (дагаворы, законы, указы).

Форма праяўлення: справавы пісьмовы запіс у форме маналага.

Асноўная функцыя: паведамленне, канстатацыя бяспрэчных фактаў, якія маюць практычнае значэнне ў адносінах паміж людзьмі, установамі, грамадзянамі і дзяржавай; рэгламентацыя правоў, правілаў, дзеянняў і г. д.

Стылёвыя адзнакі: у сферы афіцыйна-справавых зносін з'яўленне дакумента абумоўлена практычнымі патрэбамі. Выказванне характарызуецца:

афіцыйнасцю, падкрэсленай строгаасцю;

канкрэтнасцю, дакладнасцю і аб'ектыўнасцю;

адсутнасцю эмацыйнасці і экспрэсіўнасці.

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю:

кніжныя афіцыйныя словы: *электрацягнік* (не *электрычка*), *чытальная зала* (не *чыталка*);

словы-назвы афіцыйных асоб і дакументаў: *сведка, спажывец, акт, даведка, загад, указ*;

канцылярызмы і стандартныя выразы-штампы: *ніжэйпадпісаныя, парадак дня, вынесці пастанову, за справаздачны перыяд, заслухаўшы і абмеркаваўшы, прымаючы пад увагу*;

насычанасць аддзяяслоўнымі назоўнікамі і адноснымі прыметнікамі; апавядальныя сказы, ускладненыя аднароднымі членамі, дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі пры абмежаванасці пытальных і клічных сказаў;

інфінітыўныя сказы са значэннем абавязковасці (*аказаць садзеянне... даручыць курсантам...*).

Справаводства – гэта дзейнасць, якая ахоплівае пытанні дакументавання і арганізацыі работы з дакументам у працэсе выканання ўпраўленчых функцый.

Дакумент – гэта метада замацавання рознымі спосабамі на спецыяльным матэрыяле інфармацыі аб фактах, дзеяннях, з'явах аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Патрабаванні да дакумента:

дакумент павінен выдавацца паўнапраўным органам або асобай у адпаведнасці з іх кампетэнцыяй;

дакумент не павінен супярэчыць дзеючаму заканадаўству і дырэктыўным указанням вышэйшых органаў;

дакумент павінен быць дакладны і адпавядаць заданням канкрэтнага кіраўніцтва, г. зн. грунтавацца на фактах і змяшчаць канкрэтныя і рэальныя ўказанні;

дакумент павінен мець вызначаную форму;

дакумент павінен быць бездакорна адрэдагаваны і аформлены.

Раішэнне – распарадчы дакумент з'яўляецца прававым актам, які прымаецца калегіяльным органам (калегія міністэрстваў, навуковы/вучоны савет).

Распараджэнне – акт кіравання дзяржаўнага органа, які мае ўладны характар і абавязковую сілу для грамадзян і ўстаноў, якім распараджэнне адрасавана (Савет Міністраў, калегіяльныя органы дзяржаўнага кіравання, адміністрацыя прадпрыемстваў і ўстаноў).

Загад – акт, выдадзены кіраўнікамі міністэрстваў, устаноў і прадпрыемстваў. Загад выдаецца для вырашэння асноўных аператыўных задач, якія стаяць перад пэўным органам.

Устаў – звод правілаў, якія рэгулююць дзейнасць устаноў, правы і абавязкі ў пэўнай сферы дзяржаўнага кіравання ці гаспадарчай дзейнасці.

Палажэнне – нарматыўны акт, які вызначае парадак утварэння, структуру, функцыі, кампетэнцыю, абавязкі і арганізацыю работы органаў дзяржавы.

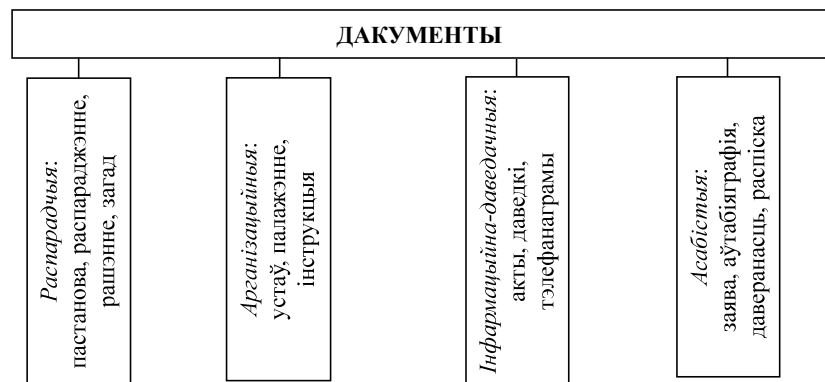
Інструкцыя – прававы акт, што выдаецца органамі дзяржаўнага кіравання з мэтай устанавлення правілаў, якія рэгулююць арганізацыйныя пытанні, навукова-тэхнічныя, тэхналагічныя, фінансавыя і іншыя спецыяльныя бакі дзейнасці ўстаноў.

Справавы ліст (сінонімы: *службовае пісьмо, службовы ліст*) – гэта агульнапрынятая назва вялікай колькасці інфармацыйна-даведчаных дакументаў, якія выкарыстоўваюцца для вырашэння бягучых задач кіравання. Асноўная прымета, па якой лісты вылучаюць у асобную групу дакументаў, з'яўляецца перасылка іх па пошце.

Апорныя схемы тэмы

№ 1

МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АФІЦЫЙНА-СПРАВАВОГА СТЫЛЮ	
МАРФАЛАГІЧНЫЯ адметная лексіка, якая не ўжываецца ці амаль не ўжываецца ў іншых кніжных стылях: <i>ануляваць, вышэйпададзены, ніжэйназваны, ніжэйпамянёны, ніжэйпадпісаны</i>; тэматычна абумоўленая тэрміналогія і тэрміналагічная фразеалогія: <i>дэнамінацыя, дэмарш, дэнансаванне, выткіска з загаду, кампенсаванне за адпачынак</i>; аддзяслёўныя назоўнікі: <i>узгадненне, пагадненне, затрыманне</i>; замена дзеясловаў дзеяслоўнымі словазлучэннямі (дзеяслоў + назоўнік): <i>дапамагчы – аказаць дапамогу, удзельнічаць – прымаць удзел</i>; адсутнасць эмацыйна-экспрэсіўных, дыалектных, прастамоўных, жаргонных слоў і выразаў, нетэрміналагічных словазлучэнняў, слоў з пераносным значэннем	СІНТАКСІЧНЫЯ апавядальныя сказы, ускладненыя аднароднымі членамі, дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі пры абмежаванасці пыталых і клічных сказаў; інфінітывныя сказы са значэннем абавязковасці (<i>аказаць садзеянне...</i>, <i>даручыць курсантам...</i>); адсутнасць усіх відаў экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый (пытальных, клічных, эліптычных сказаў, інверсійных, парцэлявання канструкцыі)

Пытанні да разгляду

Якія агульныя рысы аб'ядноўваюць афіцыйна-справавы і навуковы стылі?

Сфера выкарыстання афіцыйна-справавога стылю.

Назавіце лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю.

Пералічыце стыльвыя адзнакі афіцыйна-справавога стылю.

Што такое дакумент?

Пералічыце асноўныя рэквізіты дакумента.

Назавіце, якім патрабаванням павінен адпавядаць дакумент.

Якія віды дакументаў ведаеце?

Пералічыце асноўныя рэквізіты справавых лістоў?

Назавіце асаблівасці мовы справавых лістоў.

Тэставыя заданні

1. Для афіцыйна-справавога стылю характэрна ўжыванне:

- фразеалагізмаў;
- выклічнікаў;
- аднастаўных сказаў;
- пытальных і клічных сказаў.

2. Выкарыстанне канцылярызмаў, моўных штампаў і клішэ ў афіцыйна-справавым стылі:

- адмоўная рыса;
- станоўчая рыса.

Справавы ліст пішацца:

- а) у свабоднай форме;
- б) у замацаванай форме.

3. Адзначце характэрныя рысы афіцыйна-справавога стылю:

- а) стандартызацыя;
- б) адсутнасць эмацыянальнасці;
- в) дакладнасць;
- г) ацэнчанасць;
- д) пабуджальнасць.

4. Адзначце моўныя асаблівасці афіцыйнага стылю:

- а) выкарыстанне спецыяльнай лексікі;
- б) ужыванне аддзеяслоўных назоўнікаў;
- в) канструкцыі са складанымі злучнікамі і адыменнымі прыназоўнікамі;
- г) метафарычнасць мовы;
- д) пытална-пабуджальныя сказы.

*5. Адзначце правільнае азначэнне тэрміна **дакумент**:*

- а) адпаведным чынам складзеная, падпісаная і засведчаная справавая папера, якая афармляе розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян;
- б) адзін з прыёмаў стварэння мастацкага вобраза ў мастацкай літаратуры;
- в) аператыўнае і дакладнае паведамленне пра што-небудзь значнае і цікавае.

Практычныя заданні

Заданне 1. *Падрыхтуйце невялікае паведамленне афіцыйна-справавога стылю з выкарыстаннем слоў: пастанова, дагавор, сведка, заяўнік, вымова, адказчык, рашэнне.*

Заданне 2. *Вызначце ў тэксце характэрныя рысы афіцыйна-справавога стылю – юрыдычныя тэрміны, кніжныя словы і выразы. У чым праяўляецца дакладнасць і канкрэтнасць рэгламентацыі правоў і абавязкаў грамадзян? Як дасягаецца афіцыйнасць і строгасць выкладу?*

«Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Абраза нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання». (Артыкул 50 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь)

Заданне 3. *Якімі сродкамі ў дакуменце афіцыйна-справавога стылю забяспечваецца дакладнасць, паслядоўнасць, лагічнасць, адназначнасць фармулёвак:*

«БЕЛАРУСЬ – скарачанае назва Рэспублікі Беларусь. Вярхоўны Савет Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі пастанаўляе:

Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку надалей называць «Рэспубліка Беларусь», а ў скарачаных і састаўных назвах – «Беларусь». Устаноўце, што гэтыя назвы транслітаруюцца на іншыя мовы ў адпаведнасці з беларускім гучаннем».

(Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі «Аб назве Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і ўнясенні змен у Дэкларацыю Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і Канстытуцыю (Асноўны Закон) Беларускай ССРС»)

Заданне 4. *Прааналізуйце тэкст, аргументуйце яго прыналежнасць да афіцыйна-справавога стылю.*

ПАСТАНОВА

Вучонага савета Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка
ад 11 мая 2021 г.

Заслухаўшы і абмеркаваўшы пытанні стану навуковай працы студэнтаў БДПУ, Савет універсітэта пастанаўляе:

1. Прызнаць, што ў цэлым дэканаты і кафедры належным чынам арганізуюць навуковую працу. Дзейнасць выкладчыкаў і студэнтаў ажыццяўляецца ў адпаведнасці з Асноўнымі напрамкамі навуковай працы вучонага савета Рэспублікі Беларусь у цэлым (Кодэксам Рэспублікі Беларусь аб адукацыі, Канцэпцыяй і Праграмай бесперапыннага выхавання дзяцей і навучэнцаў у Рэспубліцы Беларусь) і Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка ў прыватнасці (Праграмай развіцця БДПУ на 2020–2024 гг., планами навуковай дзейнасці БДПУ).

2. Загадчыкам кафедры рэкамендаваць сістэматычна разглядаць на пасяджэннях кафедры пытанні пра якасць навуковых прац выкладчыкаў і студэнтаў.

3. Кантроль за выкананнем пастановы ўскласці на намеснікаў дэканаў факультэтаў БДПУ.

Старшыня Вучонага савета

П.Ф. Кушалы

Заданне 5. *Да якога тыпу дакументаў (распарадчых, арганізацыйных, арганізацыйна-даведачных) адносіцца загад? Ці выкарыстоўваюцца ў тэксце прыведзенага загаду інфінітыўныя і намінатыўныя сказы?*

ЗАГАД МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
1 ліпеня 1994 г. № 192

АБ ЗАЦВЯРДЖЭННІ ІНСТРУКЦЫІ АБ ПАРАДКУ ПЕРАВОДУ, АДНАЎЛЕННЯ І АДЛІЧЭННЯ СТУДЭНТАЎ ВЫШЭЙШЫХ НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОЎ

У сувязі са стварэннем новай нарматыўнай базы па дзейнасці вышэйшых навучальных устаноў ЗАГАДВАЮ:

1. Зацвердзіць Інструкцыю аб парадку пераводу, аднаўлення і адлічэння студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў.

2. Лічыць не дзеючымі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь інструкцыйныя лісты Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі СССР ад 1.07.83 г. № 26, ад 27.01.86 г. № 6; лісты Дзяржаўнага камітэта СССР па народнай адукацыі ад 3.05.88 г. № 10, ад 19.03.90 г. № 92-12-24/И/13, ад 13.05.91 г. № 11.

Міністр

В.А. Гайсёнак

Заданне 6. *Прааналізуйце тэкст справавога ліста, пацвердзіце яго прыналежнасць да афіцыйна-справавога стылю.*

3 студзеня 1969 г.

Міністру асветы Беларускай ССР
тав. Мінкевічу М.Г.

Дарагі Міхаіл Гаўрылавіч!

Да мяне, як да дэпутата Вярхоўнага Савета БССР, звярнуліся дырэктары школы, бацькі і вучні Глінішчанскай сярэдняй школы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці. Яны скардзяцца на тое, што будаўніцтва новага будынка школы, якое было запланавана Гомельскім аблвыканкомам на 1969 г., адкладаецца, згодна звестак, якія ў іх ёсць, на невядомы час. Дырэктары, бацькі і вучні просяць садзеяння, каб будаўніцтва школы пачалося ў намечаны раней час.

Ведаючы добра, у якім стане знаходзіцца цяперашні будынак школы, а таксама ўлічваючы тое, як пацяпелі ў гады акупацыі вёскі, якія абслугоўвае школа, я гарача прашу Вас аказаць усямернае садзеянне таму, каб будаўніцтва Глінішчанскай сярэдняй школы не адкладвалася і пачалося, як намечана было раней, у бягучым годзе.

Даводжу да Вашага ведама, што аддзел школ Гомельскага абкома КПБ паведамляў мне ад 16 ліпеня 1968 г., што будаўніцтва Глінішчанскай СШ будзе пачата ў 1969 г.

Дэпутат Вярхоўнага Савета БССР

І.П. Мележ

Заданне 7. *Вызначце тып справавога ліста, назавіце яго асноўныя характарыстыкі.*

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«УНІВЕРСІТЭТ ПРАВА»**

пр. Ведаў, 6, 220005, г. Мінск

тэл. (017) 211-61-28, факс 211-23-54

**УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«УНИВЕРСИТЕТ ПРАВА»**

пр. Знаний, 6, 220005, г. Минск

тел. (017) 211-61-28, факс 211-23-54

___ .09.2021 №

Рэктару РДУ
Яноўскаму А.М.
вул. Я. Купалы, 14-58
222000, г. Мінск

Паважаны Алег Міхайлавіч!

Накіроўваем у парадку інфармавання звесткі пра ўдзельнікаў навукова-практычнай канферэнцыі, тэзісы якіх прайшлі папярэдняю экспертызу і рэкамендаваны да апублікавання.

Адначасова нагадваем, што канферэнцыя адбудзецца 18 лістапада 2021 года.

Дадатак: спіс удзельнікаў канферэнцыі ў 1 экз. на 2 с.

Рэктар

А.М. Вяржанскі

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Напішыце справавыя лісты прафарыентацыйнага характару ва ўстановы адукацыі Рэспублікі Беларусь, дзе давалася вам вучыцца.

Лексічны мінімум

Самагубства, самазабойства
Смяротнае пакаранне

Самоубійства
Смертная казнь

Змякчальныя абставіны	Смягчающие обстоятельства
Уласнасць	Собственность
Усведамляць	Сознавать
Сувыканаўства	Соисполнительство
Адпаведнае дзеянне	Соответствующее деяние
Саўдзел	Соучастие
Спалучэнне	Сочетание
Садзейнічаць	Способствовать
Спасылка на артыкул	Ссылка на статью
Пакутаваць	Страдать
Імкненне	Стремление
Строгае тлумачэнне	Строгое толкование
Муж (мужык) і жонка	Супруг и супруга
Сужэнцы	Супруги
Істотная шкода	Существенный вред

Тэмы вусных паведамленняў

1. Віды дакументаў у справаводстве Вялікага Княства Літоўскага.
2. Канцылярызмы і моўныя штампы ў мове юрыста.
3. Асаблівасці функцыянавання афіцыйна-справавога стылю беларускай мовы на сучасным этапе.

Тэма 7

Культура прафесійнага маўлення

Змест вучэбнага матэрыялу па тэме

Мова і маўленне. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека. Прафесійна арыентаванае маўленне.

Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, багацце, дарэчнасць, вобразнасць.

Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення.

Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення (голас і маўленчае дыханне, дыкцыя, інтанацыя).

Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.

Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя паказчыкі паспяховага выступлення. Маўленчы этыкет і культура зносін.

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) набыццё ведаў пра асноўныя характарыстыкі і спосабы камунікацыі;
- 2) азначэнне асаблівасцяў прафесійна арыентаванага маўлення;
- 3) уменне перадаваць інфармацыю ў адпаведнасці з прынцыпамі мэтазгоднасці, сэнсавай і лагічнай дакладнасці;

вяхаваўчая: развіццё навыкаў высокай культуры моўных паводзін у прафесійнай сферы.

Апорныя палажэнні тэмы

Мова – сістэма матэрыяльных адзінак (гукі, марфемы, словы, словазлучэнні, сказы) і сістэма правілаў іх функцыянавання.

Маўленне – рэалізацыя мовы (у вуснай ці пісьмовай формах) у канкрэтным акце маўленчай дзейнасці. Да маўлення ў шырокім разуменні належыць і так званае *ўнутранае маўленне* – думанне з дапамогай моўных сродкаў без вымаўлення ўслых.

Культура маўлення – сукупнасць такіх якасцяў, якія аказваюць жада-нае ўздзеянне на адрасата з улікам канкрэтнай сітуацыі і ў адпаведнасці з пастаўленымі мэтамі і задачамі.

Нормы мовы – гэта прынятыя ў грамадскай практыцы правілы вы-маўлення, граматыкі і словавыкарыстання (у мастацкай літаратуры, мо-ве адукаваных людзей, сцэнічнай мове, на радыё, тэлебачанні).

Таўталогія – ужыванне словазлучэнняў, у якіх словы супадаюць па значэнні (*саліць соллю, масціць масты, ствараць творы*).

Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, даклад-насць, лагічнасць, чысціня, дарэчнасць, вобразнасць, багацце маўлення.

Правільнасць маўлення – захаванне нормаў літаратурнай мовы.

Дакладнасць маўлення – уменне дакладна і ясна выказаць свае думкі. Часцей за ўсё звязваецца з дакладнасцю словаўжывання.

Лагічнасць маўлення – уменне паслядоўна, аргументавана, без супя-рэчнасцяў афармляць інфармацыю.

Чысціня маўлення – адсутнасць празмернасці ва ўжыванні сродкаў вобразнасці – фразеалагізмаў, перыфраз, прыказак, прымавак, сіноні-маў, а таксама адсутнасць жарганізмаў, брыдкаслоўя, слоў-паразітаў.

Багацце маўлення – выкарыстанне шырокага спектра моўных срод-каў. Маўленне лічыцца багатым, калі ў ім ёсць разнастайныя сродкі і спосабы выражэння думкі.

Дарэчнасць – строгая адпаведнасць структуры маўлення ўмовам і за-дачам зносін, зместу інфармацыі, выбранаму жанру выказвання, індыві-дуальным асаблівасцям аўтара і адрасата.

Вобразнасць – выкарыстанне вобразных сродкаў мовы (тропаў) у маўленні.

Тэхніка маўлення – майстэрства публічнага выступлення, дзела-вых зносін пры дапамозе моўных канструкцый, створаных на падста-ве правілаў прамоўніцкага майстэрства і звязаных з сілай, вышыняй, мілагучнасцю, тонам голасу і дыкцыяй.

Асноўныя крытэрыі тэхнікі маўлення:

дыкцыя – вымаўленне гукаў;

тэмп – хуткасць маўлення, той час, за які мы вымаўляем пэўны тэкст (аптымальны тэмп – 120 слоў за хвіліну);

інтанацыя – сродак для вызначэння сэнсу выказвання, з яе дапамо-гай выражаюцца асноўныя камунікатыўныя значэнні: сцвярджэнне, пы-танне, пабуджэнне і г. д.;

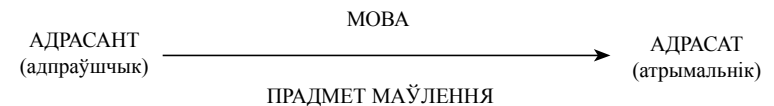
голос.

Этапы падрыхтоўкі публічнага выступлення – дакамунікатыўная і камунікатыўная фаза.

Вербальныя сродкі – вуснае і пісьмовае маўленне, *невербальныя сродкі* – жэсты і міміка.

Апорныя схема і табліцы тэмы

№ 1

Табліца 7.1

Крытэрыі тэхнікі маўлення	Крытэрыі ацэнкі маўлення аратара	
	станоўчыя	адмоўныя
Дыкцыя	Выразнае вымаўленне гу-каў і слоў	Неразборлівае вымаўленне; дэфекты маўлення, глытанне гукаў
Тэмп	Пасярэдні (120 слоў за хвіліну); уменне змяняць тэмп па неабходнасці	Вельмі хуткі ці вельмі паволь-ны тэмп; аднастайны на пра-цягу ўсяго выступлення
Інтанацыя	Меладычная разнастай-насць маўлення; лагічныя акцэнтны і паўзы	Меладычная аднастайнасць; зацягнутыя паўзы
Голас	Уменне паніжаць ці павы-шаць тон; умерана гучны голас	Манатоннасць (аднолькава вы-сокі ці нізкі тон); голас невы-разны, хрыплы

Табліца 7.2

Мова	Маўленне
Сістэма гукавых знакаў, пры дапамозе якіх адбываецца камунікацыя	Канкрэтнае гаварэнне, якое адбываец-ца ў вуснай ці пісьмовай форме
Пэўны код	Рэалізацыя гэтага коду
Абстрактная з'ява	Канкрэтная з'ява
Ідэальная катэгорыя	Матэрыяльная катэгорыя (успрымаец-ца праз зрок, слых)
Не мае канчатковай мэты	Накіравана на дасягненне пэўнай мэты
Статычная	Дынамічнае
Стабільная	Рухомае
Пазбаўлена варыянтаў	Варыянтнае
Аб'ектыўная	Суб'ектыўнае
Фіксуе калектыўны вопыт	Фіксуе вопыт канкрэтнага чалавека

Пытанні да разгляду

Што такое мова? Як суадносяцца мова і маўленне (што такое ўнутранае і вонкавае маўленне)?

У чым розніца паміж вусным і пісьмовым выказваннем?

Што такое культура маўлення?

Што такое маўленчая памылка?

Што такое правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, багацце, дарэчнасць, вобразнасць маўлення?

Што такое сінонімы, антонімы, паронімы, амонімы, метафара, мета-німія, сінекдаха?

Тэставыя заданні

1. Якое азначэнне тэрміна **мова** найбольш аптымальнае?

- а) мова – знакавы механізм, які рэалізуецца ў грамадстве;
- б) мова – адметная форма культуры народа;
- в) мова – інструмент пазнання;
- г) мова – важны кансалідуючы элемент грамадства;
- д) мова – адметная форма культуры народа, натуральная знакавая сістэма, якая з'яўляецца сродкам зносін у грамадстве.

2. Якое азначэнне тэрміна **маўленне** найбольш аптымальнае?

- а) маўленне – своеасаблівая форма мовы;
- б) маўленне – акт рэалізацыі мысліцельнай дзейнасці носьбіта мовы;
- в) маўленне – думка, якая рэалізуецца ў форме маналага;
- г) маўленне – сказы, аб'яднаныя агульнай тэмай;
- д) маўленне – камунікатыўная дзейнасць чалавека, выкарыстанне мовы ў працэсе зносін з іншымі людзьмі.

3. **Моўная норма:**

- а) абавязковая для выкарыстання;
- б) неабавязковая для выкарыстання.

4. **Тэхніка маўлення:**

- а) з'яўляецца паказчыкам публічнага выступлення;
- б) не з'яўляецца паказчыкам публічнага выступлення.

5. **Публічнае выступленне:**

- а) імправізацыя;
- в) спалучае падрыхтоўку і імправізацыю.

6. **Дарэчнасць маўлення праяўляецца:**

- а) у выкарыстанні вобразных сродкаў мовы (тропаў) у маўленні;
- б) у строгай адпаведнасці структуры маўлення ўмовам і задачам зносін, зместу інфармацыі, выбранаму жанру выказвання;

в) у празмернасці ва ўжыванні сродкаў вобразнасці – фразеалагізмаў, перыфраз, прыказак, прымавак, сінонімаў; наяўнасці жарганізмаў, брыдкаслоўя, слоў-паразітаў.

7. *Словы замілаванне, захапленне, гонар, найвышэйшая ацэнка ў тэксце Ф. Янкоўскага «... невямерна цяжкі быў лёс роднай Беларусі, а яна стварыла неацэнную культуру, вартую замілавання і захаплення, высокага гонару і найвышэйшай ацэнкі» аб'яднаны:*

- а) сіналімічнай сувяззю;
- б) сінтаксічнай функцыяй.

Практычныя заданні

Заданне 1. *Вызначце, якія словы неабходна выключыць з сіналімічнага рада.*

1. Выкладчык, педагог, курсава, настаўнік. 2. Студэнт, слухач, курсант, вучань, кадэт, навучэнец. 3. Вандроўка, падарожжа, экскурсія, турпаездка. 4. Бегчы, імчацца, крочыць, несціся. 5. Думаць, мысліць, разважаць, меркаваць.

Заданне 2. *Выпраўце стылістычныя памылкі ў сказах.*

Бабуля інкрымінавала ўнуку знікненне з яго пакоя нядаўна купленага смартфона. На што ўнук адказаў, што на такія інсінуацыі ён не збіраецца звяртаць увагу. Бацькі праз гэта наклалі вета на сваё рашэнне набыць сыну да дня нараджэння новы планшэт.

Заданне 3. *Запішыце словазлучэнні па-беларуску.*

В 2021 году, в 45 % случаев, по 163 показателям, 1 582 примера, к 859 студентам, о 5 947 задачах, расплатился 883 рублями, разместили на 432 страницах, не хватает 237 страниц, помогли 3 детским домам, засажено более 2 894 гектаров земли, зарегистрировано около 297 покушений, доволен окладом в 2 250 белорусских рублей, жизнь дуба измеряется 350 и даже 600 годами.

Заданне 4. *Фразу «Якая ў яго прафесія» інтанацыйна аформіце так, каб выклікаць: а) захапленне, б) спачуванне, в) пагарду, г) пытанне, д) зайздрасць, ж) перапытанне, з) здзіўленне.*

Заданне 5. *Падбярэце сінонімы да слоў: важны, дужы, спраўны, неабыхавы, паспяховы, крэатыўны, неканфліктны.*

Складзіце некалькі сказаў на выбар.

Заданне 6. *Запішыце памяшальна-ласкальныя формы жаночых і мужчынскіх імёнаў вашага радаводу.*

Узор: Марыйка, Ганначка, Сяргейка, Васілька.

Заданне 7. *Запішыце і растлумачце значэнне фразеалагізмаў.*

Дзень пры дні; дарогу перасякерыць; пераначуем – болей пачуем; у ласцы жыць; душы паслухаючы; як гара з плеч звалілася; ні крыўды, ні ласкі.

Заданне 8. *Складзіце два сказы на выбар са словамі: зачыніць – закрыць, генеральны – генеральскі, старшыня – старшыня, цікавы – цікаўны, абагульніць – абагуліць.*

Заданне 9. *Спішыце сказы, устаўце словы, якія падыходзяць па сэнсу.*

(Этыкетныя, этычныя) нормы не дазвалялі яму перабіваць суразмоўцу. (Рэфэрэнт, рэферы) падбег да месца падзення мяча. Спартсмен да самага фінішу заставаўся (аўтсайдарам, лідарам). Чалавек, які заўсёды паводзіць сябе ветліва і тактоўна – (крэатыўны, карэктны).

Заданне 10. *Пастаўце націск у словах.*

Адзінаццаты, дыспансер, індустрыя, кабура, квартал, існуе, трохсотгоддзе, цікавей, арышт, экспертны, крэмень.

Заданне 11. *Падбярэце прыметнікі да назоўнікаў: раяль, таксі, вермішэль, шампунь, калібры, факсіміль, цэцэ, эсперанта, хіндзі, ківі, пенальці, крэда.*

Заданне 12. *Складзіце развітыя дзеяслоўныя словазлучэнні са словамі: амбіцыі, альянс, карт-бланш, дыяспара, электарат.*

Узор: мець цвёрдае алібі.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. *Прачытайце з адпаведнай інтанацыяй фрагмент з твора Уладзіміра Караткевіча. Прадэманструйце валоданне нормамі беларускага літаратурнага вымаўлення.*

«Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў, светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону, і пушчы, падобныя на гатычныя храмы, пушчы, дзе горда нясуць свае кароны алені. Гэта бясконцыя жылы рэк, у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца, і гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці. ...Пранікніцеся любоўю да маёй роднай Беларусі, людзі.

Велічная і гордая, яна таго вартая». (*Прадмова да кнігі «Памяць зямлі беларускай»*)

2. *У чым сутнасць выказвання вядомага нямецкага лінгвіста Фрыдрых Вільгельма Хрысціяна Карла Фердынанда фон Гумбальдта (1767–1835).*

«Кожная мова ўтварае вакол народа, якому яна належыць, кола, за межы якога можна выйсці толькі ў тым выпадку, калі ўступаеш у іншае кола».

Лексічны мінімум

Перакананне	Убедение
Забойства	Убийство
Крымінальная адказнасць	Уголовная ответственность
Крымінальна-выканаўчы	Уголовно-исполнительный
Крымінальны кодэкс	Уголовный кодекс
Крымінальны вышук	Уголовный розыск
Намер	Умысел
Наўмыснае злачынства	Умышленное преступление
Прыніжэнне чалавечай годнасці	Унижение человеческого достоинства
Знішчэнне	Уничтожение
Узмоцнены (агульны, асаблівы) рэжым	Усиленный (общий, особый) режим
Умоўна-датэрміновае вызваленне	Условно-досрочное освобождение
Усталёўваць, вызначаць	Устанавливать
Здымаць, знішчаць	Устранять
Пагаршаць	Ухудшать
Шкода	Вред
Фізічныя пакуты	Физические страдания
Раскраданне	Хищение
Каштоўныя паперы	Ценные бумаги
Прыватнае жыццё	Частная жизнь

Тэмы вусных паведамленняў

- 3 гісторыі беларускага прамоўніцкага майстэрства.
- Прычыны моўных памылак і камунікатыўных няўдач у маўленні.
- Вобразныя сродкі мовы (на прыкладзе вершаваных твораў беларускай класічнай літаратуры).

Тексты для переклада

Текст 1. Виды и формы ценных бумаг. К ценным бумагам относятся государственная облигация, облигация, вексель, чек, депозитный и сберегательный сертификаты, банковская сберегательная книжка на предъявителя, коносамент, акция, приватизационные ценные бумаги и другие документы, которые законодательством о ценных бумагах или в установленном им порядке отнесены к числу ценных бумаг.

Ценные бумаги могут быть эмиссионными и неэмиссионными.

Эмиссионными ценными бумагами являются облигации, акции и другие ценные бумаги, отнесенные к таковым законодательством.

Ценные бумаги могут эмитироваться (выдаваться) в документарной или бездокументарной формах. Законодательными актами может быть исключена возможность эмиссии (выдачи) ценных бумаг определенного вида в документарной либо бездокументарной форме.

К отношениям, связанным с простыми и переводными векселями, настоящий Кодекс применяется в части, не урегулированной нормами законодательных актов об обращении простых и переводных векселей.

Текст 2. Одним из значимых уголовно-правовых средств противодействия преступности и охраны человека, а также всего общества от преступных посягательств является наказание. Лишение же свободы как его разновидность в силу своей суровости и специфики отбывания способно обеспечивать предупредительную функцию, «работая» на общую и частную превенцию. Однако проблематичными остаются вопросы о степени использования этого наказания государством, его месте в системе мер уголовно-правового характера, достаточности и разумности уголовно-правовых санкций, предусматривающих данный вид наказания, объеме его применения на практике. Лишение свободы несет на себе груз весьма существенных ограничений и лишений, которым подвергаются осужденные.

Текст 3. Свобода человека является одним из ценнейших человеческих благ. И хотя ее лишение обусловлено необходимостью противодействия наиболее опасным преступным проявлениям, обществу следует изыскивать возможности максимального сокращения сферы

использования этого наказания, с одной стороны, и повышения его эффективности – с другой. Такой подход вытекает из принципа гуманизма уголовного закона и уголовной ответственности, согласно которому уголовный закон служит обеспечению безопасности человека, а лицу, совершившему преступление, должно быть назначено наказание или иная мера уголовной ответственности, необходимая и достаточная для его исправления.

Текст 4. Перемещение через таможенную границу Республики Беларусь наркотических средств, психотропных, сильнодействующих, ядовитых, отравляющих, радиоактивных или взрывчатых веществ, вооружения, взрывных устройств, огнестрельного оружия, его составных частей или компонентов, боеприпасов, ядерного, химического, биологического или других видов оружия массового поражения или его основных частей, материалов и оборудования, которые могут быть использованы при создании оружия массового поражения, совершенное помимо или с сокрытием от таможенного контроля, либо с обманом использованием документов или средств идентификации, либо сопряженное с недекларированием или заведомо недостоверным декларированием, наказывается лишением свободы на срок от трех до семи лет с конфискацией имущества или без конфискации.

Текст 5. К органам, в компетенцию которых входит защита прав, вытекающих из брачных и семейных отношений, относятся: суд; органы опеки и попечительства; государственные органы, регистрирующие акты гражданского состояния.

Допускается самозащита прав, вытекающих из брачных и семейных отношений.

Кроме того, законодательством о браке и семье функции по защите семьи и прав ее членов возложены также на прокурора; комиссии по делам несовершеннолетних; администрации детских интернатных учреждений; государственные специализированные учреждения для несовершеннолетних, нуждающихся в социальной помощи и реабилитации; государственные учреждения, обеспечивающие получение профессионально-технического, среднего специального и высшего образования; законных представителей.

Текст 6. Оперативный опрос представляет собой общение с гражданином в целях получения от этого гражданина непосредственно или посредством сети электросвязи сведений, необходимых для выполнения задач оперативно-розыскной деятельности.

Оперативный опрос проводится по решению должностного лица органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность. При проведении оперативного опроса допускается участие граждан, оказывающих содействие на конфиденциальной основе органу, осуществляющему оперативно-розыскную деятельность.

При проведении оперативного опроса могут осуществляться копирование, изъятие предметов и документов, компьютерной информации.

Текст 7. Собственность может быть государственной и частной.

Государство предоставляет всем равные права для осуществления хозяйственной и иной деятельности, кроме запрещенной законом, и гарантирует равную защиту и равные условия для развития всех форм собственности.

Государство способствует развитию кооперации.

Государство гарантирует всем равные возможности свободного использования способностей и имущества для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности.

Государство осуществляет регулирование экономической деятельности в интересах человека и общества; обеспечивает направление и координацию государственной и частной экономической деятельности в социальных целях.

Недра, воды, леса составляют исключительную собственность государства. Земли сельскохозяйственного назначения находятся в собственности государства.

Законом могут быть определены и другие объекты, которые находятся только в собственности государства, либо установлен особый порядок перехода их в частную собственность, а также закреплено исключительное право государства на осуществление отдельных видов деятельности.

Текст 8. Анализ структуры административных взысканий, накладываемых на субъекты хозяйствования, как правило, свидетельствует о том, что применяемые судом административные взыскания состоят из штрафа и дополнительного административного взыскания в виде конфискации предмета административного правонарушения, орудий и средств совершения административного правонарушения, находящихся в собственности (на праве хозяйственного ведения, оперативного управления) лица, совершившего административное правонарушение. Сопоставляя по суммам размер накладываемых штрафов и стоимость подлежащих конфискации предметов административного правонарушения, орудий и средств совершения административного правонарушения,

можно прийти к выводу о значительном, как правило, превышении сумм последних по сравнению с суммами штрафов. При новом правовом регулировании у субъектов хозяйствования в меньшей степени будут появляться мотивы для обращения с соответствующими ходатайствами.

Текст 9. Прокурору предоставляется право не только продлевать сроки проведения оперативно-розыскных мероприятий, но и устанавливать сроки проведения возобновляемых оперативно-розыскных мероприятий, знакомиться со сведениями о лицах, оказывающих (оказывавших) содействие на конфиденциальной основе органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, в случае обращения указанных лиц с письменными заявлениями и жалобами на незаконные действия сотрудников органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, или привлечения этих лиц к уголовной ответственности, вносить соответствующие акты прокурорского надзора, в том числе за непредоставление материалов оперативно-розыскной деятельности либо об отсрочке их предоставления.

Текст 10. Прекращение доверенности.

1. Действие доверенности прекращается вследствие:
 - 1) истечения срока действия доверенности;
 - 2) отмены доверенности лицом, выдавшим ее;
 - 3) отказа лица, которому выдана доверенность;
 - 4) прекращения юридического лица, от имени которого выдана доверенность;
 - 5) прекращения юридического лица, которому выдана доверенность;
 - 6) смерти гражданина, выдавшего доверенность, объявления его умершим, признания его недееспособным, ограниченно дееспособным или безвестно отсутствующим;
 - 7) смерти гражданина, которому выдана доверенность, объявления его умершим, признания его недееспособным, ограниченно дееспособным или безвестно отсутствующим.
2. Лицо, выдавшее доверенность, может во всякое время отменить доверенность или передоверие, а лицо, которому доверенность выдана, – отказаться от нее. Соглашение об отказе от этих прав ничтожно.
3. С прекращением доверенности теряет силу передоверие.

Текст 11. Говоря о хищении, необходимо иметь в виду, что лицо, его совершающее, руководствуется желанием поставить чужое имущество в свою исключительную зависимость, т. е. не просто вовлечь его в

сферу своих имущественных интересов, а обратить его в сферу своих имущественных ценностей, распорядиться им на правах собственника. В ситуации, когда идет речь об извлечении имущественной выгоды или противоправном приобретении права на имущество, виновное лицо руководствуется лишь побуждением вовлечь чужое имущество в сферу своих имущественных интересов, не ставя под сомнение право собственности на это имущество другого лица.

Текст 12. Принцип гендерного равенства является показателем состояния равенства в обществе в целом и отражает реальное социальное и правовое равенство полов, которое состоит в том, что женщины и мужчины являются свободными, независимыми, равными субъектами права. Однако, предоставляя суду широкий спектр средств индивидуализации наказания и свободу усмотрения в их выборе, законодатель устанавливает специфические преимущества для определенных категорий лиц, что является выражением отраслевого принципа дифференциации уголовной ответственности.

Текст 13. Закон не содержит специальных положений, касающихся передачи либо внесения в залог имущества, принадлежащего двум или нескольким физическим лицам на праве общей собственности. В связи с этим залогодателю необходимо соблюсти приведенные выше правила (получить согласие других участников совместной собственности на передачу либо внесение имущества в качестве залога) прежде, чем передать либо внести залог. Отсутствие такого согласия станет препятствием для принятия указанного имущества в залог. Однако получение согласия не потребуется, если каждое физическое лицо как участник совместной собственности будет являться залогодателем.

Текст 14. Субъективная сторона преступления характеризуется прямым умыслом. Виновный осознает, что осуществляет действия, направленные на организацию деятельности политической партии, иного общественного объединения, религиозной организации или фонда, либо участвует в их деятельности, и желает это совершить. Субъективная сторона преступления включает также осознание лицом незаконного характера деятельности вышеперечисленных субъектов, а именно: 1) наличие вступившего в законную силу решения уполномоченного государственного органа о ликвидации или приостановлении их деятельности; 2) отсутствие факта государственной регистрации политической партии, иного общественного объединения, религиозной организации или фонда.

Текст 15. Подстрекательство независимо от того, состоялось ли преступление или покушение на преступление, всегда исполняется на стадии приготовления к преступлению, поскольку оно в принципе по своему существу не может осуществляться на стадии исполнения преступления. Однако это никак не изменяет содержание действий как подстрекательских. Пособник преступлению на стадии приготовления выполняет свои пособнические действия и более в преступлении не участвует. Он может вовсе выйти из контакта с будущим исполнителем и даже уехать в другой населенный пункт. Что с точки зрения роли в совершении преступления изменится в поведении пособника в зависимости от того, совершит или нет исполнитель то преступление, которому способствовал пособник? Ответ очевиден: ничего не изменится, пособник как был пособником преступлению, так и останется им, хотя бы исполнитель и вовсе отказался от преступления. Поведение субъекта как соучастника должно оцениваться не по стадиям преступления, а исключительно по его роли в совершении преступления на момент осуществления самих подстрекательских, организаторских или пособнических действий.

Текст 16. Клевета посягает на честь и достоинство личности, которые являются нравственными оценочными категориями. Честь – это общественная оценка социальных и духовных качеств конкретного человека, представление людей о его поведении, отношении к другим людям, социальной роли. Честь характеризует моральную репутацию человека. Достоинство – это самооценка человеком своих социальных, моральных качеств, способностей и общественной значимости.

От клеветы следует отграничивать оскорбление. При клевете сведения о личностных качествах потерпевшего всегда являются ложными, при оскорблении оценка потерпевшего может быть правильной по существу. При оскорблении решающее значение имеет неприличная форма оценки потерпевшего, а клевета может распространяться в корректной, внешне приличной форме. Основное различие этих преступлений состоит в том, что клевета всегда предполагает отрицательную характеристику потерпевшего со ссылкой на якобы имевшие место факты его аморального, противоправного, порочного поведения. Оскорбление же менее опасно, потому что виновный без ссылки на факты, бездоказательно, в унижительной форме высказывает свою отрицательную оценку потерпевшего, наносит ему обиду.

Текст 17. Обязательным признаком оскорбления является неприличная форма унижения чести и достоинства личности. Это циничное деяние, глубоко противоречащее нормам поведения, принятым в обще-

стве. Чаще всего имеет место словесное оскорбление, когда устно или письменно человеку адресуется неприличное высказывание, ругательство, унижительное прозвище. Однако возможно и оскорбление действием (пощечина, плевок и т. п.). Оскорбление может быть нанесено посредством вульгарных жестов и передразнивания потерпевшего.

Отрицательная, резко критическая оценка личности, которая дана в приличной форме, не является оскорблением.

Текст 18. Проблема борьбы с несанкционированным доступом к компьютерной информации как одним из самых распространенных преступлений в настоящее время остро стоит в зарубежных государствах. Во многих странах идет процесс совершенствования законодательства, регулирующего борьбу с компьютерной преступностью. Рост компьютерных преступлений, имеющих международный характер, и все более возрастающая угроза от этих преступлений, в первую очередь для информационной и экономической безопасности, вызывают необходимость унификации законодательства в этой области. Для эффективной борьбы с компьютерными преступлениями, в частности с несанкционированным доступом к компьютерной информации, необходимо учитывать опыт других государств, поскольку данный вид преступлений является новым в отечественном уголовном законодательстве. С этой целью был проведен сравнительно-правовой анализ уголовного законодательства ряда зарубежных стран с целью выявления общих и отличительных особенностей установления уголовной ответственности за несанкционированный доступ к компьютерной информации.

Текст 19. Юридическая психология – раздел психологии, предметом которого являются психологические особенности деятельности, связанной с правом: отправлением правосудия (поведение участников уголовного процесса), правомерным и неправомерным поведением (формирование личности преступника и особенности преступного поведения), работой сотрудников правоохранительных органов и других юридических служб. Задачи юридической психологии:

- 1) осуществить научный синтез психологических и юридических знаний;
- 2) раскрыть психолого-юридическую сущность базовых правовых категорий;
- 3) обеспечить глубокое понимание юристами объекта своей деятельности – поведения человека;
- 4) раскрыть особенности психической деятельности различных субъектов правоотношений, их психических состояний в разных ситуациях правоприменения и правоохранения;

5) выработать рекомендации по усовершенствованию правового регулирования жизни общества.

Оформление юридической психологии как самостоятельной научной дисциплины произошло благодаря развитию и комплексному использованию знаний психологии, психиатрии и права для решения практических задач, связанных с изучением личности преступника, свидетелей, суда присяжных, пенитенциарной системой, профилактикой преступлений через проведение исследований.

Текст 20. Юридическая психология ставит перед собой ряд задач, решение которых делает ее важной теоретической и прикладной дисциплиной. Среди них такие задачи, как:

методологическая – заключается в разработке теоретических и методических основ юридической психологии, конкретных методов прикладных исследований, а также в адаптации для юридической психологии методов и методик, разработанных в других отраслях правовых и психологических наук;

исследовательская – предполагает получение новых знаний, раскрывающих предмет юридической психологии: особенности личности субъекта правовых отношений, его правовую или противоправную деятельность, правовую социализацию и психологические механизмы ресоциализации правонарушителя, психологические особенности юридических процедур;

прикладная – заключается в разработке практических рекомендаций для юристов-практиков по осуществлению ими правотворческой, правоприменительной и правоохранительной деятельности, методов повышения качества работы юристов-практиков, организации совместной деятельности психологов и юристов, оказания помощи в профориентации, профотборе и профконсультации юристов.

Текст 21. Понятие психических состояний. Психические состояния – это настройка организма на определенный режим работы, сохраняющаяся на относительно длительном промежутке времени. Особый интерес представляют эмоциональные состояния. Эмоциональные состояния налагают общий фон психической деятельности, нередко самым радикальным образом изменяя его, поэтому в практике борьбы с преступностью при решении вопросов, связанных с привлечением к уголовной ответственности, назначением наказания, изучением мотивационной сферы личности субъекта, необходимо учитывать состояние, в котором находился человек. В отдельные статьи закона были вынесены преступления, совершенные в особом психическом состоянии внезапно

возникшего сильного душевного волнения, или аффекта. Необычное состояние психики виновного в момент совершения им преступления в некоторых случаях может учитываться судом в качестве смягчающего обстоятельства, закон не запрещает этого. При разрешении гражданско-правовых споров в ряде случаев следует также оценивать влияние различных эмоциональных состояний на поведение сторон в некоторых конфликтных ситуациях.

Текст 22. Гражданское законодательство определяет правовое положение участников гражданского оборота, основания возникновения и порядок осуществления права собственности и других вещных прав, прав на результаты интеллектуальной деятельности, регулирует отношения между лицами, осуществляющими предпринимательскую деятельность, или с их участием, договорные и иные обязательства, а также другие имущественные и связанные с ними личные неимущественные отношения.

Предпринимательская деятельность – это самостоятельная деятельность юридических и физических лиц, осуществляемая ими в гражданском обороте от своего имени, на свой риск и под свою имущественную ответственность и направленная на систематическое получение прибыли от пользования имуществом, продажи вещей, произведенных, переработанных или приобретенных указанными лицами для продажи, а также от выполнения работ или оказания услуг, если эти работы или услуги предназначены для реализации другим лицам и не используются для собственного потребления.

Текст 23. Гражданское законодательство основывается на следующих принципах:

все участники гражданских отношений, в том числе государство, его органы и должностные лица, действуют в пределах Конституции Республики Беларусь и принятых в соответствии с ней актов законодательства (принцип верховенства права);

направление и координация государственной и частной экономической деятельности обеспечиваются государством в социальных целях (принцип социальной направленности регулирования экономической деятельности);

осуществление гражданских прав не должно противоречить общественной пользе и безопасности, наносить вред окружающей среде, историко-культурным ценностям, ущемлять права и защищаемые законом интересы других лиц (принцип приоритета общественных интересов);

субъекты гражданского права участвуют в гражданских отношениях на равных, равны перед законом, не могут пользоваться преимуществами и привилегиями, противоречащими закону, и имеют право без всякой дискриминации на равную защиту прав и законных интересов (принцип равенства участников гражданских отношений).

Текст 24. Гражданин приобретает и осуществляет права и обязанности под своим именем, включающим фамилию, собственное имя и отчество (если таковое имеется), если иное не вытекает из законодательства.

В случаях и порядке, предусмотренных законодательством, гражданин может использовать псевдоним (вымышленное имя).

Гражданин вправе переменить свое имя в порядке, установленном законодательством. Перемена гражданином имени не является основанием для прекращения или изменения его прав и обязанностей, приобретенных под прежним именем.

Гражданин обязан принимать необходимые меры для уведомления своих должников и кредиторов о перемене его имени и несет риск последствий, вызванных отсутствием у этих лиц сведений о перемене его имени.

Гражданин, переименовавший имя, вправе требовать внесения за свой счет соответствующих изменений в документы, оформленные на его прежнее имя.

Имя, полученное гражданином при рождении, а также перемена имени подлежат регистрации в порядке, установленном для регистрации актов гражданского состояния.

Текст 25. Республика Беларусь признает приоритет общепризнанных принципов международного права и обеспечивает соответствие им гражданского законодательства.

Нормы гражданского права, содержащиеся в международных договорах Республики Беларусь, вступивших в силу, являются частью действующего на территории Республики Беларусь гражданского законодательства, подлежат непосредственному применению, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для применения таких норм требуется издание внутригосударственного акта, и имеют силу того правового акта, которым выражено согласие Республики Беларусь на обязательность для нее соответствующего международного договора.

Нормы гражданского права, содержащиеся в международных договорах Республики Беларусь, не вступивших в силу, могут применяться Республикой Беларусь временно в порядке, установленном законодательством о международных договорах Республики Беларусь.

Тэксты для падрыхтоўкі вусных паведамленняў

Тэкст 1. «Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік» (Мінск, 1992) – першае сучаснае беларускамоўнае выданне тэрміналогіі права і правазнаўства. Выданне падрыхтавана калектывам аўтараў, сярод якіх даследчыкі навуковых устаноў, выкладчыкі вышэйшых навучальных устаноў, практычныя работнікі праваахоўных органаў Рэспублікі Беларусь. У ім разглядаюцца асноўныя юрыдычныя тэрміны, галоўныя паняцці розных галін права, канкрэтныя пытанні судаводства са спасылкай на пэўныя нормы заканадаўства. Выданне таксама знаёміць чытача з крыніцамі старажытнага права Беларусі, з гісторыяй станаўлення яе дзяржаўнасці. Так, улічана, што ў гісторыі фарміравання беларускай справаводчай і юрыдычнай тэрміналогіі выключнае месца займаюць Статуты ВКЛ (1529, 1566, 1588). Асноўную частку грамадска-палітычных тэрмінаў, адлюстраваных у Статуте ВКЛ 1588 г., складаюць агульныя для ўсходнеславянскіх моў словы: *мыта, аброк, права*; значнае месца займае тэрміналагізаваная лексіка беларускай мовы: *сведка, забойца, дзяржава, звычай, здрадца, помста, сварка, шыбеніца*. Да 10 % ад усёй колькасці юрыдычных і справаводчых тэрмінаў складаюць запазычаныя з польскай і іншых заходнееўрапейскіх моў, а таксама з лацінскай: *аванцюра, акт, апеляцыя, грунт* (аснова, падстава), *дэкрэт, кошт, рахунак, пляц*.

У «Юрыдычным энцыклапедычным слоўніку» была зроблена спроба аднавіць і ўвесці ў навуковы ўжытак тэрміны, якія доўгі час заставаліся афіцыйна не прызнанымі. Напрыклад, замест паняццяў «грамадзянскае права», «грамадзянскі працэс» слоўнік дае «цывільнае права», «цывільны працэс»; удзельнікі праваадносін і судаводства – «староны», а не «бакі», як гэты тэрмін пазначаны ў беларускамоўных тэкстах прававых актаў і юрыдычнай літаратуры (аўтары ўлічылі, што Статуты ВКЛ таксама арыентаваны на тэрміналогію «старана» («старана пакрыўджаная» – пацярпелы, «старана пазваная» – адказчык і г. д.); замацаваны тэрміналагічныя словазлучэнні «мытнае права» (таможнае права), «даверчая грамата» (вярыцельная грамата) і некаторыя іншыя.

Тэрміналагічныя слоўнікі сістэматызуюць і тлумачаць спецыяльныя тэрміны розных галін навукі і вытворчасці. Выданне кадыфікацыйных слоўнікаў беларускай тэрміналогіі стала магчымае ў 20-я гг. XX ст. пасля выхаду ў свет першага нарматыўнага падручніка «Беларуская грама-

тыка для школ» (Вільня, 1918) Б. Тарашкевіча. Тэрміналагічную лексіку часткова адлюстравалі першыя перакладныя слоўнікі братоў Гаўрылы і Максіма Гарэцкіх: «Маскоўска-беларускі слоўнік» (Вільня, 1918), «Руска-беларускі слоўнік» (Смаленск, 1918) і «Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік» (1919).

«Практычны расійска-беларускі слоўнік» (Мінск, 1924) М. Байкова і М. Гарэцкага стаў першым нарматыўным слоўнікам беларускай мовы (матэрыял яго сістэматызаваны і апрацаваны на навуковай аснове). У 1925 г. выйшаў з друку «Беларуска-расійскі слоўнік» М. Байкова, С. Некрашэвіча, у які ўвайшлі беларускія словы, што адрозніваюцца ад рускіх сэнсам, вымаўленнем і напісаннем. Вялікую ролю ў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы меў «Расійска-беларускі слоўнік» (Мінск, 1928) М. Байкова і С. Некрашэвіча. Гэтае выданне адрознівалася ад папярэдніх большым аб'ёмам (да 60 тыс. слоў), а таксама адлюстраваннем сінанімічнага багацця беларускай мовы – да рускага слова падбіраліся сінанімы, у тым ліку і словы-тэрміны. Слоўнік садзейнічаў нармалізацыі беларускай мовы і фарміраванню тэрміналагічнай лексікі. Часткова тэрміналогія была адлюстравана ў «Руска-беларускім слоўніку» (1937) А. Александровіча.

Задачы нарматыўнага плана ставіліся ў «Русско-белорусском словаре» (1953, 1982) пад рэдакцыяй К.М. Міцкевіча (Якуба Коласа), К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), П.Ф. Глебкі і ў «Беларуска-рускіх слоўніку» пад рэдакцыяй К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы) (1962, 1988) і А.І. Падлужнага (2003). Перапрацаваным і дапоўненым перавыданнем названых слоўнікаў з'яўляюцца падрыхтаваныя ў Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі «Русско-белорусский словарь» пад рэдакцыяй А.А. Лукашанца (10-е выд., 2012) і «Беларуска-рускі слоўнік» пад рэдакцыяй А.А. Лукашанца (4-е выд., 2012). Слоўнікі ўключаюць лексіку ўсіх стыляў сучаснай беларускай літаратурнай мовы; спецыяльныя, тэхнічныя і навуковыя тэрміны ў іх маюць паметы, якія паказваюць на галіну дзейнасці, вытворчасці ці навукі, дзе яны ўжываюцца.

Тэкст 2. Заканадаўства Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) значную ўвагу прысвяціла крымінальнаму праву. Феадальны крымінальны закон не ўтрымлівае дакладнага азначэння паняцця «злачынства», аднак, зыходзячы з аналізу адпаведных крымінальна-прававых нормаў, можна зрабіць заключэнне, што заканадаўства XVI ст. прызнавала злачынствам процізаконае, віноўнае дзеянне, якое ўключае ў сябе элемент грамадскай небяспекі і робіць замах на грамадскі лад, правапарадак, уласнасць, правы і інтарэсы прыватных асоб.

У крымінальным законе ВКЛ сустракаюцца розныя назвы злачынных дзеянняў: «выступ», «кривда», «учинок», «злочинство», «шкода», «гвалт», «вина». Усе гэтыя тэрміны падкрэсліваюць розныя бакі злачыннага дзеяння, у змест якога заканадаўца нярэдка адначасова ўключае і «крывду» для пацярпелага, і «шкоду земскую», парушэнне закона і парушэнне «покоя пасполитого», а акрамя гэтага – віну і грэх «противный пану Богу».

У залежнасці ад характару злачыннай дзейнасці і яе вынікаў парознаму называліся і злачынствы. Так, злачынствы супраць здароўя, асабістай недатыкальнасці і маёмасці называліся *гвалтам, крыўдай, зладзействам, шкодай*. Праціпраўны і грамадска небяспечны характар злачынства адцяняўся тэрмінамі «выступ из права», «вина». Агульнае паняцце злачынства, блізкае да сучаснага, называецца «проступком». Такія дзяржаўныя злачынствы, як змова супраць гаспадара, дзяржаўная здрада, бунт або паўстанне, спроба дзяржаўнага перавароту і некаторыя іншыя, называліся «ображенне маестату господарского». Гэтая назва была запазычана з рымскага права.

Парушыўшы закон, злачынец, да таго, як панесці пакаранне, павінен паўстаць перад судом, бо пакаранне з'яўляецца інстытутам дзяржаўным. Ужываючы ў дачыненні да злачыннага дзеяння тэрміны «проступка», «выступ», заканадаўца мае на ўвазе найнаперш парушэнне «ўстава» гаспадара, прававой нормы. Сучасны крымінальны закон лічыць падставай для крымінальнай адказнасці за ўчыненае злачынства наяўнасць у дзеяннях асобы, якая яго здзейсніла, складу злачынства. Заканадаўца феадальнай Беларусі не ведае такога паняцця, аднак добра адрознівае ўсе яго асноўныя бакі і дастаткова ясна і дакладна апісвае істотныя і тыповыя прыметы, яго характарызуюць пэўнае шкоднае і проціпраўнае дзеянне як злачынства. Характарызуючы злачыннае дзеянне ў феадальны час, можна выходзіць з тэорыі сучаснага крымінальнага права, якое называе чатыры элементы, групы аб'ектыўных і суб'ектыўных прымет складу злачынства: аб'ект, аб'ектыўны і суб'ектыўны бакі і суб'ект злачынства.

Закон часта называе «гвалтом» як само злачынства, у першую чаргу рознага роду самаўпраўныя дзеянні адносна чужой маёмасці, так і адну з характэрных яго рыс, якая адпавядае сучаснаму паняццю «насилие». Са зместу ж артыкулаў можна заключыць, што яны азначаюць ужыванне фізічнага або псіхічнага прымусу да пацярпеўшага.

Паняцце «вина» са старажытнасці ўжывалася на Беларусі, аднак мела розныя значэнні. Часам яно адпавядала сучаснаму паняццю віны ці злачынства, часам замяняла слова «адказнасць», часта абазначала від пакарання – штраф, грашовая кампенсцыя і інш. У статутным заканадаўстве, падкрэсліваючы грамадскі характар злачыннага дзеяння, заканадаўца ўжывае тэрміны: «господарская вина», «вина разбойная»,

«вина злодейская», «вина кровавая». Для раскрыцця пэўных, характэрных рыс злачынства ў якасці замяняючага яго слова выкарыстоўваюцца тэрміны «учинок», «злочинство». Прычым заканадаўца адмяжоўвае ад простага «учинка» «горячий учинок», злачынства, пасля здзяйснення якога не мінула 24 гадзіны. Часам у законе выкарыстоўваецца слова «злодейство» ў сэнсе злая (дрэнная) справа. Выкарыстоўваюцца гэты тэрмін больш для азначэння пасягальніцтва на маёмасныя правы, у першую чаргу адносна да крадзяжоў, заканадаўца дадзеную катэгорыю злачынных дзеянняў згрупаваў у адным раздзеле Статутаў, назваўшы яго: «О злодействе всякого стану» (раздз. XIII).

Часам слова «злачынства» замяняецца словамі «своволюство», «неслушество», чым падкрэсліваюцца характэрныя рысы асобных відаў злачынстваў, такіх, напрыклад, як злачынствы проці парадку кіравання, проці правасуддзя і інш.

Злачыннае дзеянне не абмежавана здзяйсненнем пэўных рухаў цела. У яго ўключаны, як паказвае заканадаўца, выкарыстанне тых ці іншых сродкаў учынення злачынства. Прыкладам з'яўляюцца статутныя нормы аб прычыненні цялесных пашкоджанняў шляхам нацкоўвання сабакі або выкарыстання для здзяйснення злачынства псіхічна хворай асобы (раздз. XII, арт. 13; раздз. XI, арт. 35). Пры характарыстыцы саставу некаторых злачынстваў заканадаўца адначасова дае ім маральную ацэнку і называе іх ганебнымі, грэшнымі, амаральнымі.

Статут ВКЛ 1588 г. першачарговае значэнне надае проціпраўнасці злачынства, яго грамадскай небяспечнасці, звяртаючы ўвагу на ганебнасць злачынных дзеянняў і іх грахоўнасць. Заканадаўца неаднаразова паўтарае, што злачынства з'яўляецца агульнашкодным і агульнанебяспечным, а таму злачынец павінен быць злоўлены і пакараны за свае «злые вучинки» і «своволюства», што стане карай за ўчыненне злачынства для яго самога і застрашваннем для іншых.

Крымінальна-прававыя нормы Статута ВКЛ 1588 г. гавораць аб тым, што злачынствы могуць быць здзейснены як у форме актыўных дзеянняў чалавека, так і ў форме ўтрымання ад пэўных дзеянняў, якія былі пажаданы заканадаўцу (злачынная бяздзейнасць).

Статут ВКЛ 1588 г. рэгламентуе і двухаб'ектныя злачынныя дзеянні. Так, пры замаху на жыццё асобы, якая мела ахоўную грамадскую гаспадара, аб'ектам злачынства з'яўляецца не толькі жыццё чалавека, але і парушэнне ўстава гаспадара, яго волі (раздз. I, арт. 13).

У большасці выпадкаў апісанне злачыннага дзеяння з'яўляецца казуістычным, заканадаўца ўстаўляе ў яго залішнія падрабязнасці, індывідуальныя рысы. Заканадаўца спрабуе прадугледзець усе магчымыя варыянты ўчынення злачынства, і таму часта некалькі выпадкаў аднаго і таго

ж злачыннага дзеяння адрозніваюцца толькі розным становішчам злачынца ці пацярпеўшага. Усё гэта прыводзіць да шматслоўя і складанасці ўспрымання крымінальнага закона.

Заканадаўца феадальнай Беларусі прызнае аб'ектам злачынства не грамадскія адносіны ў той ці іншай сферы дзейнасці чалавека, як гэта ўласціва сучаснаму крымінальнаму праву, а канкрэтныя даброты і інтарэсы асоб, аднак і пры гэтым размяжоўвае даброты і інтарэсы прывілеяванага саслоўя (шляхты) і даброты і інтарэсы простых людзей. Статут ВКЛ 1588 г., унёсшы істотны ўклад у тэорыю крымінальнага права, прызнае таксама аб'ектамі злачыннага замаху адносіны па падтрыманню грамадскага парадку і грамадскай маральнасці (раздз. XI, арт. 60).

Знешні бок злачыннага дзеяння, сукупнасць прымет, якія характарызуюць злачынства ў яго знешнім праяўленні, складае яго аб'ектыўны бок. Сучаснае крымінальнае права ў гэта паняцце ўключае грамадска небяспечнае дзеянне (дзеянне або бяздзейнасць), прычынную сувязь паміж дзеяннем і наступіўшымі грамадска-небяспечнымі вынікамі, а таксама месца, спосаб, час і абставіны здзяйснення злачынства, з ліку якіх абавязковай прыметай для ўсіх складаў злачынстваў з'яўляецца грамадска небяспечнае дзеянне.

Тэкст 3. Кулеш, Г.І. Беларуская юрыдычная тэрміналогія ў электроннай базе даных «Словарь юридических терминов на белорусском, русском и английском языках».

Перакладных беларуска-іншамоўных і іншамоўна-беларускіх слоўнікаў юрыдычнай тэрміналогіі надзвычай мала. Нядаўняе апублікаванне трохмоўнага беларуска-руско-англійскага слоўніка, створанага ў Нацыянальным цэнтры прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь (НЦПІ), бяспрэчна, важная і паказальная з'ява ў галіне юрыдычнай лексікаграфіі. І раней, на працягу XX і ў пачатку XXI стст., рабіліся спробы складання шматмоўных, а не толькі беларуска-рускіх ці руска-беларускіх, юрыдычных слоўнікаў. У 1926 г. быў выдадзены трохмоўны руска-ідыш-беларускі слоўнік юрыдычнай тэрміналогіі, падрыхтаваны яўрэйскім аддзелам Інбелкульту. У наш час падобнага тыпу слоўнікі складалі прыватныя асобы. Напрыклад, у 1994 г. выйшаў беларуска-руско-польскі слоўнік, апрацаваны А. Галяком, у 1997-м – кароткі руска-беларуска-англійскі слоўнік для юрыдычных інстытутаў і факультэтаў, аўтар якога М. Лойка. У 2000 і 2009 гг. з'явіліся два лацінска-руско-беларускія слоўнікі, укладзеныя Н.А. Ганчаровай і М.Г. Антанюк. Першы ўключае юрыдычную фразеалогію, другі – тэрміны і афарызмы. Пералічаныя лексікаграфічныя працы неаднолькавыя па сваіх вартасцях і значэнні для ўпарадкавання і развіцця беларускай юрыдычнай тэрміналогіі.

Слоўнік юрыдычных тэрмінаў, які падрыхтаваны НЦПІ (СЮТ-2012), выразна адрозніваецца ад большасці папярэдніх тым, што прызначаны выконваць ролю нарматыўнага: створаны аўтарытэтай дзяржаўнай установай, размешчаны на Нацыянальным прававым Інтэрнет-партале Рэспублікі Беларусь (www.pravo.by). Акрамя таго, гэта першы электронны іншамоўна-беларускі слоўнік юрыдычнай тэрміналогіі, што стварае яму перавагу перад папярэвымі варыянтамі больш шырокай даступнасцю для карыстальнікаў.

Такі статус слоўніка абумоўлівае высокія патрабаванні да яго складальнікаў, абавязвае на бездакорную дакладнасць адносна як выяўлення нормаў права, так і лінгвістычных нормаў. Асабліва гэта датычыць беларускамоўных адпаведнікаў. Мова арыгінальных тэрмінаў – руская. Змешчаныя ў слоўніку рускамоўныя тэрміналагічныя адзінкі (дарэчы, як і іх англамоўныя эквіваленты) апрабаваны практыкай выкарыстання. Для ўключэння ў слоўнік ад складальнікаў патрабавалася толькі выявіць іх у пэўных заканадаўчых тэкстах. Іншая сітуацыя з беларускімі тэрмінамі. З прычыны таго, што ў нашай краіне законы ствараюцца на рускай мове і потым толькі частка з іх перакладаецца на беларускую, некаторыя юрыдычныя тэрміны не праходзяць апрабачню ў юрыдычнай літаратуры. Пэўную частку тэрмінаў, асабліва ўстойлівых тэрміналагічных словазлучэнняў, аўтарам СЮТ-2012 давалася, па сутнасці, ствараць упершыню. Аднак не варта было захапляцца празмернай тэрмінатворчасцю пры наяўнасці практыкі выкарыстання таго або іншага тэрміна. Перш чым прапанаваць беларускі эквівалент, неабходна ўпэўніцца, ці не функцыюе ўжо патрэбны адпаведнік, уважліва вывучыўшы не толькі выдадзеныя раней слоўнікі юрыдычнай тэрміналогіі, а перш за ўсё – афіцыйна апублікаваныя тэксты законаў на беларускай мове. У адваротным выпадку атрымліваецца, што адно і тое ж паняцце ў розных крыніцах мае неаднолькавае лексічнае выяўленне.

Возьмем, напрыклад, беларускі эквівалент назвы аднаго з відаў судовых пастаноў, абазначанага рускім тэрмінам *определение*. У СЮТ-2012 да рускага *определение* прапанаваны адпаведнік *рашэнне*: *определение суда* – *рашэнне суда*, *частное определение* (*постановление*) *суда* – *прыватнае рашэнне* (*постанова*) *суда*. Каб можна было скласці ўражанне аб дакладнасці падбору беларускага эквівалента, неабходна звярнуцца да дэфініцыі тэрміна. У СЮТ-2012 яна не прыводзіцца. Ды і ўвогуле па-беларуску змешчаны толькі самі тэрміны, а тая інфармацыя, што прыводзіцца пад пазнакай «Асацыятыўныя сувязі», даецца па-руску.

Дэфініцыю тэрміна *определение* на беларускай мове можна знайсці, напрыклад, у Крымінальна-працэсуальным кодэксе БССР. Апошняя беларускамоўная рэдакцыя гэтага кодэкса датуецца 1961 г. У арт. 22

адзначана, што гэта «ўсякае, акрамя прыгавору, рашэнне, вынесенае судом першай інстанцыі пры судаводстве па крымінальнай справе». Як бачым, змест тэрміна выкладаецца праз іншы, больш шырокі па семантыцы тэрмін *рашэнне*. У гэтым жа артыкуле праз тэрмін *рашэнне* азначаюцца і такія тэрміны, як *прыгавор* («рашэнне, вынесенае судом у пасяджэнні па пытанню аб вінаватасці або невінаватасці падсуднага і аб ужыванні або неўжыванні да яго пакарання») і *пастанова* («рашэнне, прынятае Пленумам Вярхоўнага Суда Беларускай ССР, прэзідыумами абласных судаў...»). Значыць, тэрмін *рашэнне* выступае гіперонімам адносна некалькіх вышэйназваных тэрмінаў. Гіпера-гіпанімічныя адносіны паміж тэрмінамі *рашэнне*, з аднаго боку, і *прыгавор* і *пастанова*, з другога, пацвярджаюць і іх азначэнні, прыведзеныя ў СЮТ-2012: *прыговор* – решение, вынесенное судом первой инстанции по вопросу о виновности или невиновности обвиняемого, о применении или неприменении к нему наказания и по другим вопросам, подлежащим разрешению (ст. 6 Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь); (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2000 г., № 77-78, 2/71); *постановление* – любое, помимо приговора и определения, решение, вынесенное судьей либо судом или органом уголовного преследования при производстве по материалам или уголовному делу (ст. 6 Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь с изменениями, внесенными Законом Республики Беларусь от 4 января 2003 г. № 173-З); (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2000 г., № 77-78, 2/71).

На падставе адзначанага пераклад тэрміна *определение суда* праз адпаведнік *рашэнне суда* нельга лічыць дакладным. Выкарыстоўваць адну і тую ж назву адначасова ў якасці гіпероніма і гіпоніма немагчыма. У беларускамоўных заканадаўчых тэкстах і лексікаграфічных крыніцах ужо трывала замацаваўся тэрмін *азначэнне*. Гэты тэрмін прапануецца, напрыклад, такім аўтарытэтным выданнем, як «Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік».

Крымінальна-працэсуальны кодэкс Рэспублікі Беларусь паняцце *определение* ў арт. 6 тлумачыць наступным чынам: *определение* – любое, помимо приговора и постановления, решение, вынесенное коллегиальным составом суда при производстве по уголовному делу. Калі выкарыстаць беларускі эквівалент *рашэнне*, прапанаваны СЮТ-2012 да тэрміна *определение*, то пераклад гэтага тлумачэння меў бы такі выгляд: *рашэнне* – любое, акрамя прыгавора і пастанова, *рашэнне*, вынесенае калегіяльным складам суда... Спасылаючыся на вядомага спецыяліста ў галіне крымінальнага працэсу доктара юрыдычных навук, прафесара В.М. Савіцкага, можна сказаць, што такое «определение будет заклю-

чать в себе круг (*idem per idem*)» у выніку таго, што «был нарушен один из важнейших принципов номинации – принцип системного построения терминов».

У гісторыі станаўлення тэрміна *азначэнне* быў ужо прэцэдэнт выкарыстання лексемы-гіпероніма: у 1920-я гг. у якасці адпаведніка да рускага *определение* ў заканадаўчых тэкстах ужывалі слова *пастанова*. Цікава, што слоўнік беларускай навуковай тэрміналогіі прапаноўваў беларускі эквівалент *азначэнне суда*. У тагачасных жа перакладных заканадаўчых тэкстах *пастанова* была беларускім эквівалентам не толькі да *определение*, а і да яшчэ двух тэрмінаў – *решение* і *постановление*: *освобождение* от назначенной ранее меры социальной защиты по *определению* суда, *вынесшего приговор* – *вызваленне* ад назначанай раней меры сацыяльнай абароны *пастанова* суда, які вынес прысуд; суд выносіт *решение* о признании одного из них отцом ребенка – суд выносіць *пастанову* аб прызнанні аднаго з іх за бацьку дзіцяці; суд абязан вынесці *постановление* – суд павінен вынесці *пастанову*.

Пачынаючы з другой палавіны 1950-х гг. у заканадаўчых тэкстах паслядоўна выкарыстоўваўся тэрмін *азначэнне*: *исполнение приговора* может быть отсрочено по *определению* суда – *выкананне прыгавору* можа быць адтэрмінавана па *вызначэнні* суда.

Тэкст 4. Кулеш, Г.І. Тэрміны іск і ісцец у беларускім заканадаўстве // Мова – літаратура – культура : матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. : у 2-х ч. : Ч. 1, Мінск, 28–29 кастр. 2010 г. [Тэкст] / Беларус. дзярж. ун-т ; у аўт. рэд. – Мінск : РІВШ, 2011. – С. 56–60.

Тэрміны *иск* і *исцев* выкарыстоўваюцца ў заканадаўчых актах, якія рэгулююць грамадскія адносіны, што ўзнікаюць пры расследаванні зланчынстваў, разглядзе і вырашэнні спраў крымінальнага, грамадзянскага, адміністрацыйнага судаводства.

У сучасным заканадаўстве першыя такія акты з’явіліся на беларускай мове ў пачатку 1930-х гг. У 1930 г. быў перакладзены і выдадзены Грамадзянскі працэсуальны кодэкс, у 1932 г. – Крымінальна-працэсуальны кодэкс.

Тэрмін *иск* у гэтых кодэксах ужываецца для абазначэння:

1) звароту пацярпелай асобы ў суд з просьбай абараніць парушаныя правы: Грамадзянскі іск можа быць пададзены і пры распачатку крымінальнай справы, і ў час дасудовага сьледства... (КПК-32, 15); Іскі падаюцца суду, у раёне якога адказчык мае сталае пражыванне альбо сталы занятак (ГПК-30, 25);

2) матэрыяльна-прававога патрабавання пацярпелага да адказчыка: Цана іску паказваецца ісцом (ГПК-30, 37); Цана іску вылічаецца...

у ісках, якія складаюцца з некалькіх самастойных іскавых патрабаванняў (ГПК-30, 36);

3) спосабу распачынення справы: У дачыненні пададзенага грамадзянскага іска суд... пастанаўляе не разглядаць іск, калі падсудны апраўдан за адсутнасцю ў яго дзеяннях складу злачынства (КПК-32, 327);

4) судовай справы, працэсу: Даны іск па акалічнасцях справы ўдабней вырашаць па месцы ўчынення галоўных паверачных дзеянняў (ГПК-30, 103); Калі пры разборы крымінальнай справы адмоўлена ў грамадзянскім іску, паданьне таго ж іску ў другі раз у парадку грамадзянскага працэсу не дазваляецца (КПК-32, 328).

Меў пашырэнне ў кодэксах і вытворны прыметнік *іскавы*: *іскавае патрабаванне* (ГПК-30, 39), *іскавая заява* (ГПК-30, с. 76), *іскавая справа* (ГПК-30, 79).

Выкарыстанне тэрміна *ісцёц* у ГПК-30 і КПК-32 ілюструюць такія прыклады: Іск можа быць пададзены супольна некалькімі ісцамі альбо да некалькіх адказчыкаў (ГПК-30, 163); Пад словам «стораны» разумеюцца пракурор, які падтрымлівае ў працэсе абвінавачванне, грамадзянскі ісцёц і прадстаўнікі яго інтарэсаў, падвіноўны, яго законныя прадстаўнікі і абаронцы... (КПК-32, 23).

Пазнейшыя рэдакцыі ГПК і КПК таксама апераюць гэтымі тэрмінамі: Адмова ў іску, пастаноўленая ў парадку грамадзянскага судаводства, пазбаўляе ісца права паўторнага прад'яўлення таго ж іску па крымінальнай справе (КПК-61, 56);

Цана іску ўказваецца ісцом (ГПК-65, 56). Яшчэ раней за першыя зборы законаў, у 1926 г., тэрміны *іск* і *ісцёц* прапанавалі да ўжытку складальнікі руска-беларускага слоўніка «Тэрміналогія права» – дзясятага выпуску серыі «Беларуская навуковая тэрміналогія» [БНТ-10]. Аднак увядзенне гэтых тэрмінаў выклікала непрыманне з боку асобных тагачасных спецыялістаў. Правазнавец Леў Акіншэвіч, рэцэнзуючы слоўнік, выказаў меркаванне, што слова *іск* «беларуская мова, бясспрэчна, не ведае, гэта чыста расійскае слова» [6, с. 190].

На яго думку, неабходна выкарыстоўваць тэрмін *позы* ці *позва*. Непадтрымаў Л. Акіншэвіч і тэрмін *ісцёц* і параіў узяць «добры тэрмін з Байкова ды Гарэцкага *позывальнік*» [6, с. 190]. У 80-я гг. XX ст. і ў пачатку XXI ст. гэтыя тэрміны зноў сталі аб'ектам крытыкі з боку некаторых лінгвістаў і правазнаўцаў. Тэрмін *іск* характарызаваўся як «варты жалю прадукт савецкай эпохі» [3, с. 100]. Замест *іск* і *ісцёц* прапаноўваліся, як і ў 1920-я гг., альтэрнатыўныя варыянты *пазоў/позва* і *пазоўнік* [1, 3, 5].

Аргументам непрымання тэрміна *іск* была неўласцівасць для беларускай літаратурнай мовы яго матыватара – дзеяслова *іскаць*, прыдатнасць варыянта *пазоў/позва* пацвярджалася практыкай яго выкарыстан-

ня, як і дзеяслова *пазваць*, у старабеларускім канцылярска-юрыдычным пісьменстве.

Цалкам падтрымліваю пазіцыю прыхільнікаў развіцця тэрміналогіі, выяўляючы і падкрэсліваючы самабытнасць і адметнасць беларускай мовы. Згодная з тым, што замест тэрміна *іск* лепш было б ужываць утварэнне спецыфічна беларускае, паколькі «іск – бязафіксавае ўтварэнне ад пазалітаратурнага дзеяслова іскаць» [3, с. 101]. Аднак прапанаваныя варыянты і прыведзеныя на іх карысць аргументы немагчыма прыняць як дастаткова пераканаўчыя.

Па-першае, выкарыстанне ўтварэнняў з коранем *-іск-* таксама было ўласцівым старабеларускай мове, прычым не толькі ў якасці агульнаўжывальных слоў, але і ў якасці тэрмінаў. Дзеяслоў *іскаці* з'яўляўся кампанентам устойлівых словазлучэнняў *іскаці правам* (на праве) 'дабівацца праз суд чаго-небудзь', *іскаці віны* 'абвінавачваць', *іскаці помсты* 'помсціць', якія адзначаны ў Вісліцкім статуте, Статуте ВКЛ, Трыбунале ВКЛ і іншых юрыдычных дакументах [ГСБМ-14, с. 151–152].

Па-другое, дзеяслоў *позвати* 'выклікаць у суд' [ГСБМ-25, с. 408] у сучаснай мове выцеснены дзеясловам *выклікаць* і гэтак жа, як дзеяслоў *іскаць*, не з'яўляецца літаратурным. У выніку атрымліваецца, што ўтварэнне прапанаванага варыянта *пазоў/позва* аналагічнае ўтварэнню слова *іск*: гэта бязафікснае ўтварэнне ад пазалітаратурнага цяпер дзеяслова *пазваць*.

Па-трэцяе, тэрмін *пазоў/позва* вядомы беларускаму заканадаўству, як старажытнаму, так і сучаснаму, у іншым значэнні: *позевь* (*позовь*, *позэвь*) 'выклік у суд; судовая павестка' < стп. *rozew*. Позывати 'выклікаць у суд' < стп. *rozuwać* [2, с. 53]. Таксама і паводле Гістарычнага слоўніка беларускай мовы, *позовь* – гэта 'выклік у суд, павестка' [ГСБМ-26, с. 5], а не заява (матэрыяльна-прававое патрабаванне) ад пацярпелага, накіраваная ў судовы орган. У залежнасці ад урадавай інстанцыі, з якой *пазоў* зыходзіў, адрознівалі *пазоў гаспадарскі*, *дворны*, *земскі*, *падкаморскі* і інш. [ГСБМ-26, с. 5]. Са значэннем 'выклік у суд' выкарыстоўваўся і тэрмін *ліст пазоўны*: *служебник... листъ позовный подасть а поведать вт которог сидьи* [ГСБМ-17].

У слоўніку «Тэрміналогія права», выдадзеным у 1926 г., побач з тэрмінам *позва* прапануецца і *павестка*: *повестка* – *павестка, позва* (БНТ-10). Стваральнікі беларускамоўнага тэксту ГПК-30 і КПК-32 аддалі перавагу першаму з прапанаваных варыянтаў: Павесткі суду ўручаюцца самім выклікаемым асобам (ГПК-30, 69); Падвіноўны, які знаходзіцца на волі, выклікаецца павесткай па пошце альбо праз міліцыю (КПК-32, 265).

Характэрна, што рэдакцыі гэтых кодэксаў 1960-х гг. для абазначэння выкліку ў суд паслядоўна выкарыстоўваюць тэрмін *позва*: Абвінавачваемы, які знаходзіцца на волі, выклікаецца да следчага позвай... позва ўручаецца пад распіску... (КПК-61, 144); Выклік у суд сведак, экспертаў і перакладчыкаў праводзіцца судовымі позвамі (ГПК-65, 78); Адначасова з позвай суддзя накіроўвае адказчыку копію іскавай заявы... (ГПК-65, 79).

Як адзначалася ўжо, непрымання выклікаў (як у 1920-я гг., так і ў наш час) і тэрмін *ісцёц*.

Мікола Гуткоўскі, дакладаючы ў юрыдычнай секцыі навуковага таварыства пры БДУ аб выніках работы па ўкладанні 10-га выпуску «Беларускай навуковай тэрміналогіі» («Тэрміналогія права»), называе тэрмін *ісцёц* сярод слоў, уключаных у гэты слоўнік са старабеларускага канцылярска-юрыдычнага пісьменства, у прыватнасці з Метрыкі Вялікага княства Літоўскага [4, с. 85]. Асобу, якая звярталася ў судовы орган з мэтай абароны свайго парушанага права, даўней называлі таксама і тэрмінам *повод*: повод виноватог правом всегды ищеть [ГСБМ-14, с. 152].

Паколькі варыянтамі для замены тэрмінаў *іск* і *ісцёц* прапаноўвалі аднакаранёвыя *пазоў/позва* і *пазывальнік/пазоўнік*, можна дапусціць, што *іск* і *ісцёц* таксама ўспрымалі як аднакаранёвыя. Аднак *ісцёц* паходзіць не ад *искаць*, як «тлумачаць звычайна па народнай этымалогіі, а ад істы 'заможны', 'уладальнік рухомасці'» [ГЭС, с. 360], якое ў сваю чаргу карэліруецца з назоўнікам *истизна* 'сапраўдная (без працэнтаў і прыбытку) сума грошай; кошт, цана чаго-небудзь'; 'уласнасць' [ГСБМ-14, с. 184]; 'капітал, уласнасць' [SEJeP, с. 194]. *Истизна* паходзіць са старапольскага *iścizna* [2, с. 78]. У рад аднакаранёвых уваходзіў і дзеяслоў *истити* 'забяспечваць; выплочваць'.

Дарэчы, БРС-25 прыводзіць асабовую назву *пазывачы*, -вач- як адпаведнік рускаму *судебный пристав* (БРС-25, с. 215).

Як паказаў ілюстрацыйны матэрыял, тэрміны *іск* і *ісцёц* паслядоўна ўжываюцца ў сучасных беларускіх заканадаўчых тэкстах. Аднак з прычыны ўтварэння ад неўласцівай асновы (*іск*) і памылковага ўяўлення аб этымалогіі (*ісцёц*) гэтыя тэрміны выклікаюць непрымання пэўнай часткай носьбітаў беларускай мовы. Прапанаваныя альтэрнатыўныя варыянты таксама не вызначаюцца дасканаласцю.

Літаратура

1. Белавусаў, Уладзіслаў. Юрыдычная тэрміналогія: нарыс праблематыкі / У. Белавусаў // Праўнік. Часоп. юрыстаў і палітолагаў. – 2005. – № 1. – С. 120–124.

2. Булыка, А.М. Лексічныя запасычання ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А.М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.

3. Бушлякоў, Ю.С. Беларуская праўніцкая тэрміналогія: крыніцы пурывыстнага абнаўлення / Ю.С. Бушлякоў // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя : матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Мінск : БДУ, 1998. – С. 99–101.

4. Гуткоўскі, М. Беларуская праўная тэрміналогія / М. Гуткоўскі // Працы БДУ, 1927. – № 14–15. – С. 81–91.

5. Маладзьяшын, Раман. Праўныя тэрміны ў слоўніку Івана Насовіча / Р. Маладзьяшын // Праўнік. Часоп. юрыстаў і палітолагаў. – 2006. – № 2. – С. 169–171.

6. Окіншэвіч, Л. Да пытання пра беларускую юрыдычную тэрміналогію / Л. Окіншэвіч // Полымя. – 1928. – № 4. – С. 189–195.

Тэкст 5. Мароз, В.К. Юрыдычная тэрміналогія: мова родная, дзяржаўная, афіцыйная, нацыянальная // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов : тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 3 апр. 2015 г. / Акад. МВД Респ. Беларусь. – Минск, 2015. – С. 304–305.

Беларуская мова – адна са славянскіх моў, нацыянальная мова беларускага народа, дзяржаўная мова Рэспублікі Беларусь і мова тытульнай нацыі – з’яўляецца важным элементам сучаснай моўнай сітуацыі і займае істотнае месца ў камунікатыўнай, культурнай і інфармацыйнай прасторы сучаснага беларускага грамадства. Нягледзячы на складанасці развіцця ў XX ст. і звужанне функцыянавання ў афіцыйнай камунікацыі, сучасная беларуская мова – гэта высокаразвітая літаратурная мова з упарадкаванай сістэмай нормаў, багатым слоўніковым складам, разгалінаванай тэрміналогіяй. Як і любая іншая натуральная мова яна аб’ектыўна выконвае ў грамадстве тры асноўныя глабальныя функцыі: камунікатыўную, культурную, ідэнтыфікацыйную.

Мова – галоўны вынік і сродак тварэння нацыянальнай гісторыі і культуры народа. За XIX–XX стст. беларуская мова прайшла шлях нацыянальнага станаўлення і дасягнула высокай ступені развіцця. Нацыянальная мова ёсць матэрыялізаваная душа народа: «Для мовы, гэтай выразіцелькі душы і думак чалавека, не патрэбна ні скіпетраў, ні каронаў, як не патрэбна для сонца якога-небудзь яшчэ пазалочанага абручча, рамак. Сонца само па сабе адна аздобнасць – і золата, і брыльянт. Таксама і мова якога-небудзь народа ёсць для яго і скіпетрам, і каронай, яго нічым не апаганенай аздобнасцый». (Янка Купала. Ці маем мы права выракацца роднай мовы)

Беларуская мова была і застаецца на нашай зямлі роднай моваю беларусаў. Яна трымае нас разам, цэментуе беларускую нацыю. Паводле дадзеных перапісу насельніцтва Беларусі 2009 г., роднай беларускую

мову назвалі 4 841 319 этнічных беларусаў, а таксама 217 015 прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў краіны назвалі беларускую сваёй роднай, што складае 53,22 % ад усяго складу насельніцтва краіны. Акрамя таго, 1 009 935 этнічных беларусаў указалі яе як мову, якой яны свабодна валодаюць, а таксама 271 778 чалавек, якія належаць да іншых нацыянальнасцяў, таксама ўказалі беларускую як другую мову (сярод іх 181 091 чалавек этнічныя рускія), што складае каля 13,49 % ад усяго насельніцтва краіны.

Такім чынам, паводле перапісу 2009 г., беларуская мова была роднай для 5 058 334 чалавек, акрамя таго, 1 281 713 чалавек валодалі беларускай мовай як другой, што склала каля 6 340 047 чалавек, якія свабодна размаўляюць па-беларуску. Нягледзячы на тое, што $\frac{2}{3}$ насельніцтва краіны заявілі пра свабоднае валоданне беларускай мовай, колькасць грамадзян Беларусі, якія размаўляюць па-беларуску дома, складае 2 073 853 чалавек сярод этнічных беларусаў і 153 271 чалавек іншых этнасаў (у тым ліку 120 378 этнічных палякаў), што складае 23,43 % ад усяго насельніцтва краіны.

Родная мова – гэта сістэма, якую пэўны народ самаідэнтыфікуе як сваю ўласную, надзвычай дарагую і каштоўную самому сабе, неад’емную ад гісторыі краю, адметную ад суседніх ці іншых моў. «Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі: праз яе найлягчэй пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страсцямі, ствараць дабрачыннасці». (Аляксандр Ельскі)

Нацыянальная мова – поліфункцыянальная сістэма. Яна стылістычна разнастайная (стыль мастацкай літаратуры, афіцыйна-справавы, навуковы і інш.). Гэта забяспечвае ёй паўнаўартаснае функцыянаванне ў межах нацыі як мовы адукацыі і навукі, культуры і справаводства, а таксама сродку зносінаў паміж людзьмі ва ўсіх сферах сучаснага беларускага грамадства. Сучасная беларуская мова знаходзіцца ў стане нацыянальнага адраджэння. На гэтым этапе набываюць прырытэтнае значэнне такія функцыі, як кагнітыўная і камунікатыўная.

Беларуская нацыянальная мова развівалася і развіваецца ў двох формах: літаратурная мова і народна-дыялектная мова. Сучасная беларуская літаратурная мова – унармаваная сістэма: нормы лексічныя, марфалагічныя, фанетычныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, сінтаксічныя, стылістычныя выпрацоўваюцца гістарычна, кадыфікуюцца (фіксуюцца) у слоўніках і даведніках, замацоўваюцца ў пісьмовай мове. Яны абавязковыя ў межах усёй нацыі. Кадыфікацыйная норма – гэта наўны узус літаратурнага вымаўлення, словаўтварэння, словазмянення.

Літаратурная мова, апрацаваная майстрамі слова, – гэта гісторыка-культурны скарб нацыі. Яна мае дзве формы – вусную і пісьмовую.

Неабходна звярнуць увагу на адзін істотны аспект, які характарызуе месца беларускай мовы ў сучасным грамадстве і яе перспектывы. Так, асноўным асяродкам актыўнага выкарыстання беларускай мовы ў 70-я – 80-я гг. мінулага стагоддзя заставалася беларуская вёска, а таксама асяроддзе гарадской гуманітарнай інтэлігенцыі. Дарэчы, і беларускамоўнае навучанне ў сярэдняй школе таксама захоўвала свае пазіцыі пераважна ў сельскай мясцовасці. Таму адным з найбольш істотных вынікаў моўнага развіцця ў канцы XX ст., калі на працягу невялікага перыяду ў 1990-я гг. у грамадстве ўзрасла цікавасць да беларускай мовы, рабіліся інтэнсіўныя захады да пашырэння яе выкарыстання ў самых прэстыжных і запатрабаваных сферах ужытку, быў заканадаўча замацаваны яе статус як дзяржаўнай мовы, трэба лічыць змену грамадскіх ацэнак і сацыяльнай лакалізацыі беларускай мовы. Нягледзячы на тое, што намаганні па пашырэнні беларускай мовы ў асноўныя сферы ўжытку былі непрацяглыя і не далі чаканых вынікаў, станоўчым момантам з’яўляецца змена ацэнак і адносінаў грамадства да самой мовы. Сёння сацыяльнай базай беларускай мовы з’яўляецца пераважна гарадское асяроддзе беларускіх інтэлектуальных эліт па-за гуманітарнай сферай. Адметным фактам моўнага развіцця гэтага перыяду з’явілася таксама пераацэнка функцыянальнай ролі беларускай мовы ў сучасным соцыуме. Так, у выніку змяншэння колькасці актыўных карыстальнікаў беларускай мовы і яе ролі як рэальнага сродку зносінаў, істотна ўзрасло яе значэнне як сродку і сімвала нацыянальнай ідэнтыфікацыі і самаідэнтыфікацыі, сродку захавання і прэзентацыі нацыянальнай духоўнай спадчыны і культуры.

У канцы XX ст. было ажыццёўлена прававое ўрэгуляванне моўнага пытання ў Рэспубліцы Беларусь. Аднак праблема застаецца ў тым, што пры ўсеагульным побытавым усведамленні сутнасці паняцця «дзяржаўная мова» ні ў прававых актах, ні ў навуковай літаратуры немагчыма знайсці адназначнага і вычарпальнага яго вытлумачэння. Можна пагадзіцца з тым азначэннем гэтага, якое даецца ў энцыклапедыі «Беларуская мова» (Мінск, 1994): «Дзяржаўнасць мовы – гэта юрыдычна замацаваны і рэгламентаваны парадак яе выкарыстання ва ўсіх або ў пераважнай большасці разгалінаванняў афіцыйнай сферы грамадскіх зносінаў».

Дзяржаўны статус мовы грунтуецца на арганізацыйных, кадравых, матэрыяльна-тэхнічных, культурна-асветных і іншых дзяржаўных мерах, прадугледжвае сістэму прававой аховы мовы на тэрыторыі адпаведнага дзяржаўнага ўтварэння». У такім выпадку дзяржаўнае двухмоўе – гэта юрыдычна замацаваны і рэгламентаваны парадак раўнапраўнага

выкарыстання дзвюх моў ва ўсіх або пераважнай большасці афіцыйных сфер грамадскіх зносін.

Беларуская мова выступае найважнейшым сродкам захавання нацыянальнай адметнасці народа і краіны. У грамадстве ў цэлым сфарміравалася і замацавалася ўсведамленне прэстыжу асобы, якая побач з рускай ведае беларускую мову і карыстаецца ёю ў сваёй дзейнасці.

Тэкст 6. Адна з галоўных функцый мовы – камунікатыўная. Яна рэалізуецца ў пісьмовай і вуснай форме. Абмен інфармацыяй вырашаецца станоўча, калі суб'екты ўмеюць выказаць думку дакладна, лагічна, сцісла, разам з тым афармляючы яе выразна, вобразна, прыгожа. Узровень культуры мовы – паказчык агульнай культуры чалавека: *«Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы»*. (Францішак Багушэвіч)

Авалоданне беларускай літаратурнай мовай – унармаванай, правільнай, вобразнай – важная задача. Крытэрыі *правільнасці, дакладнасці, дарэчнасці, чысціні, выразнасці, вобразнасці, багацця* мовы выпрацоўваюцца гістарычна, змяняюцца ў адпаведнасці са станам і ўзроўнем развіцця мовы і сацыяльнага асяроддзя, у якім яна запатрабаваная. Правільным лічыцца ў мове тое, што адпавядае агульнапрынятым нормам (фанетычным, акцэнталагічным, лексічным, марфалагічным, сінтаксічным), не супярэчыць унутрымоўным законам і заканамернасцям, спрыяе працэсу камунікацыі.

Стылістыка як самастойная навука вывучае ўжыванне лексічных адзінак мовы, граматычных формаў і сінтаксічных канструкцый, абпіраючыся на сістэму навуковых ведаў фанетыкі, марфалогіі, лексікалогіі, сінтаксісу. *Стылістыка – раздзел мовазнаўства, які вывучае ўжыванне разнастайных моўных сродкаў у адпаведнасці з мэтай і зместам выказвання*. Паходжанне самога тэрміна звязваюць з назвай прылады для пісьма ў старажытных грэкаў – *stulos* (так называліся ў старажытнай грэчаскай мове завостраныя палачкі, якімі пісалі па навошчаных дошчачках). З часам слова *стыль* тэрміналагізавалася. У мовазнаўстве тэрмін *стыль* абазначае сістэму сродкаў, адпаведную канкрэтнаму месцу і мэце выказвання. *Стылістыка* вучыць умеламу і адпаведнаму выкарыстанню такіх рэсурсаў мовы, як тэрміны, прафесіяналізмы, дыялектызмы, жарганізмы, варыянтныя формы слоў і словазлучэнняў ды інш. *Апісальная* стылістыка вывучае ў поўным аб'ёме стылістычныя рэсурсы мовы, *функцыянальная* даследуе заканамернасці ўжывання стылістычных рэсурсаў мовы, *практычная* рэалізуе ў вуснай ці пісьмовай форме нормы і правілы словаўжывання.

Як развіваюцца стылістычныя нормы?

Стылістычныя нормы складаюцца гістарычна, на аснове традыцый і працэсу шматвекавой практыкі адукаваных людзей. Кадыфікацыя стылістычных нормаў – фіксацыя іх у слоўніках літаратурнай мовы – адбываецца пасля замацавання стылістычных нормаў у навуковай, публіцыстычнай, мастацкай літаратуры (творах класікаў нацыянальнай літаратуры). Працэс стылістычнага ўдасканалення мовы і маўлення няспынны.

Якія творы старажытнага беларускага пісьменства лічацца ўзорнымі паводле моўна-стылістычнай разнастайнасці?

Традыцыі прамоўніцкага майстэрства як сістэма паняццяў, поглядаў і рэкамендацый былі выпрацаваныя старажытнымі грэкамі і рымлянамі. У старажытнай літаратуры гэтых народаў вядомыя тры стылі, якія атрымалі назву ў адпаведнасці з трыма культурнымі цэнтрамі: Малая Азія – азіяцкі стыль, Атыка са сталіцай Афінамі – атычны стыль, востраў Радос – радоскі стыль.

У культуры Беларусі вядомае моўна-стылістычнае багацце твораў Кірылы Тураўскага, Аўрамія Смаленскага, хто абумовіў станаўленне жанраў старажытнай беларускай літаратуры. У прыватнасці, беларускае летапісанне як адметная плынь старажытнай беларускай літаратуры за сем стагоддзяў свайго развіцця зведала выразныя трансфармацыі формы і зместу. Мова летапісаў раскрывае глыбінныя семантыка-стылістычныя пласты беларускай лексікі, фразеалогіі і парэміялогіі, дае ўяўленне пра іх мастацка-вобразную ролю. Засяродзімся на асобным самастойным летапісным фрагменце – «Пахвале Вітаўту», тэксце панегірычнага жанру, які пад такою ўмоўнай назвай вядомы ў гісторыі беларускай літаратуры. Паколькі *пахвала* як літаратурны жанр – гэта *пахвальнае слова для ўслаўлення выдатнай асобы*, то і беларускія летапісцы скіравалі свой погляд не на каго іншага, а на слаўнага князя Вітаўта Вялікага (1350–1430). У беларускіх летапісах ва ўрачыста-ўзнёслым стылі ўслаўляецца Вітаўт як мудры і магутны валадар, сапраўдны гаспадар беларускай дзяржавы, які валодае Літоўскаю і «ўсёю Рускаю зямлёю». Выкарыстоўваецца класічная сістэма зачынаў, уставак-звязак і канцовак: *«Таину таити цареву добро есть, а дела велика господаря поведати добро жь есть. ...Яко же бы мощно кому исповедати высота небесная и глубина морская, тоже бы исповедати мощно сила и храбрость того славного господаря»*. Дзеля ўзмацнення элементаў урачыстай пахвалы выкарыстоўваюцца разгорнутыя формы называння высокай тытулаванай асобы. Князь Вітаўт нязменна называецца вялікім і слаўным гаспадаром: *велики господарь; славный господарь; славный господарь великий князь Витовт; славный царь великий князь; великий князь*

Олександр Витовт литовский и русский, иных многих земли господарь (Слуцкі летапіс); сильный господарь Витовт, князь великий Витовт сильный господарь, славный господарь Витовт, славный господарь великий князь Витовт (летапісы Красінскага і Рачынскага).

Якім чынам беларускія асветнікі спрыялі пашырэнню моўнай культуры на Беларусі (Ф. Скарына, Л. Зізаній, А. Філіповіч, В. Цяпінскі і інш.)?

Узорам прамоўніцкага майстэрства, увасобленага ў пісьмовую форму старажытнай беларускай мовы, з'яўляецца прадмова падканцлера Льва Сапегі да Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 года: *«Обачывали то усих веков люди мудрые, же в каждой речи посполитой человеку почтивому ничего не имеет быти дорожшого над вольность. А неволею так се имеет гыдити, же не только скарбами, але и смертию ее од себе отганити есть повинен. А прото люди почтивые не только маетности, але и горл своих против каждому неприятелю выносить не жалуютъ, абы под их окрутное панованье не приходили, а з волности своее будучи злуплени, водлуг воли и мысли их яко невольники не мусели жити. Але вже мало бы на том было, ижбы человек з неволи от посторонного неприятеля был волен, гды бы домового неприятеля над собою терпети мусел. ...А если которому народу встыд прав своих не уметь, поготовю нам, которые не обчым яким языком, але своим власным права списанные маем и каждого часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем».*

Развіццё моўнай культуры Беларусі ў XVI–XVII стст. характарызаваўся пашырэннем беларускай друкаванай кнігі сярод народных мас. Гэтаму спрыяла дзейнасць беларускіх гуманістаў-асветнікаў Францыска Скарыны, Васіля Цяпінскага, Мялета Смятрыцкага, Лаўрэна Зізанія. Старажытная беларуская мова гэтага перыяду развівалася ў межах жанрава-стылістычных разнавіднасцяў прававога пісьменства і свецка-мастацкага. Прадмовы і пасляслоўі выданняў Францыска Скарыны выступаюць сінкрэтызаваным жанрам філасофскага, навуковага і мастацка-літаратурнага адлюстравання навакольнага свету. У гэты перыяд створаны і першыя лінгвістычныя (навуковыя) працы, самымі значнымі з іх былі «Граматыка словенска» Л. Зізанія (1596) і «Граматики словенския правильное синтагма» М. Смятрыцкага (1619). М. Смятрыцкі ўпершыню звярнуўся да разгляду нарматыўнасці ў мове – да пытанняў арфаэпіі, арфаграфіі і правапісу.

Якая роля беларускіх пісьменнікаў і мовазнаўцаў XIX–XX стст. у развіцці стылістычных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы?

Навуковае вывучэнне беларускай мовы пачалося ў XIX ст. Сціслы артыкул К. Калайдовіча «О белорусском наречии» быў надрукаваны

ў 1822 г. Асабліваю каштоўнасць мелі мовазнаўчыя працы прафесара Яфіма Карскага: «Обзор звуков и форм белорусской речи» (1885), «К истории звуков и форм белорусской речи» (1893), «Белорусы» (1903–1922). Літаратурная творчасць на беларускай мове (В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч і інш.), навуковыя даследаванні беларускіх этнографаў і лексікографаў (П. Шпілеўскі, К. Нядзвецкі, І. Насовіч, П. Нікіфароўскі, Я. Ціхінскі) рыхтавалі адраджэнне беларускай нацыянальнай мовы.

У чым праявіліся асноўныя вынікі развіцця стылістыкі як галіны беларускага мовазнаўства ў XX ст.?

Асабліва важнае значэнне для развіцця беларускай мовы як нацыянальнай мела вяртанне ёй легальнага статусу ў пачатку XX ст. Актыўна разгортваецца кнігадрукаванне. На старонках газеты «Наша ніва» змяшчаюцца не толькі літаратурныя творы Я. Купалы, Я. Коласа, Цёткі (Алаізы Пашкевіч), М. Багдановіча, М. Гарэцкага, але і шматлікія публікацыі па праблемах практычнага ўдасканалення беларускай літаратурнай мовы. Усё гэта спрыяла развіццю і станаўленню нормаў беларускай літаратурнай мовы. Навуковы досвед у галіне беларускага мовазнаўства быў увасоблены ў «Беларускай граматыцы для школ» (1918) Б. Тарашкевіча. Гэта актывізавала працу па выпрацоўцы літаратурных нормаў беларускай мовы.

Значны навуковы ўклад у распрацоўку пытанняў культуры беларускай літаратурнай мовы і стылістыкі ўнеслі Якуб Колас, Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Максім Лужанін, Янка Скрыган, Пятро Глебкі і іншыя беларускія пісьменнікі. Шмат якія працы не страцілі сваёй актуальнасці. Яны засяроджваюць увагу на мэтазгоднасці выкарыстання моўных сродкаў у адпаведнасці з жанрам, зместам і агульнай скіраванасцю твора (артыкулы К. Чорнага «Небеларуская мова ў беларускай літаратуры», «Заўвагі да перакладаў мастацкае літаратуры», «Заўвагі да стылёвых тэндэнцый у творчасці Сяргея Знаёмага»). Навуковае даследаванне пытанняў культуры мовы і стылістыкі было развіта ў працах беларускіх філолагаў У. Анічэнкі, А. Аксамітава, М. Бірылы, Л. Бурака, А. Жураўскага, А. Каўруса, І. Лепешава, А. Наркевіча, П. Сцяцко, М. Цікоцкага, Л. Шакуна, А. Юрэвіч, Ф. Янкоўскага і інш. На сучасным этапе вялікае значэнне надаецца пытанням культуры мовы і праблемам поліфункцыянальнага развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Узор правядзення практычных заняткаў
па вучэбнай дысцыпліне «Беларуская мова
(прафесійная лексіка)»
для спецыяльнасцяў:
1-24 01 02 «Правазнаўства»,
1-24 01 03 «Эканамічнае права»,
1-99 02 01 «Судовыя крыміналістычныя экспертызы»

ТЭМА 7. КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

Мэты заняткаў:

вучэбныя:

- 1) набыццё ведаў пра асноўныя характарыстыкі і спосабы камунікацыі;
- 2) азначэнне асаблівасцяў прафесійна арыентаванага маўлення;
- 3) уменне перадаваць інфармацыю ў адпаведнасці з прынцыпамі мэтазгоднасці, сэнсавай і лагічнай дакладнасці;

выхаваўчая: развіццё навыкаў высокай культуры моўных паводзін у прафесійнай сферы.

Пэралік вучэбных пытанняў і разлік часу:

I. Уступнае слова выкладчыка (5 хвілін).

II. Разгляд пытанняў 1–3 (70 хвілін).

III. Завяршальная частка: падвядзенне вынікаў (5 хвілін).

Месца правядзення заняткаў – вучэбная аўдыторыя.

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне заняткаў: вучэбна-метадычны дапаможнік, дыдактычны матэрыял.

Методыка і план правядзення заняткаў па вызначаных пытаннях.

Распрацоўваецца структура заняткаў з улікам вар’іравання розных этапаў іх правядзення.

Структура практычных заняткаў:

1. Падрыхтоўчы этап. Давядзенне да навучэнцаў плана заняткаў, азнамленне з мэтамі, задачамі, асноўнымі пытаннямі, вынесенымі на разгляд.
2. Асноўная частка:
 - Выступленне дакладчыка па 1-ым пытанні і двух судакладчыкаў; праца з раздатачным матэрыялам па апорных палажэннях тэмы.

- Выступленне дакладчыка па 2-ім пытанні і судакладчыкаў; абмеркаванне праблемнай сітуацыі, якая патрабуе дадатковага інфармавання з навуковых крыніц.

- Выступленне дакладчыка па 3-ім пытанні і судакладчыкаў; абмеркаванне пытанняў, разгляд якіх мэтазгодна правесці ў выглядзе дыскусіі.

3. Калектыўнае абмеркаванне вынікаў адносна прынятых да абмеркавання пытанняў. Каментар выкладчыка адносна пэўных момантаў праведзеных заняткаў, рэкамендацыі па іх выпраўленні.

4. Падвядзенне вынікаў – ацэнка дзеянняў удзельнікаў.

5. Рэфлексія.

Пытанні для абмеркавання:

1. Што такое мова? Як суадносяцца мова і маўленне (што такое ўнутранае і вонкавае маўленне)?

2. У чым розніца паміж вусным і пісьмовым выказваннем?

3. Што такое культура маўлення?

4. Што такое маўленчая памылка?

5. Што такое правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня і багацце маўлення, дарэчнасць, вобразнасць маўлення?

6. Што такое сінонімы, антонімы, паронімы, амонімы, метафара, метанімія, сінекдаха?

Арганізуецца збор неабходных інфармацыйна-даведачных матэрыялаў (вучэбны дапаможнік, вучэбна-метадычны дапаможнік, вучэбная праграма па дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Па іх адсочваецца:

- дыдактычны матэрыял (апорныя палажэнні тэмы);
- звесткі пра асноўныя характарыстыкі і спосабы камунікацыі (апорныя схемы тэмы);
- раздатачны матэрыял (тэставыя заданні).

Дакладчыкі і судакладчыкі забяспечваюць падрыхтоўку паведамленняў з выкарыстаннем камп’ютарных прэзентацый, фрагментаў відэафільмаў і інш.

Асноўныя ўдзельнікі абмеркавання *1-га пытання:*

дакладчык: *Мова і маўленне;*

судакладчык 1: *Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека;*

судакладчык 2: *Прафесійна арыентаванае маўленне.*

Асноўныя ўдзельнікі абмеркавання *2-га пытання:*

дакладчык: *Паняцце культуры маўлення;*

судакладчык 1: *Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць і дакладнасць;*

судакладчык 2: *Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: лагічнасць, чысціня, дарэчнасць;*

судакладчык 3: *Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: багацце, выразнасць, вобразнасць.*

Асноўныя ўдзельнікі абмеркавання 3-га пытання:

дакладчык: *Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя);*

судакладчык 1: *Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення;*

судакладчык 2: *Тэхніка і выразнасць маўлення (голас і маўленчае дыханне, дыкцыя, інтанацыя). Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці;*

судакладчык 3: *Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя паказчыкі паспяховага выступлення. Маўленчы этыкет і культура зносін.*

Навучэнцы сочаць за ходам абмеркавання, маюць права задаваць пытанні прыкладнага плана:

Якая функцыя дамінантная ў сучасным выкарыстанні беларускай літаратурнай мовы?

Як суадносяцца паняцці асноўнай моўнай нормы і варыянтнай моўнай нормы з пазіцыяй культуры мовы?

- Спрэчная сітуацыя ўзнікае па ходзе абмеркавання 1-га пытання, калі адзін з судакладчыкаў, імкнучыся паўплываць на ход дыскусіі, апелюе да ўсіх прысутных з пытаннем: *Чаму ў беларускай мове замацавалася напісанне даты «Першага верасня», а ў рускай «Первое сентября»?*

- Праблемная сітуацыя ўзнікае па ходзе абмеркавання 2-га пытання, калі адзін з судакладчыкаў, імкнучыся паўплываць на змест ці вынік дыскусіі, закранае пытанне, якое патрабуе дадатковага абмеркавання: *Адметныя асаблівасці беларускай мовы (у параўнанні з іншымі славянскімі мовамі) матывуюцца ўнутрымоўнымі фактарамі ці знешнімі (экстралінгвістычнымі)?*

- Праблемная сітуацыя ўзнікае па ходзе абмеркавання 3-га пытання, калі адзін з судакладчыкаў, імкнучыся паўплываць на змест ці вынік дыскусіі, закранае пытанне, якое патрабуе дадатковага абмеркавання: *Наколькі звязаны паміж сабой культура маўлення і рыторыка?*

Абагульненне тэмы (10 хвілін).

Падвядзенне вынікаў – ацэнка працы групы.

Рэфлексія (5 хвілін).

Пытанні да заліку

1. Мова і маўленне. Гіпотэзы паходжання мовы. Функцыі мовы.
2. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.
3. Марфалагічная інтэрферэнцыя: назоўнік (несупадзенне ў родзе, асаблівасці канчаткаў першага, другога і трэцяга скланенняў, скланенне назоўнікаў агульнага роду).
4. Марфалагічная інтэрферэнцыя: прыметнік (ступені параўнання якасных прыметнікаў, утварэнне прыналежных прыметнікаў).
5. Марфалагічная інтэрферэнцыя: лічэбнік (род, скланенне).
6. Марфалагічная інтэрферэнцыя: займеннік (асаблівасці скланення і правапісу зваротнага займенніка *сябе*, асабовых *ты, ён (яна, яно), яны*, указальных).
7. Марфалагічная інтэрферэнцыя: дзеяслоў (спражэнне дзеясловаў, правапіс дзеяслоўных суфіксаў і канчаткаў).
8. Марфалагічная інтэрферэнцыя: дзееспрыметнік (асаблівасці ўжывання і ўтварэння).
9. Марфалагічная інтэрферэнцыя: дзееспрыслоўе.
10. Лексіка. Адназначныя і мнагазначныя словы.
11. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання.
12. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.
13. Тэрмін, асноўныя характарыстыкі. Паняцце тэрмінасістэмы.
14. Тыпы і спосабы ўтварэння тэрмінаў.
15. Тэрміналогія правазнаўства ў беларускай лексікаграфіі.
16. Агульная характарыстыка функцыянальных стыляў мовы.
17. Навуковы стыль: агульная характарыстыка, сфера выкарыстання.
18. Лексіка навуковага стылю.
19. Спасылкі на крыніцу інфармацыі ў навуковым стылі.
20. Кампазіцыйна-структурная арганізацыя навуковага тэксту.
21. Сістэма жанраў навуковай літаратуры: анатацыя.
22. Сістэма жанраў навуковай літаратуры: рэзюмэ.
23. Сістэма жанраў навуковай літаратуры: рэферат.
24. Паняцце афіцыйна-справавога стылю.
25. Справаводства. Дакумент. Асабістыя дакументы.
26. Распарадчыя дакументы, іх кампазіцыйнае і моўнае афармленне.

27. Адміністрацыйна-арганізацыйныя і інфармацыйна-даведачныя дакументы.
28. Групы справавых лістоў паводле функцыянальнага прызначэння.
29. Культура маўлення. Камунікатыўныя рысы маўлення.
30. Моўны этыкет.
31. Нормы беларускай літаратурнай мовы: арфаграфічныя нормы (правапіс літар **а, о, э і е, ё, я** ў складаных словах).
32. Нормы беларускай літаратурнай мовы: арфаэпічныя нормы (асіміляцыя зычных па мяккасці).
33. Нормы беларускай літаратурнай мовы: марфалагічныя нормы (суфіксы прыналежных прыметнікаў).
34. Нормы беларускай літаратурнай мовы: сінтаксічныя нормы (асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове).

Змест

Уступ	3
Тэма 1. Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцяў	5
Тэма 2. Лексічная сістэма беларускай мовы	12
Тэма 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	23
Тэма 4. Функцыянальныя стылі маўлення	44
Тэма 5. Навуковы стыль	53
Тэма 6. Афіцыйна-справавы стыль	66
Тэма 7. Культура прафесійнага маўлення	75
Тэксты для перакладу	82
Тэксты для падрыхтоўкі вусных паведамленняў	92
Узор правядзення практычных заняткаў	110
Пытанні да заліку	113

Навуковае выданне

МАРОЗ Валянціна Канстанцінаўна,
КАЦЕНКА Алена Віктараўна

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА
(ПРАФЕСІЙНАЯ
ЛЕКСІКА)**

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Тэхнічны рэдактар *Ю.С. Саніна*
Карэктар *М.С. Прушак*

Падпісана да друку 14.11.2022. Фармат 60×84 ¹/₁₆.
Папера афсетная. Рызаграфія. Ум.-друк. арк. 6,74. Ум.-выд. арк. 4,99.
Тыраж 220 экз. Заказ 248.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі

«Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/102 от 02.12.2013.
Пр-т Машэрава, 6А, 220005, Мінск.